T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂĞATI BİLİM DALI

EBU BEKR İBNU'L-ENBARİ VE EL-EZDAD Fİ'L-LUĞA ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Orhan PARLAK

Hazırlayan

Murat KAYA

Konya – 2007

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **II**
ÖNSÖZ ..... **IV**
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ ..... **VI**
KISALTMALAR ..... **VII**
GİRİŞ **1**
ARAP DİLİ VE DİLBİLİMLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR **1**
1. Arap Dili. 1
a. Güney Arapçası: 1
b. Kuzey Arapçası: 2
2. Arap Dilbilim Çalışmaları 3
a.İlk Gramer Çalışmaları ve Ekoller 3
b. Basra Ekolü; 4
c. Kûfe Ekolü; 5
d. Bağdat Ekolü; 5
3. İlk Sözlük Çalışmaları ve Ezdâd 6
I. BÖLÜM: EBÛ BEKR İBNU'L-ENBÂRÎ'NİN HAYATI **15**
1. HAYATI VE KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ **15**
1. 1. İsmi ve Nesebi 15
1. 2. Doğumu ve Yetişmesi 15
1. 3. Kişisel Özellikleri 17
a) Hâfıza Gücü 17
b) İlmî Konumu 18
c) Tevâzu Sahibi Olması 19
d) Zühd Hayatı 20
e) Cimriliği 21
1. 4. Mezhebi 21
1. 5. Rivâyet Ettiği Şiirler 21
1. 6. Hocaları 22
1. 7. Talebeleri 25
1. 8. Kültürü 26
1. 9. Vefatı 27

2. EBÛ BEKR İBNÜ'L-ENBÂRÎ'NİN ESERLERİ 28
2. 1. Matbû Eserleri 28
a) Kitabu'l-Ezdâd 28
b) İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ' fî Kitâbillâh 28
c) ez-Ẕâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs 28
d) Şerhu'l-Elifât el-Mubtediât fi'l-Esmâi ve'l-Ef'âl 29
e) Şerḥ-u Huṭbet-i Âişe Ummi'l-Mu'minîn Fî Ebîhâ 29
f) Şerh-u Dîvân-ı 'Âmir b. et-Ṭufeyl 29
g) Şerḥu'l-Ḳaṣa'idi's-Seb'i't-Ṭıvâl el-Câhiliyyât 30
h) el-Muzekker ve'l-Muenneṣ 30
ı) Mes'ele fi't-Taaccub 31
i) el-Hâ'ât fî Kitâbillâh 31
2. 2. Yazma Eserleri 31
a) el-Emâlî 31
b) Şerh-u Ğâyeti'l-Makṣûd fi'l-Maḳṣûr ve'l-Memdûd li'bni Dureyd 32
c) Kaṣidetu Muşkili'l-Luğa ve Şerḥuhâ 32
2. 3. Kaybolan Eserleri 32
2. 4. el-Enbârî'ye Nisbet Edilen Eserler 34
3. DİLLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI 35
4. el-ENBÂRÎ ve KÛFE EKOLÜ 35
II. BÖLÜM: İBNU'L ENBÂRÎ'NİN EL-EZDÂD Fİ'L-LUĞA İSİMLİ ESERİ.... 38
1. Yazılış Sebebi 38
2. Konusu 38
3. Metodu 38
4. Eserde İstifade Edilen Kişiler Ve Kaynaklar 40
5. İlmî Değeri 41
6. Eserde Yer Alan Karşıt Anlamlı Kelimeler Ve Şahitleri 42
SONUÇ 160
BİBLİYOGRAFYA 162

ÖNSÖZ

Dil, insanların bir arada yaşamaları, anlaşabilmeleri ve bir toplum oluşturabilmeleri için toplumun temel taşı, kültüründe ayrılmaz bir unsurudur. Dilin toplumla olan bağları, onun bir "toplumsal kurum" olarak nitelenmesine yol açar. Toplumbilimcilerin dille toplumun ayrılmaz bağlarını, ilşkilerini çeşitli açıdan inceledikleri gibi, dilbilimciler de bu alanda çok geniş araştırmalara girişmişlerdir.

Bu bağlamda İslam tarihinde ilk dille ilgili yapılan çalışmalar Kur'ân-ı doğru olarak okuma ve anlamaya yönelikti, çünkü Kur'ân'ın nüzulünden sonra okuma ve teleffuzda ortaya çıkan meseleler onun belli kurallara dayandırılmasını gerektiriyordu. Böylece âlimlerin dil üzerindeki çalışmaları gerek Araplar'ın, gerekse İslâma kucak açan mevâlînin Kurân'ı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e indirildiği ve Hz. Peygamberin de ilk müslümanlara okuduğu gibi, doğru olarak okumalarını amaçlıyordu.

"Ebu Bekir İbnu'l-Enbârî ve el-Ezdâd fi'l-Luğa Adlı Eseri" konulu tezimizi de bu tesbitler ve gerekçeler doğrultusunda çalışmaya değer bulduk. "el-Ezdâd fi'l-Luğa", adlı bu eser filolojik bir eser olup Arapçada "lafzı aynı fakat anlam bakımından birbirine zıd olan" kelimeleri inceleyen bir eserdir.

Hicri 328'de vefat eden İbnu'l-Enbârî Kûfe ekolûnden olup Ṯa'leb'in önde gelen öğrencilerindendir. Kendisi arapçanın her alanında eser vermesine rağmen özellikle dil ve edebiyat alanında verdiği eserler oldukça önemlidir.

"el-Ezdâd fi'l-luğa" adlı bu eser alanında ilk olmayıp kendisinden önce "Kitâbu'l-ezdâd" adı altında, Ḳuṭrub, el-Eṣma'î, İbnu's-Sikkît ve Ebû Ḥâtim es-Sicistânî tarafından te'lif edilen eserlerin en genişi ve en kapsamlısıdır. Bundan dolayı kaynakları diğerlerinden daha zengindir.

Tezimizin giriş bölümünde, gerek müellifimizin bir dilbilimci olması gerekse eserimizin bir lügat çalışması olmasından dolayı; Arap dili ve dilbilim çalışmaları, ilk sözlük çalışmaları ve ayrıca ezdâd hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun gördük.

I. Bölümde ise İbnu'l-Enbârî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve yazdığı eserlerini inceledik.

II. Bölümde ise eserin konusu, yazılma nedeni, metodu, yararlandığı kaynakları ve son olarakda eserdeki mevcut olan toplam 357 adet zıd kelimeyi istişhadlarıyla birlikte açıklamaya çalıştık.

Kitabın hacimli olması itibarıyla kelimelerle alakalı verilen istişhadlardan öncelikli olarak sırasıyla Kur'an-ı Kerim'den, daha sonra hadislerden daha sonra ise şiirlerden örnek vermeye çalıştık.

Tez çalışmam süresince gerek kaynak bulmamda, gerekse tezin hazırlanışında ve gereksede şiirleri tercüme etmemde bana yardım eden değerli hocalarıma ve kıymetli arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilir, yaptığım bu çalışmamın gerek bana ve gereksede bu alanda çalışma yapacaklara bir katkı sağlamasını temenni ederim.

Murat KAYA
2007

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Çalışmamızda, aşağıda geçen transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır. Arapça kelimelerden; Türkçede de aynı anlamıyla yaygın kullanımı olanlara transkripsiyon alfabesi kullanılmamıştır.

SESLİLER

ـَ	:a,e	ـِ	:ı,i	ـُ	:u
آ	:â	سِي	:sî	سُو ـ	:sû

SESSİZLER

ء	:’	ض	: z
ب	:b	ط	:ṭ
ت	:t	ظ	:ẓ
ث	:s̱	ع	: ‘
ج	:c	غ	:ğ
ح	:ḥ	ف	:f
خ	:ẖ	ق	:ḳ
د	:d	ك	:k
ذ	:ḏ	ل	:l
ر	:r	م	:m
ز	:ẕ	ن	:n
س	:s	و	: v
ش	:ş	ه	:h
ص	:ṣ	ي	:y

KISALTMALAR

a.g.d. : Adı geçen dergi.

a.g.e. : Adı geçen eser.

a.g.m. : Adı geçen makale.

a.y. : Aynı yer.

b. : Bin.

bkz. : Bakınız.

bsk. : Baskı

Çev. : Çeviren

dağ. : Dağıtım.

D.E.Ü.İ.F.D. : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

haz. : Hazırlayan.

mat. : Matbaa

Prof. : Profosör

s. : Sayfa.

thk. : Tahkik.

t.y. : Tarih yok.

trc. : Tercüme.

v.b. : Ve benzerleri.

v.d. : Ve diğerleri.

GİRİŞ

ARAP DİLİ VE DİLBİLİMLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

1. Arap Dili.

Arapça, Sâmi diller âilesi içinde yer alır. Bu Sâmi adını Nuh Peygamberin büyük oğlu Sam'dan almıştır. Sâmi dili kendi içinde Doğu ve Batı Sâmi Diller diye iki büyük kısma ayrılır.

Sâmi dillerin ikinci büyük dalı olan Batı Sâmi Dilleri kendi aralarında Kuzeybatı Sâmi Diller ile Güneybatı Sâmi Dilleri diye iki ana kola ayrılır. Güneybatı Sâmi Diller grubunda Arapça ve Habeş'çe yer alır[1].

Güney Sâmi Dilleri içinde yer alan Arapça aynı zamanda Güney Arapçası ve Kuzey Arapçası olmak üzere iki kola ayrılır.

a. Güney Arapçası:

Güney Arapçası bugün konuşulmayan ölü bir dildir. Eski çağlarda Sebe, Mina ve Himyerî İmparatorluklarının diliydi. Bu dilin, Hıristiyanlık öncesi ile milâdî altıncı yüzyıla kadar geçen zamana ait özel müsned hattıyla yazılmış birçok kitabeleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Çeşitli kitabelerdeki kanıtlardan yazı sanatının tâ milattan önce 1500 tarihlerinde iyice gelişip Araplar arasında yaygın olduğunu ve aydın kuzeyli Arapların; geçmişlerini yazmak için bir gramer ve oldukça ince bir üslup oluşturduklarını öğreniyoruz[2].

Ancak İslam fetihleri nedeniyle güney Arap medeniyeti ve Güney Arapçası yedinci yüzyılın ilk yarısında tarih sahnesinden silinmiştir.

---

[1] Corci Zeydân, Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye, Beyrut 1983, I, 37; Ignace Goldziher, Klasik Arap Literatürü (Orijinal ismi: A short history of classical Arabic literatüre [trc.: Prof. Azmi Yüksel - Doç. Rahmi Er], Ankara 1993), s. 12; Mustafa Sâdık er-Râfiî, Târîhu Âdâbi'l-'Arab, Beyrut, 1974, I, 74; Şevḳî Dayf, Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, Kahire t.y., I, 22; Ahmet Subhî Furat, Arap Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1996, I, 41-42; Hüseyin Küçükkalay, Kur'ân Dili Arapça, İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, Denizkuşları mat., Konya, 1969,71-73, 82

[2] Goldziher, a.g.e., s.12

b. Kuzey Arapçası:

İslamiyet'in yayılışından bu yana asıl Arapça olmuştur. Arap edebiyatı tarihinin konusunu da sadece bu dille yazılan edebi ürünler oluşturmaktadır.

Kuzey Arapçasının günümüze kadar gelen en eski vesikaları da yazıtlardır. Cahiliyye şiiri, en azından milâdî altıncı yüzyılın sonları gibi erken bir zamanda, konuşulan yerli şivelerden farklı, muhtemelen Necd'de oluşan ve kendisinde bir tür Hicaz şivesi, yani Mekke lehçesi görülen, Kur'an kanalıyla klasik Arapça olarak gelişen, tamamen edebi bir dil ortaya koydu.

Ancak islamiyetin yayılışı nedeniyle Miladi yedinci asrın ilk yarısından itibaren Kuzey Arapçasının alanı oldukça genişledi. Başta Arap Yarımadasına hâkim oldu ve Yarımadanın sınırlarını da aşarak günümüze kadar ulaştı.

Günümüz Arapçasının kullanıldığı bölgeler şunlardır:

Asya'da; Arap Yarımadasının tümü, kuzeyde Toros dağlarına kadar olan verimli Hilal (Suriye, Filistin, ve Irak).

Afrika'da doğuda Mısır ve Sudan, batıda Berber şiveleriyle iyice karışmış bir halde Berber devletleri (Libya, Tunus, Cezayir ve Fas). Daha güneyde ise Atlantik kıyısındaki Nijerya'da kullanılan Havsa dili ve Hint Okyanusundaki Zengibar ile onun karşısındaki Doğu Afrika'da konuşulan Sevahilî dili gibi zenci dilleri ile yan yana kullanılmaktadır.

Edebi Arapça, İslam'ın kutsal kitabının dili olması ve hem dinî hem de dünyevi yazılarda kullanılması nedeniyle asırlar boyu değişmeyip aynı kalmıştır.

Arapça, İslam'ın Kutsal kitabının dili olduğundan, milliyetlerine bakılmaksızın bütün Müslümanların dinî dili haline gelmiştir. Daha da ötesi Müslüman halklar arasında ilim dili olmuştur. Çeşitli ırklara mensup Müslüman bilginler, bugün bile hala müracaat ettiğimiz eserlerini Arapça olarak yazmışlardır. Söz gelimi İran asıllı Sibeveyh (176/793)'in içinde Arap gramerinin kurallarını anlattığı temel bir kaynak olan el-Kitâb'ını örnek olarak verebiliriz[3].

[3] Goldziher, a.g.e., s. 12-15; İbn Ḫayr el-İşbîlî, Fehrese, Kahire 1382/1963, s. 314- 315

Arapça geniş ve uzak bölgelere yayılması nedeniyle gramer ve sözcükler yönünden oldukça değişik olan bir takım lehçelere ayrılmıştır[4].

Arapça beş ana lehçe kümesine ayrılır, bunlar; Yarımada Arapçası, Irak Arapçası, Suriye Arapçası, Mısır Arapçası, Mağrip Arapçasıdır.

Şema 1: Sami Diller Şeması[5]

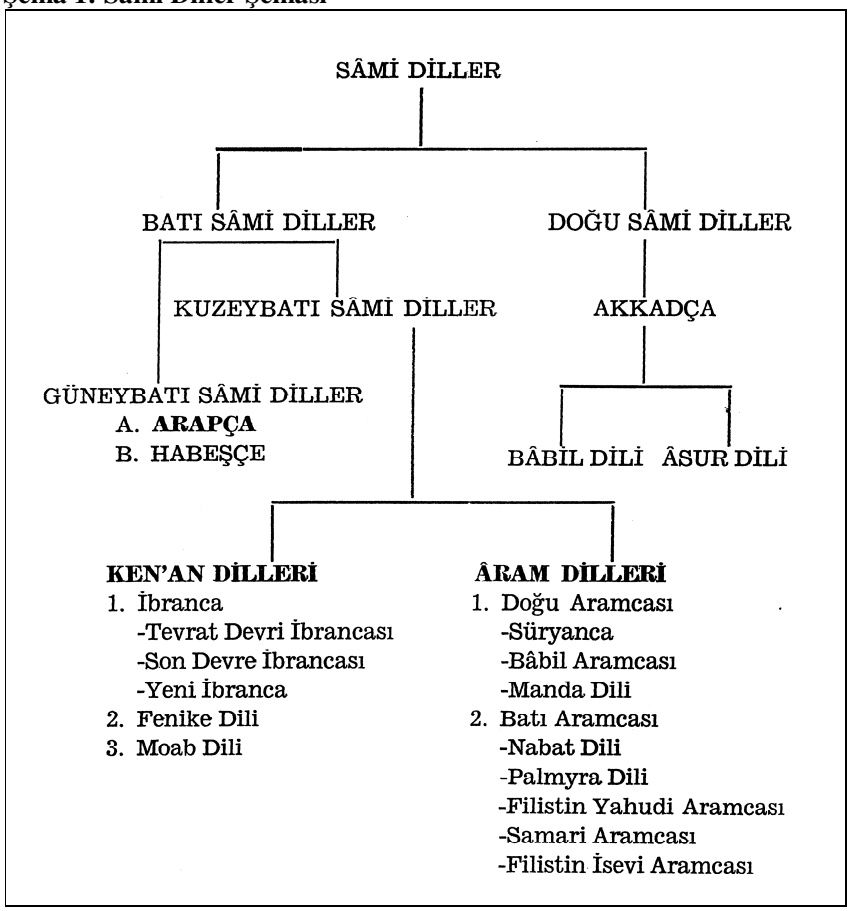

2. Arap Dilbilim Çalışmaları

a.İlk Gramer Çalışmaları ve Ekoller

Dilbilim, Kur'ân metninin doğru okunması yanı sıra anlaşılması ve yorumlanması içinde zorunlu bir araç olarak değerlendirilmiştir.

[4] er-Râfiî, a.g.e. I, 91–92; Şevkî Dayf, a.g.e. s. 111–116; Zeydan, a.g.e. I, s. 44–45
[5] Furat, a.g.e. s. 44

Pek çok insanın, Kur'ân'ı yanlış bir telaffuzla okumasından dolayı Kur'ân'ın doğru okunması için gramatik çalışmaların önemli ve vazgeçilmez bir gereksinim olduğu ortaya çıktı.

Arap dilinin kurallarını ortaya koyma çalışmaları iki bölümden oluşmaktadır:

1.İlmu'-Nahv (Dilbigisi) Bu da kendi içinde çekim (es-Sarf) ve söz dizini (en-Nahv) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

2.İlmu'l-Luga (Sözlükbilim) Bu da kelimelerin çeşitli kaynaklardan toplanması ve doğru kullanımlarının verilmesidir[6].

Rivayetlere göre gramer konularının ilk kez ele alınması Basralı ünlü dilci Ebu'l-Esved ED-DU'ELÎ (48/668–669) tarafından olmuştur. ED-DU'ELÎ bu çalışmalarını Hz. Ali'nin emriyle yapmıştır[7].

Arap grameri üzerinde yapılan çalışmalar, daha sonra Irak'ın her biri fetihten sonra kurulmuş olan iki kentinde aynı zamanda devam ettirilmiştir. Bu kentlerden biri Basra diğeri ise Kûfe'dir. Bu kentler aynı zamanda Basra ve Kûfe ekollerinin de ortaya çıkış yerleridir.

Diğer çalışmaların yanı sıra gramer çalışmaları da bu iki kentte başlamıştır. Arap dilinin kuralları bu iki kentte, birbirinden farklı hatta sık sık birbiriyle çatışan bakış açılarıyla ortaya konmuştur.

Kûfeliler genellikle eskiye bağlı ve bedevi kullanım taraftarıyken, Basralılar daha mantıklı ve eleştirel düşünme yanlısıydılar. Daha sonra, bu ekoller arasından uzlaştırıcı bir rol oynayan ve ikisi arasındaki görüş ayrılıklarını bir araya getiren Bağdat ekolü çıkmıştır.

b. Basra Ekolü;

Basra ekolünün önde gelen ismi Ḫalil b. Ahmed el-Ferâhidi (175/791) dir[8]. Bu ekolün diğer önemli ismi ise el-Ḫalil'in öğrencisi Sîbeveyh (180/796) dir. Zaten bize

---

[6] Goldziher, a.g.e., s.72; Furat, a.g.e., s. 197-199, 242-243; Kenan Demirayak, Abbasi Edebiyatı Tarihi, Erzurum, 1988, s.185,191; Küçükkalay, a.g.e., s. 50-51; er-Râfiî, a.g.e. s. 239-240

[7] Goldziher, a.g.e., s.73; Demirayak, a.g.e., s.193; Furat, a.g.e., s. 200; Cl. Huart, Arap ve Arap Dilinde İslam Edebiyatı, (çeV Cemal Sezgin), Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1994; er-Râfiî, a.y.

ulaşan, Arapçada sarf ve nahvin bütün ayrıntılarını konu edinen ilk gramer kitabı Sîbeveyh'in el-Kitâb adlı eseridir[9].

Yine bu ekolün önde gelen isimlerinden "Cemhere fî'l-Luğa" adlı eserin müellifi Bağdatlı Ebû Bekr Muhammed b. DUREYD (321/933), el-İştikâku'l-Asğar adlı eserin sahibi olan Ebû Alî el-Fârisî'nin bir öğrencisi olan Ebu'l-Feth Osman İbn CİNNÎ (392/1001–1002) ile Basra ekolünün ansiklopedik çalışmalar yapan en önemli temsilcilerinden biri olan Ebu'l-Abbâs el-MUBERRED (285/898) i unutmamak gerekir[10].

c. Kûfe Ekolü;

Kûfeli dilcilerin büyük bir bölümü, çalışmalarına Basralı hocalarla birlikte başlamışlar, ancak çok geçmeden Kûfe'ye geri dönmüş ve çoğu kez Basralı hocalarının fikirleriyle çelişen kendi görüşlerini bağımsız bir şekilde dile getirmişlerdir.

Bu ekolün en önemli isimlerinden biri, İran asıllı Ali İbn Hamza el-Kisâ'i (189/805) dir. Bu kişi ilk önce Basra'da el-Halil b.Ahmed'le birlikte başlamış, daha sonra Kûfe ekolünün kurucusu er-Ru'âsî ile Kûfe'de çalışmalarını sürdürmüştür. Daha sonra ise Kisâ'î'nin öğrencilerinden İran asıllı Ebû Zekeriyyâ Ziyâd el-Ferrâ' (207/823)'yı, Ebu'l-Abbâs Yahyâ Sa'leb (291/904)'i, Sa'leb'in öğrencilerinden de en ünlü olanı Ebû Bekr İbn el-Enbârî (328/9409)'yi, sayabiliriz[11]. Bu ekolleri şematik olarak da inceleyebiliriz.(bkz. Şema 2)

d. Bağdat Ekolü;

4./10. yüzyıldan itibaren Basra ve Kûfe'nin bilim alanındaki merkezi konumu belli sebeplerden dolayı kademe kademe kaybolmuştur. Daha sonra gelen dilciler ekol

---

[8] Mehdî el-Maḫzûmî, Medresetu'l-Kûfe ve menhecuhâ fî dirâseti'l-luğa ve'n-nahv, Beyrut 1406/1986, s. 68; Huart, a.g.e. s. 141; Furat, a.g.e., s. 246; Goldziher, a.g.e., s.74

[9] Huart, a.g.e. s. 142; Furat, a.g.e., s. 249-252; Goldziher, a.g.e., s.75; Demirayak, a.g.e., s.198

[10] Goldziher, a.g.e., s.76-77; Huart, a.g.e. s. 148-150; el-Maḫzûmî, a.g.e., s.72-73

[11] Goldziher, a.g.e., s. 77-80; Furat; a.g.e., s. 256-262; Huart, a.g.e. s. 152-155; er-Râfiî, a.g.e. I, 410-411; el- Maḫzûmî, a.g.e., s.74-75; Demirayak, a.g.e., s. 201-204

fanatikliği yapmadan her iki ekolün de görüşlerine yer vermek suretiyle çalışmalar yapmışlardır

Dolayısıyla yeni bir ekol ortaya çıkmıştır. Bu ekol Bağdat ekolüdür. Bu ekolün önemli isimleri olarak Ebû Abdullah b.HALEVEYH (370/980) , Ebû Nasr İsmâîl el-CEVHERİ (393/1002) , Ebu'l-Bekâ b.YA'İŞ (643/1245) , Cemâleddîn b. MÂLİK (672/1273) , Ebu'l-Berekât Abdurrahman el-ENBÂRÎ (577/1181) ve Muhammed İbn Mukerrem b. MANẒÛR (711/1311)'u sayabiliriz[12].

Şema 2: Nahiv Ekolleri Şeması[13]

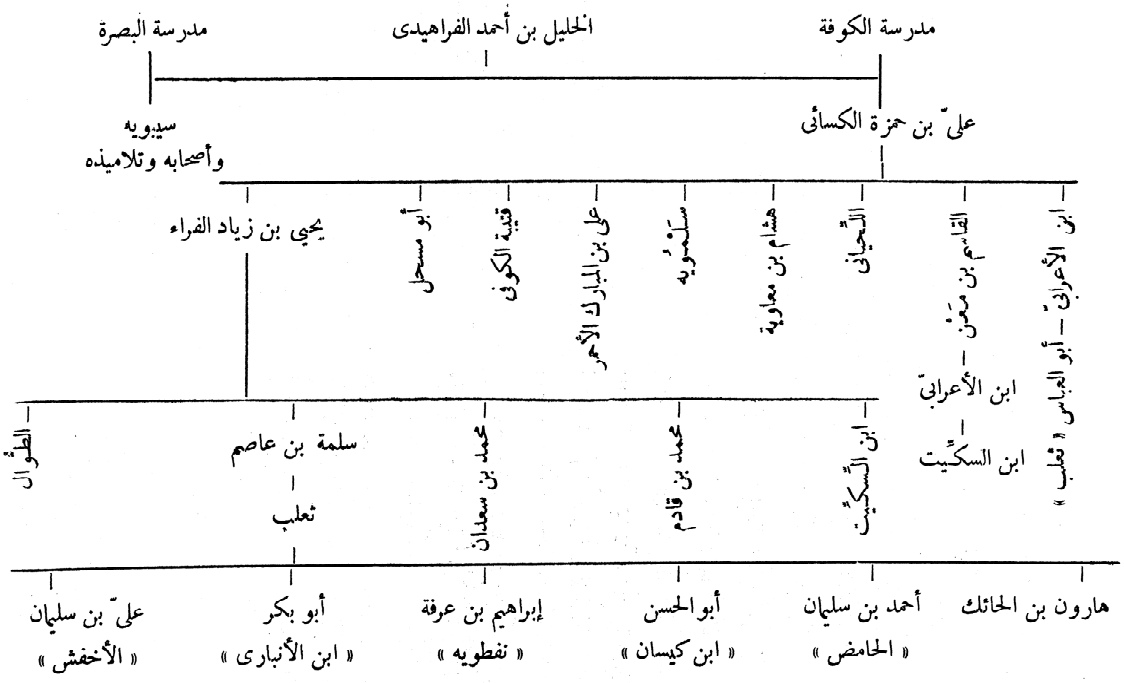

3. İlk Sözlük Çalışmaları ve Ezdâd

Konumuzla ilgili olduğu için biraz da sözlük çalışmaları üzerinde durmak istiyoruz. Zira ilk ezdâd çalışmaları da bu safhada ortaya çıkmıştır.

Araplar cahiliye döneminde gerçek anlamda sözlük veya mu'cem telifi ile uğraşmamışlardır, bunun da sebebini Arapların ümmi bir toplum olması nedeniyle

[12] Goldziher, a.g.e., s. 74, 80-83
[13] el-Maḫẕûmî, a.g.e., s. 80

yazının yaygın olmayışı ve Arapların göçebe bir millet oluşu ile açıklamak mümkündür.

İslâmî dönemde ise lügatçilik önce Kur'an'a daha sonra hadise bağlı olarak bu iki kaynağı doğru olarak anlama gayretiyle başlamıştır.

Bilindiği gibi Kur'an garip, nâdir ve Araplara anlamı yabancı gelen pek çok lafız ihtiva etmektedir.

Böyle bir durumda bu lafzın ihtiva ettiği manayı tesbit için ya bizzat bedevi Araplara veya Arap şiirine müracaat ediyorlardı.

Bu sebeplerin yanı sıra Kur'an'ın hatalı ve yanlış anlamalardan korunması, İslâmî dönemde farklı milletlerin Müslüman olması, Arapların bu yabancılara karışması ve dolayısıyla da gerçek Arapçanın bozulabilme riski gibi faktörler Arap sözlük çalışmalarının temel sebepleri olmuştur[14].

Konu ile ilgili çalışma yapan müellifler Arap lügatçiliğini üç ana merhalede incelerler[15].

Birinci merhale olarak, dilcilerin çöllere giderek mesela yağmur, kılıç, ekin, bitki, vb. gibi varlıklarla ilgili işittikleri kelimeleri toplamaları ve bu kelimeleri rastgele derlemeleridir.

İkinci merhale olarak, aynı mevzudaki kelimelerin Kitabu'l-İbil (Develer Kitabı), Kitabu-l Ḫayl (At Kitabı), Kitabu-l Vuhûş (Vahşi Hayvanlar Kitabı) vb. gibi aynı başlık altında ve aynı yerde toplamaları.

Üçüncü merhale ise, el-Ḫalil b. Ahmed'in Kitabu'l-'Ayn'ı gibi bir kelimenin mânâsını araştıran bir kimsenin müracaat edebileceği, belli bir sisteme sahip lügatlerin telifidir. El-Ḫalil b. Ahmed'in Kitabu'l-'Ayn'ı [16] belli bir sisteme göre alfabetik olarak telif edilmiş olup bu alandaki sözlük çalışmalarını da başlatmıştır.

Bu itibarla, Arap dili ve edebiyatında lügatçiliği; belli konulara ayrılmış risaleler şeklinde olan **Mevzû'î lügatçilik** ve içerisinde belli metotlar takip edilerek dilin bütün inceliklerini kapsayan, gerçek anlamdaki **Alfabetik lügatçilik** olmak üzere

---

[14] Demirayak, a.g.e., s. 223, 224; Furat, a.g.e., s. 197-201
[15] Demirayak, a.y.; Corci Zeydan, a.g.e., s. 426, 427
[16] Demirayak, a.g.e., s. 246-253; Corci Zeydan, a.g.e., s. 427,428; el-İşbîlî, a.g.e., s. 349, 350

iki ana başlık altında inceleyebiliriz. Arapça'da lafzı aynı fakat zıt manalı yani ezdâdı konu eden sözlükler de Mevzû'î lügatçilik kısmında ele alınır.

(الأَضْدادُ), (الضِّدُّ) kelimesinin çoğuludur. " Karşıt, tezat " manalarına gelir. Arap dilcilerin iki karşıt manayı içeren lafızlara vermiş olduğu bir terimdir. Örneğin (الْبَيْعُ) kelimesi hem " satmak " hem de " satın almak " manalarına gelir[17].

İbn Düreyd (321/933) " Bir şeyin zıddı onun hilafı, karşıtıdır"[18] diyerek benzemeyeni ve tersi anlamları kasteder. Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî (351/962) ise ezdâd'ın zıdd'ın çoğulu ve bir şeyin zıddının onu olumsuz yapan şey olduğunu belirtir. Beyaz ve siyah, cömertlik ve cimrilik, kahramanlık ve korkaklığı misal olarak belirten Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî, manada ihtilafın kuvvet ve cehalet kelimelerinde olduğu gibi, zıtlık olmadığını, kuvvetin zıddının zayıflık ve cehaletin zıddının ilim olduğunu, her iki zıd şeyin farklı, her farklı olanın da zıd olabileceğini ifade eder. Bu durum her farklı olanın zıd olduğu anlamına gelmez, yani her farklı zıd değildir[19].

El-Ezherî (370/980), Tehzîbu'l-Luğa adlı eserinde "zıdd"ın (الضِّدُّ) çoğulunun (الأَضْدادُ) "ezdâd" olduğunu söyledikten sonra " و يكونون عليه ضدّاً "[20] ayetindeki (ضدّا) kelimesinin "yardımcılar", manasına geldiğini, tekil ve çoğul olarak kullanıldığını,

---

[17]Muhammed Ebû Bekr b. Abdilkâdir Er-Râzî, Muḫtâru's-Ṣıhâh, (thk. Mahmûd Ḫâtır), Dâru'l-Kutubi'l-Mısrıyye, t.y. s. 378; ibn Manẓûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem el-İfrîkî, Lisânu'l-Arap, Dâru-Sâdır, Beyrut, t.y. , III, 263; el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Ḥammâd el-Fârâbî, es-Ṣıhâh Tâcu'l-Luğa ve Ṣıḥâḥu'l-'Arabiyye, (thk. Ahmed Abdulğafûr Aṭṭâr) Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990, II, 500; el-Luğavî, Ebu't-Ṭayyib Abdulvâhid b. Alî, Kitâbu'l-Ezdâd fî Kelâmi'l-'Arab, (thk. İzzet Hasan), 2. baskı, Dâru Talâs li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, Dimaşk, 1996, s. 18; G.Walior, " Ezdâd " İ.A., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, IV, 431; el-Kermî, Hasan Sa'îd, el-Hâdî Luğati'l-'Arab, I, baskı, Dâru Lübnân, Beyrut, 1992, III, 75,76; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi Feyyûmî, el-Mişbâḥu'l-Münîr, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Lübnan, Beyrut, t.y. , s. 359; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, Keşfü'z-Zünun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun, (haz. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), Ankara Milli Eğitim Bakanlığı, 1941, I 115–116

[18] İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, Cemheratu'l-Luğa, (thk. Remzi Munîr Ba'lebekkî), I Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, I, 112

[19] El-Luğavî, a.g.e., s. 1-2

[20] Meryem, 19/82

aynı zamanda “benzer” ve “denk” anlamlarını ifade ettiğini belirtir[21] böylelikle (الضِّدُّ) “zıdd” kelimesinin de zıd anlamlı kelimelerden olduğunu anlıyoruz.

Er-Râğıb el-İşfehânî (502/1108), ise (الضِّدُّ) “zıdd” kelimesini şöyle tarif ediyor “İki zıd birbirinden son derece uzak olmakla beraber bir cinsten olup, biri diğerine sıfatlarında karşı olan iki şeydir. Beyazla-siyah, şerle-hayır gibi. Eğer bu iki şey bir cinsten olmazsa onlara zıt denmez. Tatlı ve hareket gibi[22] Çünkü bu iki kelime iki ayrı anlamı ifade eden iki farklı kelimedir.

Burada bizi ilgilendiren kelimenin en meşhur manası olan karşı, muarız ve muhalif anlamlarıdır. Bir kelimenin ihtiva ettiği iki anlamın zıd olması için bu iki mananın bir cinsten olması gerekmektedir. Mesela (الجَوْنُ) kelimesi hem “siyah” hem de “beyaz” anlamlarına gelir. Bununla beraber iki farklı manayı ifade eden bir kelime ezdâd’dan sayılmıyor. Mesela göz, mal, nefis, zat, gibi anlamlara gelen (الْعَيْنُ) kelimesi buna örnektir. Ezdâd’la farklı manalı kelimelerin farkını en güzel şekilde Ebu’t-Ṭayyib el-Luğavî’yle, er-Râğıb el-İşfehânî açıklıyor.

Kısacası bir kelimenin zıd anlamlı olabilmesi için aynı cinsten iki zıd manayı ifade etmesi gerekmektedir[23].

Eski arap dilcileri, Arapça’da bulunan kelimelerin manaları ve yazılışları üzerinde düşünmüşler ve bunları birtakım kısımlara ayırmışlardır. Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr Arapçadaki kelimeleri üç kısma ayırır:

1.Lafzı ve manası değişik olan kelimeler. Bu kategoriye dâhil olan kelimeler sayı itibariyle diğerlerinden çok fazladır.

2.Lafzı ayrı manası bir olan kelimeler. (الْعَيْرُ) “yaban eşeği”, (الْحِمَارُ) “eşek”, ve (الذِّئْبُ) “kurt”, (السِّيدُ) “kurt” gibi.

---

[21] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi Ezherî, Tehzîbü’l-Luğa (thk. Abdüsselam Muhammed Hasan), ed-Dârü’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Tercüme, Kahire, 1964, I, s. 10

[22] Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb İşfahani, Müfredâtu Elfaẓi'l-Kur’ân, (thk. Ṣafvan Adnân Davûdî.), 3. bsk. Dımaşk, Dârü’l-Kalem, Beyrut, Dârü’ş-Şamiyye, 2002 s. 503

[23] Muharrem, Çelebi, “Arapça’da Ezdâd Meselesi”, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (DEÜİFD) İzmir, 1987, IV, 39

3.Lafzı bir, iki veya daha çok anlamlı kelimeler. “Din”, “imam”, “boy” ve “millet” manalarına gelen (الأُمَّةُ) kelimesi gibi. Bu tür kelimeler içerisinde zıd anlamlı kelimeler de bulunmaktadır. “Yakîn” ve “şek” manalarına gelen (عَسَى) gibi.

El-Müberrid (285/898) de Ḳuṭrub gibi kelimeleri üç kısma ayırır. Zıd manalı kelimeleri lafzı bir olduğu hâlde iki veya daha fazla anlam ifade eden kelimeler grubunda zikreder.[24] Ancak el-Müberrid “ezdâd” kelimesini kullanmıyor.

Ebû Bekr İbnü’l Enbârî (328/939) de kelimeleri, zıd anlamlı, lafzı ve manası değişik ve muhtelif lafızlı aynı anlamlı kelimeler olarak üçe ayırır[25].

Zıd anlamlı kelimelerin, lafzı bir manaları değişik kelimeler grubundan ayrı olduğunu açık bir şekilde Ebu’t-Ṭayyib el-Luğavî belirtmiştir. Daha sonra bu ayrılığı İbn Fâris (395/1004)’in taksiminde de görmekteyiz. O zıd anlamlı kelimeleri ayrı bir kısımda zikrederek kelimeleri yedi kısma ayırır[26].

Aslında zıd anlamlı kelimeler sadece Arapçada değil diğer dillerde de mevcuttur. Türkçede eşadlılık olarak tanımlanan bazı kelimeler Arapçadaki zıd anlamlı kelimelere benzer. Örnek olarak “dolu” (boş’un karşıtı) ve “dolu” (yağan buz taneleri); “kurt” (canavar) ve “kurt” (solucan ve benzeri küçük hayvancıklar) [27]kelimeleri, yazılışları aynı fakat cümle içindeki kullanımlarına bağlı olarak farklı anlamlara gelebiliyorlar.

Arapça’da zıd anlamlı kelimeler hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bir kısım dilciler bu kelimelerin varlığından şüphelenmişlerdir[28] Bu husustaki görüşleri dört kısımda toplamak mümkündür:

1.Arapça’da zıd anlamlı kelimeler olduğunu reddeden görüş:

---

[24] Muharrem, Çelebi, a.g.e., s. 40

[25] Ebû Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd (thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahîm), Ṣayda, el-Mektebetü'l-Aṣriyye, 1987. s. 6

[26] Ebü’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Fâris, es-Ṣâhibî fî Fıkhi’l-Luğa ve Sunenu’l-Arabî fî Kelamihâ, (thk. Mustafa Şuveymî), Beyrut, 1963, s. 201,202; Ebu’l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûṭî, el-Muẕhîr fî ‘Ulumi’l-Luğa ve Envâ‘iha, (thk.Muhammed Ahmed Cadelmevla, Ali Muhammed Becavi, Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim) Kahire, Dâru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, t.y., I, 388-389

[27] Doğan, Aksan, Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi-ANKARA-1982, III cilt, s. 194

[28] İbn Fâris, a.g.e., s. 96; es-Suyûṭî, el-Muẕhîr fî ‘Ulumi’l-Luğa ve Envâ‘iha , I, 396

Bu düşüncede olan dilcilere göre Arapça'da bu tür kelimeler sonradan uydurulmuştur. Asıl Arapça'da zıd anlamlı kelime bulunmamaktadır. Zira aksi halde kelimelerden oluşan cümlenin manasını anlamak olanaksızdır. Konuşanın iki zıd anlamdan hangisini kastettiğini muhatap nasıl anlayacak? Bu görüşü savunanların başında İbn Dürüsteveyh'i (347/958) görmekteyiz. O "Şerhu'l-Fasîh" inde (النَّوْءُ) "en-nev' " kelimesinin "doğmak" anlamına geldiğini, bazı lügatçilerin ise, "batmak" manasına da geldiğini sanarak "ezdâd" dan saydıklarını belirtir; daha sonra da Arapça'da ezdâd'ın bulunmadığını iddia eder[29].

2. Arapça'da zıd anlamlı kelimeler vardır; ama bunların aslı yine tek manaya dayanmaktadır. Daha sonra dil gelişince anlamlarda meydana gelen gelişmelerden dolayı bir kısım kelimeler zıd anlamlı hale gelmişlerdir; gerçekte ise mana birdir. Mesela (الصَّرِيمُ) "as-sarim" kelimesi "gece" ve "gündüz" manalarına gelir.

Bu iki anlamın aslı birdir. Çünkü "as-sarim" "kesilmiş" demektir. Yani gündüzün oluşuyla gece, gecenin oluşuyla gündüz kesiliyor. Gündüz ve gece birbirlerini takip ediyor. Yani gece ve gündüzün ortak yanı her ikisinin de günün bir parçası olmalarıdır.[30]

3.Zıd anlamlı kelimeler vardır; ama bunların manalarındaki zıdlık aynı kelimelerin değişik lehçelerdeki farklı anlamlarıdır. Mesela (الجَوْنُ) "el-Cevn" kelimesi bir lehçede "beyaz" diğer lehçede "siyah" anlamına gelmektedir. Kabilelerin birbirleriyle temas etmeleri neticesinde lehçeler arasında anlam alışverişi meydana gelerek kelimeler zıd manalar kazanmıştır.[31] İbn Düreyd lehçe farklılığından kaynaklanan zıd anlamları ihtiva eden kelimelerin ezdâd'dan sayılmadığını belirtmiştir. Mesela "ayrılma" ve "birleşme" manalarına gelen (الشَّعْبُ) "eş-şa'b"

---

[29] es-Suyûṭî, a.y.

[30] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 8; Suyûṭî, el-Müẕhîr fî 'Ulumi'l-Luğa ve Envâ'iha, I, 397

[31] Rivayete göre Zeyd b. Abdillah, Hımyer padişahına elçi olarak gider ve onu yüksek bir uçurum yakınında avlanırken bulur. Padişah, kendisine; (dilinde "otur" anlmını ifade eden) "ثب" Sib, kelimesiyle hitap ederek, oturmasını ister. Ancak, bu kelime, gelen kimsenin dilinde "sıçra", "atla" gibi mânâlar ifâde ettiğinden, denendiğini zannederek kendisini uçuruma atıp helak olur. Bkz. Hüseyin Küçükkalay, a.g.e. s. 198

kelimesi ona göre zıd anlamlı bir kelime değildir. Zira anlamdaki zıdlık lehçe farklılığından kaynaklanmaktadır[32].

4.Arapça'da zıd anlamlı kelimeler de vardır. Bu görüşü Kitâbu'l-Ezdâd yazarlarından başka İbn Fâris ve es-Suyûtî de müdafa eder. İbn Fâris, bu konuda bir kitap yazdığını ve delillerini zikrettiğini bildirir[33]. Es-Suyûtî ise zıd manalı kelimeler için misaller sunar[34].

Es-Suyûtî'nin verdiği misallerden biri şair Lebîd'in şu beyitidir;

كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلاَ الْمَوْتِ جَلَلٌ — وَالْفَتَى يَسْعَى وَيُلْهِيهِ الْأَمَلُ

" Arzular kendisini oyaladığı halde kendisine doğru koştuğu ölümden başka her şey önemsizdir (kolaydır)"

Bu beyitteki (جلل) kelimesi, "küçük", "ehemmiyetsiz" ve "kolay" manalarında kullanılmıştır. Bu manalardan başka ve zıddı olan "büyük", "ehemmiyetli" gibi anlamların üzerinde durmak mümkün değildir. Çünkü "Celel"e büyük anlamı verirsek mana "ölümden başka her şey büyüktür" olur. Bu tür anlamda, ölüm gibi büyük bir olay basite indirgenmiş olur.

Ölüm kolay olmadığına göre şairin kastettiği açıktır. Ancak şair "Celel" kelimesini şu beyitte de "büyük" manasına kullanmaktadır.

قَوْمِي هُمْ قَتَلُوا أُمَيْمَ أَخِي — فَإِذَا رَمَيْتَ يُصِيبُنِي سَهْمِي

فَلَئِنْ عَفَوْتَ لأَعْفَوْنَ جَلَلاً — وَلَئِنْ سَطَوْتَ لأَوْهَنَنَّ عَظْمِي

"Kavmim, kardeşim Ümeym'i öldürdüğünde ben okumu atsaydım bana isabet ederdi"

" Şayet affedersem bu affım büyük olurdu eğer kızsaydım kızgınlığımda basit olurdu"

---

[32] es-Suyûṭî, el-Muẕhîr fî 'Ulumi'l-Luğa ve Envâ'iha, I, 396
[33] İbn Fâris, a.g.e. s. 98
[34] es-Suyûṭî, el-Muẕhîr fî 'Ulumi'l-Luğa ve Envâ'iha, I, 396, 389

Bu beyitte ise “Celel” kelimesi “büyük”, “önemli”,“ehemmiyetli” anlamlarına gelir. Şair, “Eğer affedersem bu bağışlamam çok büyük olur” diyor. Çünkü insan küçük bir suçu affetmekle öğünmez[35].

Şair Lebîd’in bu beyitlerinde de görüldüğü üzere dilde zıd anlamlı kelimelerde olduğu gibi, bütün diğer kelimelerde müstakil bir şekilde ele alınmamalıdır. Zıd anlamlı kelimeden önceki kelimeler veya cümlelerle, ondan sonraki kelimeler ve cümleler mana yönünden bir bütünlük arzeder. Yani sözün başı ile sonu arasında irtibat vardır. Kısacası kelimeler ve cümleler anlam itibariyle birbirlerini tamamlar.

Bütün bu açıklamalardan sonra şu neticeye varabiliriz: Zıd anlamlı kelimelerin manaları bir bütünlük içerisinde siyak ve sibaktan anlaşılabilir. Bu durumunda dilde her hangi bir noksanlık meydana getirmesi söz konusu değildir. Bununla birlikte zaman zaman zıd anlamlı kelimelerin anlamlarını tespitte güçlükler çıkmaktadır. Bu nedenle dilciler arasında ihtilaflar doğmakta, münakaşalar çıkmaktadır. Bu sebeple bu konuda hicri üçüncü asırdan itibaren pek çok kitap telif edilmiştir. Bu eserlerin müellifleri pek çok lafız göstermiş, kimi zaman Kur’an’dan bile ezdâd örnekleri vermişler ve tüm bunları da nakillerle desteklemişlerdir.

Bazı Âlimler şiirde, nesirde, Kur’an ayetlerinde ve hadiste gördükleri bu kelimeleri sınırlamaya ya da toplamaya çalışmış daha sonra da telif şeklinde ortaya koymuşlardır. Mesela Kutrub (206/821), el-‘Asma‘î (216/831), Ebu ‘Ubeyd (224/838), et-Tevvezî (233/848), İbnu’s-Sikkît (244/858), es-Sicistânî (248/862), İbnu’l-Enbârî (328/940), Ebu’t-Tayyîb el-Luğavî (351/962), es-Sâğânî (650/1252), Münşî (1001/1592) gibi[36].

Yine bu müelliflerin yanı sıra İbn Sîde (458/1066) / el-Muhassasına,[37]Ahmed b. Fâris (395/1005) /es-Sâhibîde,[38]es-Suyûtî (911/1505) /el-Muzhirinde,[39]Kâtip Çelebi (1067/1657) /Keşfu’z-zunûnunda[40] bu konuya fasıllar ayırmışlardır.

---

[35] es-Suyûṭî, el-Muẕhîr fî ‘Ulumi’l-Luğa ve Envâ‘iha, I, 398
[36] Muharrem, Çelebi,a.g.d., s. 44-46
[37] Ebü’l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, el-Muḫaṣṣaṣ, Darü'l-Fikr., Beyrut, 1978, IV, s. 258-266
[38] İbn Fâris, a.g.e., s. 201-202
[39] es-Suyûṭî, el-Muẕhîr fî ‘Ulumi’l-Luğa ve Envâ‘iha, I, 387-402
[40] Katib Çelebi, a.g.e., I, 115–116

I.BÖLÜM

EBÛ BEKR İBNU'L-ENBÂRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. BÖLÜM: EBÛ BEKR İBNU'L-ENBÂRÎ'NİN HAYATI

1. HAYATI VE KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

1. 1. İsmi ve Nesebi

İbnu'l-Enbârî'nin adı ve nesebi şöyledir:

Muhammed b. el-Ḳâsım b. Muhammed b. Beşşâr b. el-Hasan b. Beyan b. Semâ'a b. Ferve b. Katan b. Di'âme, Ebû Bekr b. el-Enbârî en-Nâhvî'dir[41].

1. 2. Doğumu ve Yetişmesi

el-Enbârî, 271 senesinin Recep ayının 11. gecesi, Pazar günü Enbâr'da dünyaya gelmiştir[42].

el-Enbârî adını, Fırat üzerinde, Bağdat'a on fersah uzaklıkta eski bir belde olan Enbâr'dan alır[43].İlmî çalışmalarına Bağdat'ta devam ettiği için ayrıca Bağdâdî de denilir[44].

Bugünkü Remâdî dolaylarında ve Felûce'nin 5 km. kuzeybatısında tarıma elverişli topraklar üzerinde kurulmuş olan Enbâr, Fırat'la Dicle arasındaki Saklâviye Kanalı'na yakın bir yerdedir. Bağdat ile Enbâr arasındaki posta yolu mesafesi Arap coğrafyacılarına göre 12 fersah (Yaklaşık 68 km), Yâḳut el-Ḥamevi'ye göre ise 10 fersahtır. Tarihi boyunca Fırat üzerinde önemli bir geçiş noktasını kontrol altında

---

[41]Ebü'l-Hasen İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnu'l-Eṣir el-Cezerî, el-Lübab fî Tehzibi'l-Ensâb, Daru Sâdır, Beyrut t.y., I, s. 86; Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1978, s.101; Ebû Abdıllah Şihabüddin Yaḳût b. Abdullah Yaḳût el-Ḥamevî, Mu'cemu'l-Üdebâ', Darü'l-Me'mûn, t.y., XVII, 306; Ebû Bekr el-Ḫaṭîb Ahmed b. Ali b. Sâbit Ḫaṭîb el-Bağdâdî, Târîḫu Bağdad, Darü'l-Fikr, Beyrut, t.y., III, 181**;** Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Manşûr el-Mervezî Sem'ânî, el-Ensâb, (thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemânî), Beyrut, 1980, I, 355; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm) Darü'l-Fikr, Beyrut, 1979, I, 212; Buṭrus b. Bulus Büstânî, Dairetü'l-maârif : Ḳamûsu âm li-Kulli Fen ve Maṭleb, Darü'l-Maârif, Beyrut, t.y., I, 389; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmaîl b. Ömer İbn Keṣîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1988, XV, 125; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, el-'İber fî Ḫaberi men Ğaber, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, II, 29;

[42] Emin, Işık, "İbnu'l-Enbârî", DİA, İstanbul, 1995, XXI, 24; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat , I, 214; Yaḳût el-Ḥamevî, XVII, 313

[43] el-Cezerî, a.g.e., I, s. 86; es-Sem'ânî, a.g.e., I, 354; Abbâs Ḳummî , el-Künâ ve'l-Elḳâb, Müessesetü'l-Vefâ', Beyrut, 1983, I, 220

[44] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24; İslam Ansiklopedisi, Ankara, 1988, IV, 264

tuttuğu anlaşılan şehir Sâsâniler'den önce kurulmuştur. Bazı araştırmacılar Enbâr ile Meskîn'i aynı yer kabul ediyorlarsa da Arap yazarları bu iki şehrin farklı olduğunu belirtmektedir.

Enbâr'ın sahip olduğu stratejik önemi kavrayan Sâsânî Hükümdarı I. Şâpûr burayı yeniden inşa ederek çift surlu bir kale haline getirmiş ve 244'te Roma İmparatoru III. Gordianus'a karşı kazandığı ve Gordianus'un hayatını kaybettiği büyük zaferin anısına buraya Pîrûz Şâpûr (Muzaffer Şâpûr) adını vermiştir.

Enbâr, 363 yılında İmparator Julianus'un Sâsânîler'e karşı düzenlediği ve savaşırken öldüğü İran seferi sırasında tamamen yıkılmışsa da Romalılar'ın çekilmesinden sonra yeniden imar edilmiş ve kısa sürede bölgenin yine en büyük ve en önemli yerleşim yeri olmuştur.

Enbâr Tarih boyunca gittikçe önemini kaybetmiş ve halkı çeşitli sebeplerle şehri terk edince zamanla harabeye dönüşmüştür. Bugün aynı adı taşıyan ilin sınırları içerisinde geniş bir harabe yığını halindedir[45].

İbnü'l-Enbârî, küçük yaşta babası Kâsım b. Muhammed el-Enbârî ile birlikte Bağdat'a gitti. Başta dönemin Kûfe dil mektebi üstadı Sa'leb olmak üzere İsmâîl b. İshâk el-Cehdâmî ve Ahmed b. Heysem el-Bezzâz gibi âlimlerden dil, edebiyat, lugat, nahiv, şiir, kıraat, tefsir ve hadis dersleri almıştır. Kıraat ilminde ise Ahmed b. Beşşâr el-Enbârî hem babasının hem kendisinin hocası olmuştur[46].

---

[45] Emin, Işık, "Enbâr", DİA, İstanbul, 1995, XI, 171; AnaBritannica (Genel Kültür Ansiklopedisi), Ana Yayıncılık, İstanbul, 2004, VIII, 177

[46] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24; İbnu'l-Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Darü'l-Maârif, Kahire, 1993, s. 5-6; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs, (thk. Hâtim Salih ez-Zâmin), Darü'r-Reşid, Bağdad, 1979, I, 13; Karl, Brockelmann, Târîḫu-l Edebi'l 'Arabî, (ter. Dr. Abdu'l Ḥalîm en-Neccâr), Dâru'l Me'ârif, Mısır, t.y., II, Baskı, II, s. 214

1. 3. Kişisel Özellikleri

a) Hâfıza Gücü

el-Enbârînin, çok güçlü bir hâfızaya sahip olduğu rivayet edilmektedir.[47]O'nun hâfızası hakkında pek çok rivâyet vardır:

Bu hususta Muhammed b. Ca'fer et-Temîmî en-Nahvî: "Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. el-Enbârî'nin hafızasından daha güçlü bir hâfıza ve onun ilmi kadar derin bir ilim görmedik. Ayrıca o dili, nahvi, şiiri ve Kur'an'ın tefsirini en iyi şekilde ezbere bilendir."[48] demektedir.

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî, edebiyat alanında kendi zamanının allâmesi ve en güçlü hâfızaya sâhip olanıdır.[49] Öğrencisi Ebû Ali el-Kâlî: "el-Enbârî, Kur'ân'ı Kerîm ile ilgili üç yüz bin şâhid beyti ezbere bilirdi" [50] demektedir.

Muhammed b. Ca'fer; el-Enbârî'nin, Kur'an'ın yüzyirmi kadar tefsirini isnatlarıyla birlikte ezbere bildiğini söyler.[51] Bizzat kendisi tefsir, hadis ve şiire dair 13 sandık dolusu kitap tutacak kadar malûmatın ezberinde bulunduğunu söylemiştir[52].

el-Enbârî'nin, tasnif edilen kitaplarını ezbere yazdırdığı; hadis, ahbâr, tefsir, şiir içeren konuşmalarını da ezbere yaptığı söylenir[53]. Bağdat'taki Mansûr Camii'nin bir

---

[47] el-Bağdâdî, a.g.e., III, 184; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 306-308; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 212; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24; el-Ḳummî, a.g.e., I, 218; ez-Zehebî, a.g.e., II, 31; Corci Zeydân, a.g.e., I, 490

[48] Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 308; ez-Zehebî, a.g.e., II, 30; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 184; Ömer Ferrûh, Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1981, s. 432; el-Ḳıfṭî, a.g.e.,III, 203; Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cûzâ, el-Haṣṣ Alâ Ḥıfẓi'l-İlm ve Zikru Kibâri'l-Ḥuffaẓ, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 58-59

[49] Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Ḫallikân, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân, (thk. İhsân Abbâs) Daru Sâdır, Beyrut 1978, IV, 341

[50] Corci Zeydân, a.g.e., I, 490; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 182; el-Ḳummî, a.g.e., I, 218; İbnu'l-Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 6; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 307; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 13; Taceddin Abdülbâḳi b. Abdülmecîd el-Yemânî, İşâretü't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nuḥât ve'l-Luğaviyyîn, (thk. Abdülmecîd Diyâb), Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslâmiyye; 1986, s. 335; el-Cûzâ, a.g.e., s. 58

[51] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 13; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 184; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 341; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 307; İbnu'l-Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 6; el-Ḳummî, a.g.e., I, 218; Corci Zeydân, a.g.e., I, 490; İbnu'l-Cûzâ, a.g.e., s. 58

[52] el- Ḳummî, a.g.e., I, 218; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 13; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 213; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 341; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 307; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24

köşesinde babasının, diğer bir köşesinde ise kendisinin hadis okuttuğu, Ayrıca bu hadisleri kitaptan değil ezbere yazdırdığı da gelen rivayetler arasındadır.[54]

Muhammed Atâ Mev‘ad’e göre; el-Enbârî’nin hafızası hakkındaki ifadelerde mübalağa vardır. Çünkü bir kişinin isnatlarıyla birlikte yüz yirmi tefsiri veya onüç sandık dolusu kitap tutacak kadar malûmatı ezbere bilmesi akıl kârı değildir. Bu rivayetlerde anlatılmak istenen, “Mu‘cemu’l-Udebâ”da da belirtildiği gibi, el-Enbârî’nin güçlü bir hafızası olduğudur[55].

b) İlmî Konumu

el-Enbârî’nin Arap dili ve edebiyatını çok iyi bildiği, özellikle Kûfe dil mektebini onun kadar özümseyen bir başka âlimin bulunmadığı söylenmektedir.[56]

el-Enbârî’nin, ilmine ve itibarına dair pek çok rivayet vardır. Bunlar bazıları:

el-Ezherî: “O, dönemin eşsiz şahsiyeti, Allah’ın kitabında, manalarında, i‘rabında, müşkilleri konusunda ilim adamlarının ihtilaf ettikleri hususları bilme açısından tanık olduğum kimselerin en bilgilisidir. O işini bilen, doğru sözlü, her hangi bir açıklamayı hafızasında tutabilen birisidir[57].

Ebu’l-Berekât el-Enbârî: “O, Kûfelilerin en bilgilisi ve en üstünüdür.”[58]

ez-Zehebi: “O, Kûfelilerin önderidir.”[59]

El-Yâfî‘: O, edebiyat alanında zamanının en bilgilisi ve en çok ezberleyeni idi”[60]

İbn Kesir: “O, Arap dilinde, tefsirde, hadiste ve diğer ilimlerde derin bir bilgiye sahipti.”[61]

---

[53] İbnu’l-Cûzâ, a.g.e., s. 58-59; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 204; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 308; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 184

[54] İbnu’l-Enbârî, Şerḥu’l-Ḳaṣaidi's-Seb‘ıt-Ṭıvâli’l-Câhiliyyât, s. 8; el-Ḳummî, a.g.e., I, 219; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24

[55] Muhammed Aṭâ Mev‘ad, Muhammed b. el-Kâsım b. el-Enbârî ve Cuhûduhu fî’n-Nahv ve’s-Sarf ve’l-Luğa, Darü’l-Fikr, Dımaşk, 2000, s. 23

[56] Mev‘ad, a.g.e.,s. 23-24; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 182; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 306

[57] İbnu’l-Enbârî, Şerḥu’l-Ḳaṣaidi's-Seb‘ıt-Ṭıvâli’l-Câhiliyyât, s. 6; Mev‘ad, a.g.e.,s. 23

[58] Ebü’l-Berekât, Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbnu’l-Enbârî, Nüzhetü’l-Elibbâ’ fî Ṭabaḳâti’l-Üdebâ’, (thk. İbrâhîm Samerrâî’), Mektebetü’l-Menâr, Zerḳâ’-Ürdün, 1985, s. 181

[59] Mev‘ad, a.g.e.,s. 24

[60] Mev‘ad, a.g.e.,s. 24

İbn Nâsıriddîn: “el-Enbârî, her ilmin önderidir ve yazdırdığı her şeyi ezberinden yazdırırdı.”[62]

İbn’un-Nedim: “ O, üstün zekâsı, kabiliyeti ve ezber kuvvetiyle babasından daha üstün, daha bilgili, Sâlih insanların en müttakîsi idi. Hazır cevaplılık yönünden de örnek gösterilen bir insandı.”[63]

c) Tevâzu Sahibi Olması

el-Enbârî’nin, ilmi, güçlü bir hâfızaya sahip olması ve mevkisi onu kibirlendirmemiş. Aksine onu, son derece tevâzu sahibi yapmıştır[64].

Ebu’l Hasan ed-Dâraḳutnî şöyle anlatmıştır: “el-Enbârî, Cuma günü imlâ meclisine geldi. Hâdis isnâdında bulunan bir ismi yanlış okudu. Kelime ya “ḥibbân” ya da “ḥayyân” idi. O, “ḥayyan” dedi. Ebu’l Hasan dedi ki: “Onun gibi birinden yanlış bir şey aktarılmasına tahammül edemedim ve bu konuda uyarmak istedim. Ders bittiğinde, ders notlarını yazanın yanına gittim, ona kelimenin yanlış olduğunu belirttikten sonra doğru kelimeyi söyledim ve ayrıldım. Bir sonraki hafta Cuma günü meclise gittim. Ebû Bekr müstemlîye, “Gelen herkese, geçen hafta yazdırdığımız hadisin falanca kelimesini yanlış okuduğumuzu, o gencin kelimenin doğru şeklini bize söylediğini bildir. Ayrıca o gence de kelimeyi araştırdığımızı ve onun dediğinin doğru olduğunu söyle dedi ”[65]

---

[61] İbn Kesîr, a.g.e., XI, 196

[62] Mev‘ad, a.g.e.,s. 24; Ebü’l-Felah Abdülḥay b. Ahmed b. Muhammed, İbnu’l-‘İmâd, Şezerâtü’z-Zeheb fî Aḫbâri men Zeheb, (thk. Mahmûd Arnaut, Abdülkâdir Arnaut), Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1089/1679, II, 316

[63] İbnu’n-Nedîm, a.g.e.,s. 112

[64] İbnu’l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 14; Mev‘ad, a.g.e.,s. 25

[65] İbnu’l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 14; Ebü’l-Berekât ibnu’l Enbârî, a.g.e.,s. 203; es-Suyûṭî, Buğyetü’l-Vu‘ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuḥat, I, 212; Ebü’s-Safa Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Ṣafedî, el-Vâfî bi’l-Vefeyât, Neşriyatü’l-İslâmiyye, 1981, IV, 344; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 341-344; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 308-309; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 182-183

d) Zühd Hayatı

el-Enbârî tevâzu sahibi olmasının yanı sıra, aşırı bir zühd hayatı ile de tanınır[66]. Hayatı boyunca hiç evlenmemiş ve münzevi bir hayat yaşamıştır[67]. Çok az yemek yediği, zihnini ve hafızasını zinde tutmak için neredeyse ikindi vaktine kadar su içmediği söylenmiştir[68].

el-Enbârî'nin taze hurmayı alıp kokladığı ve "sen güzelsin, fakat Allah'ın bana verdiği ilim senden daha güzel" dediği rivayet olunur[69].

el-Enbârî, rivayetlere göre başından geçen bir olayı şöyle anlatır: Bir köle pazarında çok güzel bir câriye gördüm ve onu beğendim. Bunun üzerine mü'minlerin emîrî er-Râzi'ye gittim. Emîr "nerede kaldın?" diye sorunca, ben de ona durumu anlattım. Daha sonra Emîr bir bahane uydurarak ayrıldı. Câriyeyi satın almış ve evime getirmişti. Eve geldiğimde onu evde buldum. Ona bağlanmaya başladığımı hissedince, hizmetçiden onu köle tüccarına götürmesini istedim. Çünkü câriyenin kalbimi fethedip beni işimden alıkoymasını istemiyordum. Hizmetçi onu götürmek isteyince " Bırak ta iki kelime konuşayım" dedi. Ve bana; "sen belli bir mevkiye sahip akıllı birisisin. Kusurumu söylemeden beni gönderirsen insanlar hakkımda kötü düşünürler. Beni göndermeden önce kusurumu söyle" dedi. Ben de "Bir kusurun yok, ama beni işimden alıkoyuyorsun" dedim. O da "öyleyse gidebilirim" dedi. Emîr olanları duyunca "hiç kimsenin kalbindeki ilim aşkı, bu adamın kalbindeki kadar güzel değildir." der[70].

---

[66] Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e.,s. 197; Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim İbnu'l-Ḳıfṭî, İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuḥât, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire, 1950, III, 201; el-Ḳummî, a.g.e., I, 220; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 14; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 212

[67] İbnu'l-Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s.7; Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e.,s. 199; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 14; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 214

[68] İbn Kesîr, a.g.e.,XI, 196; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 309; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 213; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 14; İbnu'l-Cûzâ, a.g.e., s. 59

[69] Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e.,s. 200; el-Ḳummî, a.g.e., I, 218

[70] Ebü'l-Berekat ibnu'l Enbârî, a.g.e.,s. 200; el-Ḳummî, a.g.e., I, 218-219; Mev'ad, a.g.e.,s. 25-26; İbnu'l-Cûzâ, a.g.e., s. 59; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 213; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 310-311; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 184-185; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 204

e) Cimriliği

Ebû Bekr b. el-Enbârî, cimriliğiyle bilinir. ez-Zebîdî; "O, cimridir. Çünkü zengin ve hâli vakti yerinde olmasına rağmen, hiçbir zaman bir ailesi olmamıştır ve kimse ona âit olan şeylerden yememiştir" der[71].

Rivayete göre; "bir gün adamın biri el-Enbârî'nin huzuruna gelir ve "Bağdat ahalisi bir hususta ittifak ettiler. Bana bir dirhem ver de icmâyı bozayım der. O da "neymiş bu icmâ" diye sorar. Adam da "sizin cimri olduğunuza dâir bir icmâ" der. Bunun üzerine el-Enbârî güler ve hiçbir şey vermez[72].

1. 4. Mezhebi

Ebû Bekr b. el-Enbârî, ehl-i sünnet Hanbelî mezhebindendir[73].

1. 5. Rivâyet Ettiği Şiirler

Yâḳût; "el-Enbârî'nin hoş şiirleri vardır."[74] Diyerek kendisinden şiir örnekleri verir.

إذا زِيدَ شرّاً زادَ صَبراً كأنّما هُوَ المسكُ ما بينَ الصَّلايةِ والفِهْرِ

فإنَّ فَتيتَ المسكِ يزْدادُ طيبُهُ على السَّحْقِ والحرِّ اصطباراً على الضّرّ

"Kötülük artınca sabırda artar – Sanki o iki farklı taş arasındaki misktir"

" Verilen zarara sabrettiği için ufalanmış miski yanmaktan dolayı kokusu artar"

el- Ḳıfṭî de; " Ondan rivâyet edilen şiir azdır"[75] diyerek kendisinden birkaç şiir rivayet eder.

حينَ تردّيتُ رداءَ الهوى واستحكَمَتْ لي عُقَدُ الودِّ

فَرَّقَتِ الأيّامُ ما بينَنا ما أولعَ الأيّام بالبُعْد

---

[71] el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 207; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 214; Mev'ad, a.g.e.,s. 26

[72] es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 214; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 207; el-Yemânî, a.g.e., s. 336; Mev'ad, a.g.e.,s. 26

[73] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 15; Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e.,s. 197; İbn Kesîr, a.g.e.,XI, 196; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 306-307; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 181; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 201

[74] Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 311; İbnu'l-Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 8

[75] Mev'ad, a.g.e.,s. 27-28

“Heva elbisesini giyip bendeki sevgi bağları güçlendiğinde ”

“Artık (senden) uzakta geçen günlerimizden hoşlanmıyorum”

ولّما رأيتُ البَيْنَ قد جَدَّ جِدُّهُ و لم يبقَ إلا أنْ تَذول الركائب

و قَفْنا فسلَّمنا سلامَ مُخالسٍ فردَّت علينا أعينٌ وحواجبُ

“Aramızdaki alakanın ciddi olduğunu görünce – Yük develerinin gideceği vakitten başka kalmadı”

“Durduk ve gizlice selam verdik – Bize gözler ve kaşlar cevap verdi”

Öğrencisi Ebû Ali el-Ḳâli de, hocası el-Enbârî den tefsir, hadis ve kırâat ilimlerinin yanı sıra onun şiirlerinden de istifâde ettiğini söylemiştir[76].

1. 6. Hocaları

el-Enbârî’nin ilim tahsil ettiği en meşhur hocaları (nahiv ve dil âlimleri, kurrâ, muhaddis ve müfessirler) şunlardır:

1) Babası, el-Ḳâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî[77].
2) Sa‘leb, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ[78].
3) İbrâhîm b. İshâk b. Beşîr, Ebû İshâk el-Harbî.
4) İbrâhîm b. Mûsâ ed-Deynûrî[79].
5) Ahmed b. İbrâhîm b. el-Heysem el-Belhî[80].
6) Ahmed b. Hassân[81].
7) Ebû Ca‘fer Ahmed b. Hüseyin[82].
8) Ahmed b. Saîd ed-Dımeşḳî[83].

---

[76] Abdülalî el-Vadğîrî, Ebû Alî el-Ḳâlî ve Eseruhu fi’d-Dirâsâti’l-Luğaviyye ve’l-Edebiyye bi’l-Endülüs, Maṭbaâtu Fudâle, Rabat, 1983, s. 69

[77] el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 207; İbnu’l-Enbârî, Şerḥu’l-Ḳaṣaidi's-Seb‘ıt-Ṭıvâli’l-Câhiliyyât, s. 5; İbnu’l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 15; İbnu’n-Nedîm, a.g.e.,s. 101; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 341; el-Ḳummî, a.g.e., I, 219; Mev‘ad, a.g.e.,s. 29

[78] İbnu’l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 15; Ebü’l-Berekât ibnu’l Enbârî, a.g.e.,s. 197; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 207; es-Suyûṭî, Buğyetü’l-Vu‘ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuḥat, I, 212; İbnu’l-Enbârî, Şerḥu’l-Ḳaṣaidi's-Seb‘ıt-Ṭıvâli’l-Câhiliyyât, s. 6; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 182; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 307; el-Vadğîrî, a.g.e., s. 68; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24; Corci Zeydân, a.g.e., I, 490

[79] Mev‘ad, a.g.e.,s. 29

[80] el-Bağdâdî, a.g.e., III, 182; İbnu’l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 15; Mev‘ad, a.g.e., a.y.

[81] İbnu’l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 16; Mev‘ad, a.g.e., a.y.

[82] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 336-337; İbnu’l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, a.y.

9) Ahmed b. Saîd b. Ali[84].

10) Ahmed b. Sehl, Ebu'l-Abbâs el-Eşnânî[85].

11) Ahmed b.Abdülazîz, Ebu'l-Feth b. Bedhen.

12) Ahmed b. Abdillâh b. Müslim b. Ḳuteybe ed-Dîneverî[86].

13) Ahmed b. Feraḥ, Ebû Ca'fer ed-Zarîr el-Bağdâdî[87].

14) Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Esedî[88].

15) İdris b. Abdilkerîm el-Haddâd, Ebu'l-Hasan el-Bâğdâdî[89].

16) İsmaîl b. İshâk el- Ḳâzî el-Cuhzamî, Ebû İshâk el-Ezdî el- Bâğdâdî[90].

17) Bişr b. Mûsâ el-Bağdâdî[91].

18) el-Hasan b. el-Ḥabâb b. maḫled ed-diḳâḳ, Ebû Ali el-Bağdâdî[92].

19) el-Hasan b. 'Uleyl, Ebû Ali el-'Anzî[93].

20) Ebu'l-Hasan b. Berâ'[94].

21) Ḫalef b. Amr el-'Ukberî.

22) Süleymân b. Yahyâ, Ebû Eyyûb et-Temîmî el-Bağdâdî[95].

23) Ebu'l-Abbâs b. Merdân el-Ḫatîb[96].

24) Abdullâh b. Beyân.

25) Ebû Şu'ayb Abdullâh b. el-Hasan el-Ḥarrânî[97].

26) Ebû Bekr, Abdullâh b. Ḫalef ed-Delâl[98].

27) Abdullâh b. Umer b. Leḳîṭ[99].

28) Abdullâh b. Muhammed b Nâciye[100].

---

[83] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, a.y.
[84] Mev'ad, a.g.e., a.y.
[85] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 15
[86] Mev'ad, a.g.e.,s. 30
[87] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 298
[88] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 17
[89] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 224,349
[90] Mev'ad, a.g.e., a.y.; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24
[91] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 239
[92] Mev'ad, a.g.e., a.y.
[93] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s.151,168
[94] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, I, 16
[95] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 16
[96] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 17
[97] İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 107
[98] İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 511
[99] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, a.y.

29) Ubeydullâh b. Abdirrahmân el-Vâḳıdî el- Bağdâdî[101].

30) Ali b. Muhammed b. Ebî eş-Şevârib[102].

31) Ebû Abdillâh el-Mukaddemî el-Ḳâḍî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed[103].

32) Muhammed b. Ahmed b. en-Nazar[104].

33) Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdî[105].

34) Muhammed b. Abdillâh b. Süleyman el-Hazramî el-Kûfî.

35) Muhammed b. Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-'Abesî[106].

36) Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Bişr, Ebû Abdillâh el Ḥakim et-Tirmizî[107].

37) Muhammed b. Îsâ el-Hâşimî[108].

38) Muhammed b. Ğâlib, Ebû Ca'fer ed-Zabî el-Ma'rûf bi Temtâm.

39) Muhammed b. Yahyâ el-Mervezî[109].

40) Muhammed b el-Merzibân el-Muḥavvelî[110].

41) Muhammed b Hârun b. Nâfî, el-Ma'rûf bi't-Temmâr[111].

42) Muhammed b. Yûnus el-Kedîmî[112].

43) Mûsâ b. Ali el-Hatlî[113].

44) Mûsâ b. Muhammed el-Hıyâṭ, Ebû 'Umrân[114].

45) Mûsâ b. Yahyâ el-Kâtib.

46) Yemût b. el-Müzerra' el-'Abdî el-Başrî[115].

---

[100] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 16
[101] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 47
[102] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, a.y.
[103] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 280
[104] el-Bağdâdî, a.g.e., III, 182; İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 169; İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 15
[105] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 17
[106] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 336; İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 16
[107] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 15
[108] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 16
[109] el-Bağdâdî, a.g.e., III, 182; İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, a.y.
[110] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, a.y.
[111] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 15
[112] Mev'ad, a.g.e.,s. 32
[113] Mev'ad, a.g.e.,s. a. y.
[114] İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 510-511
[115] Mev'ad, a.g.e.,s. 33

47) Ahmed b. Manṣûr[116].

48) İbrâhim b. Mûsâ[117].

1. 7. Talebeleri

el-Enbârî'nin elinde pek çok nahiv, dil âlimi ve râvi yetişmiştir. En meşhurları şunlardır:

1) İbrâhim b. Ali b. Sîbenẖat, Ebu'l-Feth el- Bağdâdî[118].
2) Ahmed b. Muhammed el-Cerrâḥ[119].
3) Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer en-Nahhâs[120].
4) Ahmed b. Nasr eş-Şuzâ'î el-Baṣrî[121].
5) Ebû Ali el-Ḳâlî, İsmâil el-Ḳâsım[122].
6) Ebû Ahmed el-'Askerî el-Luğavî, el-Hasan b. Abdillâh b. Saîd.
7) el-Hüseyin b. Ahmed b. H̱âleveyh[123].
8) Ebû Sâ'îd ed-Debîlî[124].
9) Sehl b. Ahmed ed-Dîbâcî[125].
10) Salih b. İdris, Ebû Süheyl el- Bağdâdî.
11) Abdulhamîd b. Muhammed b. Zırâr[126].
12) Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî.
13) Abdülazîz b. Abdillah eş-Şe'îrî.
14) Ebu'l-Hüseyin b. el-Bevvâb el- Bağdâdî, Abdullâh b. Ahmed[127].
15) Abdullâh b. el-Hüseyin, Ebû Ahmed es-Sâmirî, el- Bağdâdî.
16) Abdulvâḥid b. Ebî Hâşim, Ebû Ṭâhir el- Bağdâdî el-Bez̲âz̲[128].

---

[116] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, I, 16
[117] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, I, a.y.
[118] Mev'ad, a.g.e.,s. 33
[119] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, I, 18; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 182
[120] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, I, 17
[121] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, I, 18; İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 7
[122] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, I, 17; İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, a.y.
[123] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, a.y; İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, a.y.
[124] Mev'ad, a.g.e.,s. 34
[125] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, I, 18
[126] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, a.y.
[127] İbnu'l-Enbârî, ez-Z̲âhir, I, 18; Mev'ad, a.g.e.,s. 34

17) Ebu'l-Ferec el-'İṣbahânî, Ali b. el-Hüseyin.

18) Ebu'l-Hasan ed-Dâruḳutnî el- Bağdâdî, Ali b. Umer[129]

19) Ebu'l-Fazl, İbnu'l-Me'mûn.

20) Ebû Manṣûr el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher[130]

21) Muhammed b. Ahmed, Ebû Müslim el-Kâtib.

22) Muhammed b. el-Hasan el- Me'mûn.

23) Muhammed b. el-Abbâs, Ebû Umer b. Hayeveyh el-Hızâr.

24) Muhammed b. Abdillah b. el-Hüseyin, Ebu'l-Hüseyin ed-Diḳâḳ[131]

25) Muhammed b. Azîz, Ebû Bekr el-Azîzî es-Sicistânî.

26) Muhammed b. 'Umrân b. b. Mûsâ, Ebû Ubeydullâh el-Merzibânî.

27) Muhammed b. Muâviye b. Abdirrahman el-Endelüsî.

28) el-Mu'âfî b. Zekeriyâ, Ebu'l-Ferec, el-Ma'rûf bi ibn-i Ṭırâr[132]

1. 8. Kültürü

Hicri Üçüncü ve dördüncü asırlar arasında yaşaması, kültürüne etki etmiş. Çünkü bu asırlar, Kur'an'ı Kerim, hadis ilimleri, dil, tıp, matematik, astronomi ve diğer ilimlerin dorukta olduğu İslâm Arap kültür ve medeniyetinin en parlak dönemini temsil eder.

Daha önce de belirtildiği gibi, hocalarından biri olan ve kendisinden edebiyat, dil ve rivâyet ilmi aldığı babasının elinde yetişmesi, çevrenin olumlu etkilerinden sayılabilir. Babasının etkisi, gerçekten kitaplarında açıkça görülür. Ayrıca hâfızası da, büyük dil kültürünün oluşmasında rol olmuştur.

Ebu'l-Abbas Sa'leb'ten ilim tahsil etmesiyle kültürü daha da artmıştır. Kitaplarında ondan rivayetler vardır.

Engin Kur'an kültürü tefsirdeki bazı görüşleri reddetmesiyle ortaya çıkar. Mesela; İbnu Kuteybe'nin bazı görüşlerini reddedip, .(bkz. İbnü'l-Enbârî, Kitâbü'l-

---

[128] İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 7

[129] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 17; Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, a.y.; es-Sem'ânî, a.g.e., I, s. 355; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 202

[130] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, a.y.

[131] el-Ḳıfṭî, a.g.e., a.y.

[132] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, a.y.; Mev'ad, a.g.e.,s. 35

Ezd âd, s. 94, 108) Ebû Hâtim es-Sicistânî ve müfessirlerden bir grubun görüşlerini kabul etmesi gibi.

Kur'an kıraatlarıyla oldukça ilgilenmesi de onun Kur'an'la ilgili bilgi derecesini açıkça ortaya koyar. Onun bu hususta pek çok görüşleri vardır.

Zengin kültürünü gösteren diğer bir faktör, hadis ilmindeki bilgisidir. Onun bu konuda, Ḳuteybî ve Ebû Ẕeyd gibi pek çok kimseyi takip ederek edindiği görüşleri vardır.[133]

Dille ilgili meselelerde girdiği tartışmalar da, onun kültürünü ortaya koyar. Örneğin; İbnu Ḳuteybe'nin bazı beyitlerini tefsir ederken ileri sürdüğü görüşlerinin bir kısmını kabul etmemesi, bazı kelimelerin manalarının şerhinde de es-Sicistânî ve el-Ḳuteybî'yi reddetmesi, ezdâddan olduğunu iddia ettikleri lafızlarda Ḳutrub[134] ve onun dışındakileri takip etmesi gibi.

Pek çok âlimin nahivle ilgili görüşlerini tenkit etmesi de onun engin kültürünü gösterir. Mesela; es-Sicistânî, Ebu'l-Hasan el-Aḫfeş, Ḳutrub, Ebû Ubeyde gibi âlimlerin nahivle ilgili görüşlerini tenkit edip es- Sicistânî, el-Müberred, Sîbeveyh, el-Aṣmaî, Ḳutrub ve el-Kisâî gibi âlimlerin sarfla ilgili görüşlerini kabul etmesi.[135]

Halife er-Râzî Billâh'ın, çocuklarını yetiştirmesi için el-Enbârî'yi seçmesi de onun ilmini ve kültürünü ortaya koyar[136].

1. 9. Vefatı

Kaynaklardaki ortak görüşe göre Ebû Bekr b. el-Enbârî; Bağdat'ta, h.328 senesinde (m. 940), Kurban Bayramı'nın birinci günü (Zilhicce'nin onuncu günü), er-Râzi'nin hilâfeti döneminde vefât etmiştir[137].

ez-Ẕebîdî ve Yâkût'un rivayetine göre ise, hicri 327 senesinde vefât etmiştir[138].

---

[133] Mev'ad, a.g.e.,s. 35-36
[134] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 323, 361, 362, 366, 373, 375, 394
[135] Mev'ad, a.g.e.,s. 36-37
[136] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 19
[137] İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 8; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 18; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 186; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 342; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 214

2. EBÛ BEKR İBNÜ'L-ENBÂRÎ'NİN ESERLERİ

2. 1. Matbû Eserleri

a) Kitabu'l-Ezdâd [139]

Eserin birkaç basımı vardır. İlk olarak Hotsma tarafından, 1881 senesinde, Leiden'de, sonra 1907 senesinde Kâhire'de, daha sonra da Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm tarafından gözden geçirilerek 1960 senesinde, Kuveyt'te basılmıştır[140].

b) İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ' fî Kitâbillâh[141]

Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân tarafından gözden geçirilerek, Şam'da, 1971 (h.1391) senesinde, Arap Dili Akademisi tarafından basılmıştır[142].

Müellifin imam lakabıyla anılmasını sağlayan bir eser olup, kıraatle ilgilidir[143].

c) ez-Ẕâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs[144]

Ḥâtim ez-Zâmin tarafından gözden geçirilerek, 1979 (h.1399) senesinde, Irak'ta, Dâru'r-Reşîd yayınevinde basılmıştır[145].

Dil ve edebiyatla ilgili bir eserdir. Müellif bu eserinde; halkın namaz, dua, tesbih ve günlük konuşmalarında anlamlarını bilmeden kullandığı ta'bîr, ifade, deyim ve atasözlerinin manalarını açıklamıştır. Büyük ölçüde Mufaddal ed-Dabbî'nin "el-

---

[138] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, a.y.; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 207; Mev'ad, a.g.e.,s. 43; İbn Ḫallikân, a.g.e., a.y.; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, a.y.

[139] Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e.,s. 198; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 342; el-Vadğîrî, a.g.e., s. 69; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 208; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 214; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 312

[140] Corci Zeydân, a.g.e., I, 490; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 21; İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 8; Muhammed İsâ Sâlihî, el-Mu'cemü'ş-Şâmil li't-Türasi'l-Arabi el-Maṭbû'a, Ma'hadü'l-Mahtutati'l-Arabiyye, Kâhire, 1992, I, 105; G.Walior, " Enbârî " İslam Ansiklopedisi, IV, 267

[141] Corci Zeydân, a.g.e., I, 491; Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e.,s. 197; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 312

[142] İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 8; el-Mu'cemü'ş-Şâmil, I, 105; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 21; Mev'ad, a.g.e.,s. 45; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24

[143] Emin, Işık, a.g.m., a.y.

[144] Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 312; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 208; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 214; Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e.,s. 197; Corci Zeydân, a.g.e., I, 491; el-Yemânî, a.g.e., s. 335; el-Vadğîrî, a.g.e., s. 69; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 22

[145] el-Mu'cemü'ş-Şâmil, I, 105; Mev'ad, a.g.e., s. 45; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25

Fâhir fi'l-Emsâli'ne dayanan eser; Lisânü'l-Arab, el-Muḫaṣṣaṣ, el-Ubâdu'z-Zâhir ve't-Tekmile gibi sözlüklerin temel kaynaklarından olup, Abdurrahman ez-Zeccâcî ve Ebû Bekr Hattâb b. Yûsuf el-Mâridî el-Ḳurtubî tarafından ihtisar edilmiştir.[146]

d) Şerhu'l-Elifât el-Mubtediât fi'l-Esmâi ve'l-Ef'âl[147]

Ebû Mahfûẓ el-Kerîm el-Ma'ṣûmî tarafından, Şam'da, 1959 (h. 1378) senesinde, Mecelletu'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî dergisinde neşredilmiştir[148].

Eser; Kur'an kırâatında vasıl halinde okunan ve okunmayan eliflere (hemze) dâir olup, Ebû Mahfûz Kerim Ma'sûmî, Hasan Şâzeli Ferhûd ve Ali Tevfîk Hamd tarafından yayımlanmıştır[149].

e) Şerḫ-u Huṭbet-i Âişe Ummi'l-Mu'minîn Fî Ebîhâ

Salâhuddîn el-Muneccid tarafından 1962 (h.1382) senesinde, Şam'da, Mecelletu'l-.Mecm'ai'l-İlmi dergisinde neşredilmiştir. Dil ve edebiyatla ilgili bir eserdir[150].

f) Şerh-u Dîvân-ı 'Âmir b. et-Ṭufeyl

Charles James Lyall tarafından, 1913 senesinde, Leiden'de; daha sonra da Enver Ebû Suveylim tarfından, 1979 (h. 1399) senesinde, Beyrut'ta neşredilmiştir.[151]

Dil ve edebiyatla ilgili olup el-Enbârî'nin, Âmir b. Ṭufeyl'in şiirleri ve bunların şerhlerine dâir hocası Sa'leb'ten yaptığı nakillerle, kendi ilavelerinden oluşan bir eserdir.[152]

---

[146] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24-25; İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 9
[147] İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 8; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 313
[148] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 21; el-Mu'cemü'ş-Şâmil, I, 106; Mev'ad, a.g.e.,s. 46
[149] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 24
[150] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 21; el-Mu'cemü'ş-Şâmil, I, 106; Mev'ad, a.g.e., a.y.; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25
[151] İbnu'l-Enbârî, a.g.e., a.y; Mev'ad, a.g.e., a.y; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25; el-Mu'cemü'ş-Şâmil, a.g.e., a.y.
[152] Emin, Işık, a.g.m., a.y.

g) Şerḥu'l-Ḳaṣa'idi's-Seb'i't-Ṭıvâl el-Câhiliyyât[153]

Abdusselâm Muhammed Hârûn tarafından tahkik edilerek, 1963 senesinde, Mısır'da, Dâru'l-Meârif yayınevi tarafından basılmıştır[154].

Dil ve edebiyatla ilgili bir eser olup; İmruu'l-Kays, Tarafe b. Abd, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Antere, Amr b. Kulsûm, Hâris b. Hillize ve Lebîd b. Rebîa'ya âit "el-Muallaḳâtu's-Seb'a" olarak bilinen yedi kasîdenin şerhidir[155]. Esere "es-Seb'u't-Ṭıvâl" denilmesinin nedeni, câhiliye döneminden bize ulaşan en uzun şiirlerinden oluşmasıdır. En kısası 64 beyit, en uzunu 104 beyit, ortası ise 85 beyittir[156]. Eserin bazı bölümlerini Osman Reşer, ayrı olarak yayımlamıştır. "Şerhu Muallaḳât-ı Tarafe", "Şerhu Muallaḳât-ı Zuheyr", "Şerhu Muallakât-ı Antere" gibi. Ali Muhammed (Nur) el-Medenî, eser üzerinde "el-İ'râb fî Şerhi'l- Ḳaṣa'idi's-Seb'i't-Ṭıvâl el-Câhiliyyât" adıyla bir çalışma yapmıştır[157].

h) el-Muzekker ve'l-Muenneṯ[158]

Târık Abdu Avn el-Cenâbî tarafından tahkik edilerek, 1978 (h.1401) senesinde, Lübnan'da, Dâru'r-Râid el-Arabî yayınevinde basılmıştır[159].

Dil ve edebiyatla ilgilidir ve kendi konusunda yazılan en mükemmel eserlerden biridir. İlk basımından sonra, 1981 (h.1401) senesinde, Kâhire'de Muhammed Abdulḥâlık Udayme tarafından tekrar neşredilmiştir[160].

---

[153] Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e., 197; İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 9; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 208; el-Vadğîrî, a.g.e., s. 69

[154] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 21; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25; el-Mu'cemü'ş-Şâmil, I, 106; Mev'ad, a.g.e.,s. 46

[155] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25; Abdülvehhâb es-Şâbûnî; Şu'arâ' ve Devâvîn; Darü'ş-Şark, Beyrut t.y., s. 191

[156] es-Şâbûnî, a.g.e., a.y.

[157] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25

[158] es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 214; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 312; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 342; İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s.10; Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e., 198; el-Vadğîrî, a.g.e., s. 69; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 208

[159] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 22; Mev'ad, a.g.e.,s. 46; el-Mu'cemü'ş-Şâmil, I, 107; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25

[160] Emin, Işık, a.g.m., a.y.

ı) Mes'ele fi't-Taaccub

Muhyiddîn Tevfîk İbrahîm tarafından gözden geçirilerek, Âdâbu Râfideyn dergisinin 5. sayısında neşredilmiştir.

Ahmed Muhtâr eş-Şerif tarafından gözden geçirilerek, 1987 (h. 1407) senesinde, Şam'da Arap Dili Akademisi'nde basılan bu risâle, es-Suyûtî'nin "Kitâbu'l-Eşbâh ve'n-Nazâir" adlı kitabında bulunmaktadır[161].

i) el-Hâ'ât fî Kitâbillâh[162]

Nevâr Muhammed Hasan Âlu Yâsîn tarafından gözden geçirilerek, Bağdat'ta, 1976 senesinde, el-Belâğ dergisinin 6.ve 7. sayılarında yayınlamıştır. Yaklaşık olarak bin varaktır[163].

2. 2. Yazma Eserleri

a) el-Emâlî

ez-Ziriklî, el-A'lâm adlı eserinde, bu eserin yazılı olan bir parçasını Nizâmiye Medresesi'nde gördüğünü ve üzerinde el-Hâfız Abdulazîz b. el-Ahdar'ın (h. 609) yazısı bulunduğunu söylemiştir[164].

Dil, edebiyat, lugat, nahiv, şiir, tefsir, hadis ve ahbâra dâir notlardan meydana gelen eserden sadece bir kısmı zamanımıza ulaşmıştır. "Kitâbu Mes'ele mine't-Taaccub", Sebebu Vaz'ı İlmi'l-Arabiyye" ve "Mes'ele mine'l-İlkâ", bu eserden alınmış kısımlar olabilir[165].

---

[161] el-Mu'cemü'ş-Şâmil, I, 107; Mev'ad, a.g.e.,s. 46; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 21
[162] Ebü'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e., 198; Corci Zeydân, a.g.e., I, 491; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 342; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 204; el-Yemânî, a.g.e., s. 335
[163] İbnu'l- Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 10; Yakut el-Hamevi, a.g.e., XVII, 312; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 22; Mev'ad, a.g.e.,s. 47
[164] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 22; Mev'ad, a.g.e.,s. 66
[165] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25

b) Şerh-u Ğâyeti'l-Makşûd fi'l-Maḳşûr ve'l-Memdûd li'bni Dureyd

Bir nüshası, Dâru'l-Kutubi'l-Misrıyye'de bulunmaktadır. İbnu Dureyd'in maksûr ve memdûd isimleri topladığı meşhur manzûmesinin şerhidir[166].

c) Kaşidetu Muşkili'l-Luğa ve Şerḫuhâ

İki nüshası, Dâru'l-Kutubi'z-Zâhiriyye'de; üçüncü nüsha, İskenderiye Belediye Kütüphanesi'nde; dördüncü nüsha ise, Yale Üniversitesi'ndedir[167].

Arap dilindeki nâdir ve garip kelimelere dâir 103 beyitlik Lâmiyye kâsidesi ve şerhinden ibaret olan eseri, İzzuddîn el Bedevî en-Neccâr ve Abdulcelil et-Temîmî yayımlamıştır.[168]

2. 3. Kaybolan Eserleri

1) Aḫbâru İbni'l Enbârî[169]
2) Edebu'l-Kâtib[170]
3) el-Ḥâ[171]
4) er-Redd ale'l-Mulḥıdîn fi'l-Kur'ân[172]
5) er-Redd alâ men Ḫâlefe muṣḥafe Uṯmân[173]
6) Risâle fî Şerḥi Meânî'l-Kizb
7) Şerhu Hadîsi Ummi Ẕer'[174]
8) Şerhu Şi'ri'l-'A'şâ[175]

---

[166] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir,a.y.; Mev'ad, a.g.e., a.y.; Emin, Işık, a.g.m., a.y.
[167] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir,a.y.; Mev'ad, a.g.e., a.y.
[168] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25
[169] Emin, Işık, a.g.m., a.y. ; Mev'ad, a.g.e., a.y. ; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir,a.y.
[170] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir,a.y.; Mev'ad, a.g.e., a.y.; es-Suyûṭî, Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 214; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 312; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 208; İbnu'l-Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 8; el-Vadğîrî, a.g.e., s. 69; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25
[171] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 22; Mev'ad, a.g.e.,s. 67
[172] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 282
[173] Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 313; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 112; es-Ṣafedî, a.g.e., IV, 345; el-Bağdâdî, a.g.e., III, 182; es-Sem'ânî, a.g.e., I, 355
[174] İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 23; Mev'ad, a.g.e.,s. 67; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25
[175] İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 112; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 313; es-Ṣafedî, a.g.e.,IV, 345; Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥat, I, 92

9) Şerhu Şi‘ri Ẕuheyr.

10) Şerhu Şi‘ri’n-Nâbiğa el-Ca‘dî.

11) Şerhu Ğarâb-i Kelâm-ı Hind b Ebî Hâle et-Temîmî Fî Ṣıfâti Rasulillah.

12) Şerhu Ḳaṣîde bint-i Su‘âd[176]

13) Şerhu’l-Kâfî.(Yaklaşık 1000 sayfa olduğu söylenir.)[177]

14) ed-Zamâ’iru’l-Vâḳı’a fi’l-Kur’ân[178]

15) Şi‘ru’r-Râ’î.

16) Ğarîbu’l-Hadîs.(45.000 sayfa olduğu söylenir)[179]

17) el-Kâfî fi’n-naḥv[180]

18) el-Lâmât[181]

19) el-Mucâlesât[182]

20) el-Muşkil fi’r-Redd alâ ebî Hâtim ve İbni Ḳuteybe[183]

21) el-Muşkil fî Meâni’l-Kur’ân.(Uzun yıllar yazımına devam etmiş, Tâhâ suresine kadar gelmiş ancak tamamlayamamıştır.)[184]

22) el-Makṣûr ve’l-Memdûd[185]

23) el-Muvazzıḥ fi’n-Naḥv[186]

24) en-Nâsiẖ ve’l-Mensûẖ

25) Nakzu mesâili ibni Şenebûz[187]

---

[176] İbnu’l-Enbârî, Şerḥu’l-Ḳaṣaidi's-Seb‘ıt-Ṭıvâli’l-Câhiliyyât, s. 11; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e, a.y.; es-Suyûṭî, Buğyetü’l-Vu‘ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuḥat, I, 214; el-Mu‘cemü’ş-Şâmil, I, 107

[177] Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 312; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 342; İbnu’l-Enbârî, Şerḥu’l-Ḳaṣaidi's-Seb‘ıt-Ṭıvâli’l-Câhiliyyât, s. 9

[178] İbnu’l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 23; Mev‘ad, a.g.e.,s. 68

[179] el-Bağdâdî, a.g.e., III, 184; Ebü’l-Berekât ibnu’l Enbârî, a.g.e., 181; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 204; es-Ṣafedî, a.g.e.,IV, 341; İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 328, 382

[180] İbnu’n-Nedîm, a.g.e., s. 112; Ebü’l-Berekât ibnu’l Enbârî, a.g.e., a.y.; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 312; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 208

[181] İbnu’n-Nedîm, a.g.e., a.y.; Ebü’l-Berekât ibnu’l Enbârî, a.g.e., a.y.; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., a.y.; el-Ḳıfṭî, a.g.e., a.y.

[182] el-Ḳıfṭî a.g.e., a.y.; İbnu’n-Nedîm, a.g.e., a.y.; Ebü’l-Berekât ibnu’l Enbârî, a.g.e., a.y.

[183] el-Bağdâdî, a.g.e., III, 184; es-Ṣafedî, a.g.e., IV, 345; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 341

[184] İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 112; el-Bağdadi, a.g.e., III, 184; Ebü'l-Berekat ibnu’l Enbârî, a.g.e., 181; İbn Hallikân, a.g.e., IV, 341

[185] İbnu’n-Nedîm, a.g.e., s. 112; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 313

[186] Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., a.y.; es-Ṣafedî, a.g.e., IV, 345

[187] Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., a.y; İbnu’n-Nedîm, a.g.e., s. 112; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 208; es-Ṣafedî, a.g.e., a.y.

26) en-Nevâdir.

27) el-Hâ'âti fî Kitabillâh.(1000 sayfa olduğu rivayet edilir)[188]

28) el-Hicâ[189]

29) el-Vâsıṭ.

30) el-Vâzıḥ[190]

2.4. el-Enbârî'ye Nisbet Edilen Eserler

1) el-Emṯâl. (Babasına aittir)[191]

2) Ḫalḳu'l-İnsân ve Ḫalḳu'l-Feres. (Babasına aittir)[192]

3) Şerḥu'l-Mufazzaliyyât. (Babasına aittir)[193]

Mufazzal b. ed-Zabbî'ye âit eski Arap şiirine dâir antolojinin şerhidir. El-Enbârî, babası el-Kâsım el-Enbârî tarafından yapılan şerhi düzenlenmiş ve bazı ilâvelerde bulunmuştur. İlk defa İstanbul'da (1308) kısmen basılan eseri, Charles James Lyall, İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlamıştır. (Beyrut 1920). Muhammed Saîd eş-Şevvay, " el-Mesâilu'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye fî Şerhi'l-Kâsım el-Enbârî li'l- Mufaḍḍaliyyât" adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.[194]

4) 'Acâibu 'Ulûmi'l-Kur'ân[195]

el-Enbârî'ye nisbet edilen bu eser, içinde geçen bazı isimlerden anlaşıldığına göre daha sonraki bir döneme aittir[196].

---

[188] el-Bağdâdî, a.g.e., III, 184; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVII, 312; el-Ḳıfṭî, a.g.e., a.y.; İbn Ḫallikân, a.g.e., IV, 341

[189] Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e, a.y.; el-Ḳıfṭî, a.g.e., a.y; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 112

[190] Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e, a.y.; İbnu'n-Nedîm, a.g.e., a.y.

[191] İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 112; el-Bağdâdî, a.g.e., II, 440; Yaḳût el-Ḥamevî, a.g.e., XVI, 317; el-Ḳıfṭî, a.g.e., III, 28; İbnu'l-Enbârî, ez-Ẕâhir, I, 25; İbnu'l-Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 8; Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25; Mev'ad, a.g.e.,s. 70

[192] es-Safedî, a.g.e., IV, 345; İbnu'l-Enbari, ez-Zâhir, I, 26; el-Vadğirî, a.g.e., s. 69

[193] İbnü'n-Nedim, a.g.e., s. 112; Yakut el-Hamevi, a.g.e., XVII, 312; el-Kıftî, a.g.e., III, 208; Ebu'l-Berekât ibnu'l Enbârî, a.g.e., 197; İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 27; el-Mu'cemu'ş-Şamil, I, 107; Corci Zeydan, a.g.e., I, 490

[194] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 25

[195] İbnu'l-Enbârî, ez-Zâhir, I, 25; Mev'ad, a.g.e.,s. 71

[196] Emin, Işık, a.g.m., XXI, 26

3. DİLLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

el-Enbârî, konuyla ilgili eserlerinde nahiv ıstılahlarına yer vermiştir. Fakat bu eserler kaybolmuştur[197].

el-Enbârî avâmın hataları hakkında "ez-Zâhir fî Me'ânî kelimâti'n-Nâs" adlı eserini yazmış, ayrıca " el-Muzekker ve'l-Muennes̱" adlı eserinde de konu hakkındaki bazı görüşlerine yer vermiştir[198].

el-Enbârî'nin ilmi sadece nahiv ve sarfla sınırlı değildi. Bilakis o, Arap dilinde kendisine başvurulan dil âlimlerindendir.[199]

Oldukça başarılı bir dilbilgini olan babası Muhammed el-Enbârî, onun çalışmalarını yönlendirmiştir[200]. O, dil ve hadise dâir bilgileri önce babasından öğrenmiştir[201].

el-Enbârî'nin, eski şiire özel merakı vardı ve onun bu alandaki ezber gücü efsaneleşmişti. Tümü de Kur'ân'ın çeşitli parçalarının anlamlarını açıklayabilecek türden olan 300.000 beyti ezbere bildiği rivâyet edilmektedir. Hocası S̱a'leb gibi o da, eski şâirlerin dîvânlarını derleme taraftarıydı. Bu yüzden, Zuheyr'in, en-Nâbiğâ'nın ve el-A'şâ'nın dîvânlarını, güvenilir rivâyetlere dayanarak düzeltmiş; "el-Muallakât" koleksiyonunda yer alan kasîdelere şerhler eklemiş; "el- Mufazzaliyyât" koleksiyonu üzerine de bir şerh yazmıştır[202].

4. el-ENBÂRÎ ve KÛFE EKOLÜ

el-Enbârî, diğer Kûfelilerin aksine şâz bir ifadeye kıyas yapmazdı. O konu ile ilgili şöyle demiştir: " Araplar: وحَسِبَ- يَحْسَبُ وَ يَحْسِبُ ، وَ يَئِسَ-يَيْأَسُ- يَيْئِسُ ، وَ يَيِسَ- يَيْبَسُ وَ يَيْبِسُ ، نَعِمَ- يَنْعَمُ- وَ يَنْعِمُ " derler. Bu da ikinci harflerin kesreli okunmasının, kıyasî olmadığını

[197] Mev'ad, a.g.e.,s. 113
[198] Mev'ad, a.g.e.,s. 325
[199] Mev'ad, a.g.e.,s. 275
[200] Ignace Goldziher, a.g.e.,s. 79
[201] Cl. Huart, a.g.e.,s. 169
[202] Ignace Goldziher, a.g.e.,s. 79

gösterir. Çünkü (فَعِلَ) vezninin muzarisi, (وَلِيَ- يلَي) gibi kendisine kıyas yapılamayan şâz fiiller hariç, (يَفْعَلُ) şeklinde fethalı olarak gelir.

O, şâz kırâatleri de kabul etmez. O'na göre, Enes b. Mâlik'in (عَلَيها تَسَعةُ عَشَرٍ)[203]kırâati, şâzdır. Başkaları, bu âyeti farklı okur.

Kûfeliler şiir zarûretini kabul edip ona kıyas yaparlarken, el-Enbârî şiir zarûretini kabul etmez.

Kûfeliler hem hadarî hem de bedevî Araplardan bilgi edinirken, el-Enbârî şâz ifadelerde sadece güvenilir kimselere başvururdu.

Özetle; el-Enbârî Kûfe ekolüne yeni bir şekil vermiştir[204].

[203] Müddessir, 74/30
[204] Mev'ad, a.g.e.,s. 78-110

II. BÖLÜM

İBNU'L ENBÂRÎ'NİN EL-EZDÂD Fİ'L-LUĞA İSİMLİ ESERİ

II. BÖLÜM: İBNU'L ENBÂRÎ'NİN EL-EZDÂD Fİ'L-LUĞA İSİMLİ ESERİ

1. Yazılış Sebebi

el-Enbârî'nin kendisinden önce yazılan "ezdâdla" ilğili eserleri inceleyip, bunların her birinin "ezdâd"ın bir bölümünden bahsettiğini ve diğer bölümleri ihmal ettiğini görmesi ve muhaliflerin ileri sürdüğü iddialara cevap vermek istemesi onu, karşıt anlamlı kelimelerin hepsini bir araya getiren bir eser yazmaya sevk etmiştir[205].

2. Konusu

Eser, hangisinin kastedildiği bağlama bakılarak anlaşılan iki karşıt manayı içeren kelimelerden bahseder. El-Enbârî eserinin mukaddimesinde; " Bu, karşıt manalı kelimelerden bahseden bir eserdir. Muhalifler bu duruma, Arapların bilgeliğinin eksikliğinin, hitabetlerinin azlığının ve diyaloglarındaki anlaşılmazlığın neden olduğunu ileri sürüyorlar ve " eğer bir kelime iki karşıt manayı ifade ediyorsa, dinleyen, konuşan kimsenin ne kastettiğini bilemez. Böylece ismin müsemmâyla ile ilgili olan manası ortadan kalkar" diyorlar" demekte ve şu şekilde devam etmektedir: " Araplar'ın sözleri birbirini doğrular, öncesi sonrasıyla bağlantılıdır. Söylenen sözün manası, ancak söz tamamlandıktan sonra bilinir. Bu yüzden bir kelimenin iki karşıt mana içermesinde sakınca yoktur. Zaten bu tür kelimeler de çok fazla değildir."[206]

3. Metodu

el-Enbârî, önceki âlimlerin, eserlerinde karşıt anlamlı kelimeler hakkında söylemiş oldukları sözleri bir araya getirmesi yanı sıra, bilgisi ölçüsünde bu karşıtlık olgusunu inceleyip, sebeplerini belirlemeye çalışmıştır. Pek çok lafzı ve şevâhidi, mantıklı ve kabul edilebilir bir şekilde açıklamaya çalışmıştır.

Eserin metodunu şu şekilde açıklayabiliriz:

---

[205] Mev'ad, a.g.e.,s. 49; İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 13; Muhammed Hüseyin Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, Maṭbaatü'l-Maârif, Bağdad, 1974, s. 435

[206] Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, s. 433; İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 1-2; Mev'ad, a.g.e.,s. 47-48

a) Kabile lehçelerine önem vermiştir:

Bir kelimenin iki karşıt manaya gelmesi, kelimenin her kabilede farklı veya karşıt manada kullanılması sebebiyledir[207]. el-Enbârî, eserindeki kelimelerini manalarını açıklarken, hangi kabilede hangi manaya geldiğini de belirtmiştir.

b) Semâ metoduna, bazen de kıyasa önem vermiştir:[208]

el-Enbârî öncelikle semâ metoduna önem vermiş, daha sonra aynı vezinde olan kelimeleri birbirine kıyas ederek karşıt anlamlı kelimelerin sayısını artırmıştır.

c) Her kelime açıklanırken şâhidleri göstermiş ve titiz bir şekilde incelemiştir[209].

Şâhidler; şiirler, Kur'ân âyetleri, hadisler, emsâl, kıssalar, ahbâr, müfessirlerin, fakihlerin ve dil âlimlerinin görüşlerinden meydana gelir[210]. Eserde 269 âyet, 53 hadis, 796 beyit, 11 mısra, 99 recez ve pek çok emsâl ve ahbâr bulunur.

Eserdeki şâirler, farklı asırlarda yaşamış kimselerdir. Câhiliye şâirleri; İmruu'l-Kays, el-A'şâ, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, el-Efveh el-Evdî, Tarafe İbnu'l-Abd, en-Nabiğa ez-Zubyânî, el-Hansâ, v.s.

El-Muhadramûn ve İslâmî dönem şâirleri; Hassan b. Sâbit, İbnu'z-Zeberî, Abdullah b. Revâha, Ka'b b. Zuheyr, Ka'b b. Mâlik, v.s.

Emevî şâirleri; el-Ahtal, el-Ferezdak, Cerîr, Zu'r-Rumme, er-Râî en-Nemîrî, Kuseyyir, ibn Kays er-Rukayyât, v.s.

Abbâsî şâirlerinin şiirlerini şâhid olarak göstermemiştir[211].

d) Kıraat farklılıklarına yer vermiştir.[212]

e) Kelimeyi incelerken gerektiğinde yan konulara değinmiştir[213].

f) Karşıtlık olgusuna ve diğer dil meselelerine titiz ve ilmî bir metotla yaklaşmıştır[214].

---

[207] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 11-12; Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-luğa, s. 435; Mev'ad, a.g.e.,s. 52
[208] Mev'ad, a.g.e. a.y.; Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, s. 435,444
[209] Mev'ad, a.g.e. a.y.; Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, s. 439; İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s 13
[210] Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, a.y.
[211] Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, s. 439,440
[212] Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, a.y.; Mev'ad, a.g.e.,s. 52
[213] Mev'ad, a.g.e., a.y.
[214] Mev'ad, a.g.e., s. 52; Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, s. 445

4. Eserde İstifade Edilen Kişiler Ve Kaynaklar

el-Enbârî " Kitâbu'l-Ezdâd " adlı eserinde Kûfeli ve Basralı âlimlerden, Araplar'dan, tefsir ve hadis râvilerinden nakiller yapmıştır. Nakil yaptığı kimseler, genelde Kûfelidir. Bunlar; hocası Sa'leb (291/906), Seleme b. Asım (226/840), el-Ferrâ (207/822), el-Kisâî İbnu'l-A'râbî (189/804), (Sa'leb aracılığıyla), İbnu's-Sikkît (246/860), el-Ahmar (194/809), Ebu'l Hasan b. Berâ, Ebu'l Hasan el-Lihyânî , (220/835) er-Ruâsî (175/791), Ebû Ubeyd (224/838), Ebû İkrime ed-Dabbî, Ebû Amr eş-Şeybânî (206/822), el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, Muhammed el-Cehm, el-Mufaddal ed-Dabbî (171/786), Hişâm b. İbrahim el-Kernabâi, Hişâm b. Muâviye ve diğerleri[215].

Basralı âlimler; Kutrub (210/825), Ebû Ubeyde Ma'mar b. el-Musennâ (210/825), el-Asmaî (216/831), Ebû Hâtim es-Sicistânî (255/868), İbn Kuteybe (276/891), el- Ahfeşu'l-Evsat(215/830), İbnu İshâk el-Hadrâmî (117/735), el-Halîl, Ebû Zeyd el-Ensârî (215/830), Ebû Amr b. el-Alâ (154/770), İsâ b. Umer es-Sekafî (149/766), el-Muberred (285/898), Yûnus b. Habîb (182/798) ve diğerleridir[216].

Tefsir ve hadis râvileri; el-A'meş, el-Hasan el-Basrî, Saîd b. Cubeyr, Ummu Seleme, Şerîhu'l-Hadrâmî, ed-Dahhâk, Tâvûs, Ebû Tufeyle el-Hırmâzî, Âişe, Ebu'l-Âliye, İbn Abbâs, Abdullah b. Mes'ud, İkrime, Katâde, Mukâtil b. Suleymân, Ebû Hureyre ve diğerleridir.

el-Enbârî'nin "Kitâbu'l-Ezdâd "adlı eserine bakıldığında onun, rivâyet edilen haberin doğruluğunu kanıtlamak için senede dayandığı görülür[217].

el-Enbârî, faydalandığı kaynakların isimlerini açıklamamış, sadece nakillerde bulunduğu bazı kişilerin isimlerini zikretmiştir. Muhammed Atâ Mev'ad'e göre o, " ezdâd "ı hafızasından yazmıştır[218].

---

[215] Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, s. 437; Mev'ad, a.g.e.,s. 50
[216] Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, a.y.; Mev'ad, a.g.e.,s. 51
[217] Mev'ad, a.g.e., a.y.
[218] Mev'ad, a.g.e.,s. 50

Ancak eser incelendiğinde, aşağıda adı verilen bazı kaynaklardan faydalandığı söylenebilir. Bunlar;

1) el-Asmaî'nin el-Ezdâd'ı[219]
2) Ebî Hâtim es-Sicistânî'nin el-Ezdâd'ı [220]
3) İbni's-Sikkît'in el-Ezdâd'ı [221]
4) Kutrub'un el-Ezdâd'ı [222]
5) Ebî Ubeyd'in Ğarîbu'l-Hadîs'i [223]
6) İbni Kuteybe'nin Ğarîbu'l-Hadîs'i [224]
7) Ferrâ'nın Meâni'l-Kur'ân'ı [225]

5. İlmî Değeri

Bu eser; alanında, kendi zamanına kadar yazılmış olan eserlerin en mükemmeli[226] ve en büyüğüdür. Çünkü eserde 357 tane karşıt anlamlı kelime vardır. Bu sayı, Ebû Hâtim'in eserindeki kelimelerin " bir ", el-Asmaî'nin eserindeki kelimelerin " iki ", İbnu's-Sikkît'in eserindeki kelimelerin " üç " katıdır[227]. El-Hatîb el-Bağdadî, "Bu eserden daha büyüğünü görmedim" der[228].

Kitâbu'l-Ezdâd'ın kıymetli bir eser kabul edilmesinin nedenleri şunlardır:

1) Yazarın, bu eserde karşıt anlamlı kelimeleri bir araya getirip, derinlemesine incelemesi[229].

2) Kitabın, âlimlerin sözleriyle birlikte zengin bir içeriğe sahip olup, kendi alanında yazılmış değerli bir ansiklopedi ve ana kaynak olması[230].

---

[219] Mev'ad, a.g.e., a.y.
[220] Mev'ad, a.g.e., a.y.; Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, s. 438
[221] Mev'ad, a.g.e., a.y.
[222] Mev'ad, a.g.e.,s. 50
[223] Mev'ad, a.g.e., a.y.; Âlu Yasin, el-Ezdad fi'l-Luğa, s. 438
[224] Mev'ad, a.g.e., a.y.; Âlu Yasin, el-Ezdad fi'l-Luğa, a.y.
[225] Mev'ad, a.g.e., a.y.
[226] Mev'ad, a.g.e.,s. 53
[227] Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, s. 432; er-Râfiî, a.g.e. I, 199
[228] İbnu'l-Enbârî, Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, s. 8
[229] Âlu Yâsîn, el-Ezdâd fi'l-Luğa, s. 435; Mev'ad, a.g.e.,s. 53
[230] Âlu Yâsîn, Ezdâd fi'l-Luğa, a.y.; Mev'ad, a.g.e., a.y.

3) Yazarın, Kur'ân-ı Kerim'deki Peygamber'in hadislerindeki ve Arapların sözlerindeki ezdâdla ilgili açıklamalara yer vermesi[231].

4) Ta'lile gitmesi. Mesela Ferrâ, Sucûd ve Mesih gibi bazı kelimelerle isimlendirilme sebeplerini açıklaması.

5) Nahivle ilgili pek çok meseleye çözüm getirmesi.

6) Kûfelilerin nahiv yöntemlerini incelemek isteyen kimse için ilmî bir değer taşıyan Kûfeli nahiv âlimlerine ait pek çok nakilde bulunması.

7) Arapça ile Nabat dilinin ittifak ettiği bazı konulardan bahsedip, bazı kelimelerin Hımyeri, Türkçe, İbrânca ve Süryânca karşılıklarını vermesi.

8) Kitapta, yazarın kaybolan eserlerinden (Ğaribu'l-Hadîs ve'r-Redd Alâ'l-Mulhidîn fi'l-Kur'ân gibi) ibârelerin olmasıdır[232].

6. Eserde Yer Alan Karşıt Anlamlı Kelimeler Ve Şahitleri

1) (الظّنّ)[233] :

Dört manası vardır. İkisi birbirine karşıt, diğerleri değildir. Birbirine karşıt olanlar, "şüphe" ve "kesinlik" manalarıdır.

"Şüphe" manasına kullanıldığına dâir deliller, sayılamayacak kadar çoktur. " kesinlik " manasına gelince, şu ayetler delil olarak gösterilebilir:

(انّا ظَنناّ اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللهَ فى الأرْضِ و لَنْ نُعْجِزَهُ هَرَباً)[234] " Artık şu gerçeği anladık ki, biz yeryüzünde bulunsak da asla Allah'ı aciz bırakamayacağız, başka yere kaçmakla da elinden kurtulamayacağız." ayetinde (ظَنناّ) ifadesi (عَلِمْنا) "anladık", (وَ رَأى الْمُجْرِمونَ النّارَ فَظَنّوا اَنَّهُمْ مُواقِعُوهاَ وَلَمْ يَجِدوا عَنْها مَصْرِفًا)[235] " Suçlular ateşi görür görmez, orayı

---

[231] Mev'ad, a.g.e., a.y.
[232] Mev'ad, a.g.e.,s. 54
[233] Neredeyse bütün ezdâd kitaplarında, bu kelimenin " şüphe" ve " kesinlik" manalarına geldiğinden bahsedilir. Fakat şâhid olarak gösterilen ayet ve beyitler incelendiğinde (ظنّ) kelimesinin " kesinlik" manasına gelmeyip, sadece o manaya yakın olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu kelime karşıtlık içermeyip, karşıt manaya yakın bir manayı içerdiği için ezdâddan kabul edilemez.(Muhammed Nureddîn Muneccid, et-Tezâd fî'l-Kur'ani'l-Kerîm, Dımaşk, Darü'l-Fikr, 1999, s. 167-168,174)
[234] Cin, 72/12
[235] Kehf, 18/53

boylayacaklarını iyice anladılar; ondan kurtuluş yolu da bulamadılar.” ayetinde de (فَظَنّوا) ifadesi (عَلِمُوا بِغَيْرِ شَكٍّ) “şüphesiz anladılar” manasında kullanılmıştır.

(بِأنْ تَغْتَزوا قَوْمي وَأقعدَ فيكُم وأجْعَلَ مِنّى الظّنَّ غَيْبًا مُرَجَّما) “ Benim hakkımdaki zannı kâle almayın - Kavmime birtakım şeyleri nisbet ediyorsunuz, bundan vazgeçin.” beytinde de (الظّنَّ) kelimesi “kesinlik” manasına gelir[236].

el-Enbârî’ye göre (الظّنَّ) kelimesi; karşıt anlamları dışında, “yalan” ve “suçlama” manalarına da gelir.

2) (رَجَوْتُ)[237] :

Bazı dilcilere göre “şüphe”, “arzu” ve “kesinlik” manalarına gelir, ancak “şüphe”, “arzu” manası daha yaygındır. (فَمَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحًا) [238] “ Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın” ayetinde (يَرْجُوا) fiili “kesin bilgi” manasında kullanıldığı söylenmiştir. Ancak el-Enbârî’ye göre; (الرَّجَاءُ) kelimesi hiçbir zaman “şüphe”, “istek” manasından başka bir manada kullanılmaz. Delil olarak verilen yukarıdaki ayette geçen (يَرْجُوا) fiili de “istemek” manasında kullanılmıştır.

Sehl es-Sicistânî ayetteki (يَرْجُوا) fiilinin her ne kadar “korkmak” anlamına geldiğini söylemişse de İbnu’l-Enbârî onun yanlış olduğunu, fiilin ayette “korkmak” manasına kullanılmadığını, Arapların (رَجَاء) kelimesini ancak olumsuzluk durumunda “ korkmak” anlamında kullandıklarını ileri sürmüştür[239].

---

[236] Ezdâd yazarları “eğer bu beyitteki (ظنّ) kelimesi “şüphe” manasına gelirse, anlam zayıf olur. Bu yüzden “kesinlik” manasına kullanılmıştır derler. Bu durumda onlar, manadan yola çıkarak (mananın zayıflığını ileri sürerek), lafzın manasını değiştirmişler ve ona “kesinlik” manası vermişlerdir. Delil sağlıklı değildir. Çünkü mana, sadece lafız sayesinde bilinebilir. Ayrıca, beyit iyice incelenecek olursa, mananın zayıf olmadığı fark edilebilecektir. (el-Muneccid, a.g.e., s. 170)

[237] Ezdâd kitaplarında, bu kelimenin “istek” ve “korku” manalarına geldiğinden bahsedilir. Kur’ân’da da geçen bu kelimeler, müfessirlere göre iki manayı da içerebilir. Kutrub’a göre filin ezdâddan kabul edilmesinin nedeni lehçe farklılığıdır.(el-Muneccid, a.g.e., s. 138-139)

[238] Kehf, 18/110

[239] Fiil, Ferrâ’ya göre de olumsuzluk durumunda “korkmak” manasına gelir.(Âlu Yâsin, Ezdâd fi’l-Luğa, s. 345)

3) (وَحَسِبْتُ)[240] :

"Şüphe" ve "kesinlik" manalarına gelir.

(وَحَسِبُوا الاّ تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا)[241] " Bir belâ olmayacak zannettiler de kör ve sağır kesildiler." ayetindeki (حَسِبُوا) ifadesi "şüphe"; Lebîd'in (حَسِبْتُ التُقَى وَالْبِرَّ خَيْرَ تِجَارَةٍ رَبَاحًا إذا ما أصبحَ الْمَرْءُ قَافِلا)[242]"Kişi fakir olunca, takva ve iyiliğin en kazançlı ticaret olduğunu gördüm" beytindeki (حَسِبْتُ) ifadesi de "kesinlik" manasında kullanılmıştır.

Ferrâ'ya göre; fiil aslında, orta harfi fethalı olarak (حَسَبَ) şeklindedir ve bu şekliyle "kesinlik" manasına gelir. Daha sonraları orta harfin harekesinin "kesre" li okunmasıyla, fiil aslî manasından çıkmış ve "şüphe" manası içermeye başlamıştır.

4) (خِلْتُ) :

"Şüphe" ve "kesinlik" manalarına gelir. Her iki manada da kullanıldığına dâir şiirden deliller ileri sürülmektedir.

(فإنْ تَنْجُ مِنْها تَنْجُ مِنْ فِي عَظِيمَةٍ وَإلاَّ فَإنِّي لا إخَالُكَ نَاجِيَا) " Ondan kurtulursan büyük bir beladan kurtulmuş olursun. Yoksa seni kurtulmuş zannetmem." beytinde şair (إخَالُكَ) kelimesini "şüphe" anlamında kullanmıştır.

(فَلَبِثْتُ بَعْدَهُمُ بِعَيْشٍ نَاصِبٍ وَإخَالُ أنِّي لاحِقٌ مُسْتَتْبِعُ) " Onlardan sonra yorucu bir hayat yaşayarak kendimi oyaladım ancak bildim ki benden öncekilere (ölülere) kavuşacağım." beytinde şair (إخَالُ) kelimesini "bilmek" anlamında kullanmıştır.

---

[240] Diğer ezdâd kitaplarında da kelimenin, "şüphe" ve "kesinlik" manalarına geldiğinden bahsedilir. (حسب) fiilinin bulunduğu bütün ayetler incelendiğinde fiil, bir ayette "şüphe" ve "kesinlik" manalarının her ikisini de içerebilecek şekildedir. Bir kelimenin ezdâddan sayılabilmesi için, bir bağlamda (siyak) bir mana, başka bir bağlamda da karşıt mana içermemesi gerekir. (el-Muneccid, a.g.e., s. 123-125)

[241] Mâide, 5/71

[242] Ebû Hâtim de (حسب) fiilinin "kesinlik" manasına geldiğine dâir Lebîd'in bu mısrasını, şâhid olarak göstermiştir. Fakat mısra, (رأيت التقى) şeklinde de rivayet edilmiştir. Bu yüzden şâhid olarak gösterilmez. (el-Muneccid, a.g.e., s. 123)

Ferrâ'ya göre (خِلْتُ) fiilinin aslı, (خِيَالٌ) kelimesidir. Bir şey tahayyül edildiğinde ise "şüphe" manası içerir.

5) (عَسَى) :

"Şüphe, istek" ve "kesinlik" manalarına gelir[243].

(عَسَى أنْ تَكْرَهُوا شَيْأً وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ)[244] "Bazen hoşlanmadığımız bir şey, hakkınızda kesinlikle hayırlı olabilir." Ayetinde (عَسَى) "kesinlik" manasında kullanılmıştır.

Bazı müfessirlere göre; (عَسَى) kelimesi her ayette, bazılarına göre de sadece iki ayette "kesinlik" manasında kullanılmıştır. Bu iki ayet; (عَسَى رَبُّكُمْ أنْ يَرْحَمَكُمْ)[245] " Kesinlikle Rabbiniz size merhamet eder." ve (عَسَى رَبُّهُ إنْ طَلَّقَكُنَّ أنْ يُبْدِلَهُ اَزْواجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِماتٍ)[246] " Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona, kesinlikle sizden daha iyi, kendini Allah'a veren inanan eşler verir."ayetleridir.

6).(النِّدُّ) :

"Karşıt" ve "benzer" manalarına gelir.[247]

(فَلا تَجْعَلُوا للهِ اَنْدادًا وَ أنْتُمْ تَعْلَمُونَ)[248] " Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın." ayeti iki şekilde açıklanmıştır.

Kelbî, Ebû Sâlih ve İbn Abbas'tan rivayetle şöyle der: "Ayetin takdiri (فَلا تَجْعَلُوا للهِ أعْدالا) şeklindedir. (الاَعْدالُ) kelimesi (عِدْلٌ) kelimesinin çoğuludur. (العِدْلُ) kelimesi

---

[243] Ayetlerde geçen (عَسَى) kelimesi "istek" manasına gelir ve "insanların istekli olması" istenir. Mesela A'râf sûresi 129. ayet (عَسَى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ) , (كُونُوا راجِينَ فِي ذلِكَ) manasına gelir. Bu yüzden (عَسَى) "kesinlik" içermez, yani ezdâddan değildir. (el-Muneccid, a.g.e., s. 180)

[244] Bakara, 2/216

[245] İsra, 17/8

[246] Tahrîm, 66/5

[247] Bu kelime Kur'ân'ı Kerim'de altı yerde geçer ve hepsinde de "benzer" manasına gelir. Çünkü insanlar, putları ve yöneticilerini Allah'a denk tutuyorlar, aralarında hiçbir fark görmüyorlar.(el-Muneccid, a.g.e., s. 202-203)
el-Enbârî bu kelimeyi zorlama yoluyla ezdâddan saymıştır. Çünkü ayetlerin tek bir manası vardır.(İbrâhîm Enîs, Fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye, 8.bsk., Kahire, Mektebetü'l-Mışrıyye, s. 205)

[248] Bakara, 2/22

de (المِثْلُ) “eş, benzer” manasında kullanılmıştır. Buna göre benzerleri Allah’a ortak koşulmuş olmaktadır”.

Ebu’l-Abbas, el-Esram ve Ebû Ubeyde’den rivayetle, ayetteki (اَنْدادًا) kelimesinin “karşıt” manasına kullanıldığını söyler. Bu izaha göre ise Allah’a zıdları ortak koşulmuş olur.

7) (الضِّدُّ) :

Bazı dilcilere göre ezdâddandır. (نِدٌّ) kelimesi gibi hem “karşıt” hem de “benzer” manalarına gelir.[249] Örneğin (فُلاَنٌ ضِدِّى أى خِلافى) “ Falanca bana zıd hareket eder.” ya da (هُوَ ضِدّى أى مِثْلى) “ O benim benzerimdir” denilir[250].

El-Enbârî’ye göre; bu kelime şâzdır. Çünkü (الضِّدُّ) kelimesinin “benzer” manasına geldiğini söyleyenler sağlam bir delil getirememişlerdir.

8) (الْقُرْءُ) :

Hicazlılara göre “temizlik”, Iraklılara göre “hayız” manasına gelir[251]. Çoğulu (أقْراء) ve (قُروء) şeklindedir.

---

[249] El-Enbârî gibi Ebû Hâtim de bu kelimeyi ezdâddan kabul etmez ve “bu kelime, Araplar’ın sözlerinde “karşıt” manasında bilinir” der.(el-Muneccid, a.g.e., s. 165)

[250] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 27

[251] Kelimenin genel manası “vakit”tir. Daha sonra iki farklı manaya gelmiştir. Genel manadan “hastalık vakti yaklaştı” manasında (القرأة) kelimesi türetilmiştir. Hicaz hastalığından kurtuldu manasında (ذَهَبت عنه قرأة الحجاز أو قرته) denilir. Hastalıktan kurtulma süresi de onbeş gündür.(Enîs, a.g.e., s. 212-213)

Muhammed Hüseyin Âlu Yâsin’e göre kelimenin asıl manası, “ bir şeyin vaktinin yaklaşması”dır.(Muhammed Hüseyin Al-u Yâsin, Selasetu Nusus fi’l-Ezdad, s. 57)

Ebû Amr b. el-Alâ’ya göre ise bu kelime “vakit” manasına gelir. Sahâbe, tâbiûn, fukahâ ve dille ilgilenen âlimler “Bakara 228. ayetteki “(وَالْمُطلّقاتُ يتربّصْنَ بأنْفسهن ثلاثة قرُوءٍ) (قرُوءٍ) kelimesini açıklarken iki gruba ayrılmışlardır. Bu kelime bir gruba göre “hayız”, bir gruba göre ise “temizlik” manasına gelir. Neticede bu kelime, ne sadece hayız, ne de sadece temizlik ifade eder. Ayetin bağlamında da karşıtlık yoktur.(el-Muneccid, a.g.e., s. 192-194)

el-Aşmaî‘ Ebû Amr’dan (قد دَفَعَ فُلانٌ إلى فُلانَةِ جَارِيَتِهِ تُقَرِّئُهَا) “ Falanca kişi cariyesini hayız müddetini beklemeye zorladı.” denildiğinde cariyenin önce hastalandığı sonra da temizlendiği anlamında kullanıldığını aktarır.

el-Aşmaî‘ ve Ebû Ubeyde, hayız ve hayızdan temizlenme dönemi yaklaşan kadın için (قَدْ أقرأت المرأةُ) denildiğini söylerler. el-Enbârî de aynı görüştedir.

Ḳuṭrub, hâmile olan kadın için (قرأت المرأة) denildiğini, Ebû Ubeyde aynı fiilin deve içinde kullanıldığını söyler[252].

(قِرْأةُ) kelimesi “hastalık vakti” anlamında kullanılır. Hicazlılar ise bu kelimeyi(القِرَةُ) şeklinde telaffuz ederler. Bir insan bir beldede on beş günden fazla kaldığı halde eğer hastalanmasa ona (فَقَدْ ذَهَبَتْ عَنْكَ قِرْأةُ البَلَدِ و قِرَةُ البَلَدِ) denir. Yıldızlar kaybolduğu zaman da(قَدْ أقْرَأتِ النُّجُومُ) denir.

el-Enbârî’ye göre, (الْقُرْءُ) kelimesini “hayız” manasında kullananlar, Peygamber’in (a.s.) (دَعى الصَّلاةَ أيّام أقرائك) “hayızlı günlerinde namazı terk et” hadisini delil olarak gösterirler.

9) (عَسْعَسَ) :

“Gece oldu” ve “karanlık ortadan kalktı” manalarına gelir.[253]

Ferrâ, (و الليل إذا عسعس)[254] “kararmaya başladığı zaman geceye andolsun” ayetindeki (عسعس) fiilinin “ dönüp gitmek, kaçmak, firar etmek” manalarına geldiği

---

[252] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 29

[253] Ebû Ubeyde’ye göre “gece olduğunda” ve “karanlık ortadan kalktığında” (عَسْعَسَ اللَّيْلُ) denilir. Kelime Tekvir suresinde de aynı manaya gelir. (العَسْعَسَةُ وَ الْعَسَاسُ) “karanlığın incelmesi, seyretmesi”demektir. el-Muneccid’e göre “gecenin ortadan kalkması” manasına gelir. Çünkü Allahu Teâlâ, K.Kerim’de iki yerde geceye ve sabaha yemin etmiştir. Bunlardan birincisi, Tekvîr sûresi 17. ayet, (و الليل إذا عسعس*و الصبح إذا تَنفّسَ), ikincisi Müddessir sûresi 33. ve 34.ayetlerdir.(والَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ * وَالصُّبْحِ اِذَا اَسْفَرَ) Fiil başka hiçbir ayette farklı şekilde kullanılmamıştır.(el-Muneccid, a.g.e., s. 179-180)

İbrahim Enîs’e göre, el-Enbârî bu kelimeyi ezdâddan kabul edebilmek için kelimenin manasını zorlamıştır. Delil olarak öne sürdüğü beyitlere ve ayetlere bakılacak olursa, fiilin manasının “ortadan kaybolmak” manasına geldiği rahatça görülebilir.(Enîs, a.g.e., s. 204)

konusunda müfessirlerin icmâ ettiklerini, bazı müfessirlere göre de “karanlık oldu” manasına geldiğini söylemiştir.

Nâfî‘ İbn Abbâs’a (و الليل إذا عسعس) ayetinin manası nedir? Diye sorduğunda o, (عسعس) “karanlık oldu” manasına gelir, der. Bunun üzerine Nâfî‘; “Peki Araplar bunu biliyorlar mı?” diye sorunca, o da “evet biliyorlar” İmriü’l-Kays’ın bu anlamdaki (عَسْعَسَ حَتَّى لَوْ يشاءُ ادَّنَى كان له من نارِهِ مَقْبِسُ) “ Karanlık oldu isteseydi yaklaşırdı – Çünkü onun ateşinden olan bir çırası vardır.” beytini duymadın mı? der.

Alḳame b.Ḳurṭ (حَتَّى إذَاالصُّبْحُ لَهَا تَنَفَّسا وَانْجَابَ عَنْهَا لَيْلُهَا وَعَسْعَسَا) “Sabah ortaya çıktığında - Gece sıyrılıp kaybolduğunda.” beytinde (عَسْعَسَا) kelimesini “karanlığın gitmesi” anlamında kullanmıştır.

10) (الأمينُ) :

“Güvenen” ve “güvenilen kimse” manalarına gelir.[255]

Şâirin (ألَمْ تَعْلمى يا أسْمَ وَيْحَكِ أنَّنِي حَلَفْتُ يَمِينًا لا أخُونُ أمِينِى) أى مؤتِمنى “ ey Esma! bilmezmisin ben yemin edince bana güvenene ihanet etmem.” beytinde (أمِين) kelimesi “güvenen” manasında kullanılmıştır.

11) (الوامِقُ) :

“Seven” ve Sevilen” anlamlarına gelir.

(إنَّ البغِيضَ لَمَنْ تَمَلُّ حَديثَهُ فَانْقَعْ فُؤادَكَ مِنْ حَدِيثِ الْوامِقِ) “ Sevimsiz kişinin muhabbeti bıkkınlık verir - Sen sevgilinin muhabbeti ile gönlünü yatıştır.” Ebu’l-Abbas İbnu’l-‘Arabî’den beyitteki (الوامق) kelimesinin “sevilen” manasında kullanıldığını haber vermiştir.

---

[254] Tekvir, 81/17

[255] el-Muneccid’e göre; (فعيل) veznindeki bütün kelimeler ezdâddandır diyemeyiz. Çünkü bu vezindeki bir kelime sadece “ism-i fâil” manası içeriyorken, başka bir kelime de sadece “ism-i mef‘ûl” manası içerebiliyor. Bu vezindeki kelimenin manası, Kabilelere göre değişebiliyor.(el-Muneccid, a.g.e., s. 226)

12) (الْمُعَبَّدُ) :

“Hakîr” ve “değerli görülen” manalarına gelir.

Tarafe’nin (إلى أنْ تحامَتْني العشيرةُ كُلُّها وأُفْرِدْتُ إفرادَ البَعير المعبَّدِ) “ Tüm aşîret beni koruyuncaya dek - Hakir görülen deve gibi kenara itildim.” beytinde (المعبَّد) kelimesi “hakir görülen”, başka bir şâirin (تقولُ ألاَ أمسِكْ عليك فإنّني أرى المالَ عِنْدَ البَاخِلين مُعَبَّدا) “ Diyorsun ki malını iyi koru - Ben malın cimrilerin yanında değerli olduğunu görmekteyim.” beytinde ise “değerli görülen” manasında kullanılmıştır.

13) (اللمْق) :

“Yazmak” ve “silmek” manalarına gelir.

Benû ‘Uḳayl kabilesine göre “yazmak”, Ḳays kabilesi’ne göre “silmek” manasına gelir. (نَمَقَ) fiili de her iki manada kullanılır.

14) (صَارَ) :

“Toplamak” ve “parçalamak” manalarına gelir. Bir şey toplandığı zaman (صِرْتُ الشئَ) denilir.

Müfessirler (فَصُرْهُنَّ إلَيْكَ)[256] “ Onları yanına topla” ayetini iki şekilde açıklarlar. İbn Abbâs’a göre (فَصُرْهُنَّ) ifadesi “parçalamak” manasında, onun dışındaki kimselere göre ise “toplamak” manasında kullanılmıştır. “Parçalamak” manasında kullanılmıştır diyenler, ayetteki (إلى) harf-i cerrini mukaddem yaparlar ve ayeti (فَخُذْ أرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ إليك فَصرْهُنَّ) şeklinde te’vil ederler[257].

---

[256] Bakara, 2/260

[257] Ebû Hayân, müfessirlerin görüşlerini naklederek “İbn Abbâs, Mucâhid, Dahhâk, İbn İshâk ayetteki (فَسُرْهُنَّ) ifadesinin “ayırmak” manasında kullanıldığını, İbn Abbâs bu kelimenin Nabat dilinde, Ebu’l-Esved de Süryanca’de “ayırmak” manasına geldiğini söyler” der. Özetle kelime, Arapça’daki manası sebebiyle değil de yabancı dildeki manası sebebiyle karşıt anlamlı kabul edilmiştir ve kelimeye verilen her iki mana da birbiriyle iç içedir. Bu yüzden kelime ezdâddan kabul edilemez.(el-Muneccid, a.g.e., s. 164-165)

Ferrâ, “(صَارَ)’nın (قَطَّعَ) manasında kullanıldığını biliyoruz Ancak aslı (صَرَى) şeklindedir. Daha sonraları (صَارَ) şekline dönüştürülmüştür.” der[258].

(مَأوَى يَتَامَى تَصُورُ الْحَىَّ جَفْنَتُهُ وَلاَ يَظَلُّ لَدَيْهِ اللَّحْمُ مَوْشُومَا) “ Çanağı, yılanları toplayan yetim sığınağı gibidir - Orada hiç et, kebab olmaz.” beytinde (تَصُورُ) kelimesi “topladı” anlamında kullanılmıştır.

(لَظَلَّتِ الشُّمُّ مِنْهُ وَهْىَ تَنْصَارُ) “ Koklayanlarla parçalanarak oldularki.” beytinde ise (تَنْصَارُ) kelimesi “parçalandı” anlamında kullanılmıştır.

15) (صَرَى) :

“Toplamak, bir araya getirmek” ve “ayırmak” manalarına gelir. “Toplamak” manasına gelir diyenlere göre; (قَدْ صَرَى اللبنَ فى ضَرْع الشاة إذا جَمعه) cümlesi “koyunun sütünü sağmayıp memede biriktirdi” manasına gelir. (المصرَّاة) da “sütü sağılmamış koyun” manasında kullanılır.

er-Râî’nin (فَظَلَّ بالْأُكْم ما يصرِى أرانِبَها من حَدّ أظفارِه الْحُجرانُ والْقَلَعُ) beytinde (يصرِى) kelimesi “ayırmak” anlamında kullanılmıştır.

(صَرَى) kelimesi bazen de “kurtarmak” anlamında kullanılır.

(صَرَى الفَحْلَ مِنِّي أنْ ضَئيلٌ سَنَامُهُ وَلَمْ يَصْرِ ذَاتَ النَّيّ مِنِّي بُرُوعُها) “ Hörgücünün yağlı olması koçu benden kurtardı - Onun şişman olması bir üstünlük değildir.” beytinde (صَرَى) kelimesi “kurtardı” anlamında kullanılmıştır.

16) (سَوَاءٌ) :

“Bir şeyin kendisi” ve “kendisi dışındaki şey ” manalarına gelir. “Bir şeyin kendisi dışındaki şey” kast edildiğinde (الرجل سواءَك وسِواك وسُواك) denilir.

---

[258] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 36

(سَوَاءٌ) ile “bir şeyin bizzat kendisinin kastedildiğini” söyleyenler A‘şâ’nın şu beytini delil olarak gösterirler: (تَجَانَفُ عَنْ جَوّ الْيَمَامَةِ نَاقَتِى وَمَا عَدَلَتْ مِنْ أَهْلِهَا بسَوَائِكَا) “ Devem yemame havasından senin evine dönmediğin gibi uzaklaştı.” beyitteki (سَوَاءٌ) kelimesi (وما عدلت من أهلها بك) takdirinde kullanılmıştır[259].

Ferrâ’ya göre (سَوَاءٌ) kelimesi (حِذاءَ) “hizasında, karşısında” ve (وَسَطَ) “ortasında” manalarına da gelir[260].

Örneğin (حِذاءَ) manasında, (زَيْدٌ سَواءَ عَمْرو) denilir. (فَاعْتِلُوهُ إلى سَوَاءِ الجَحِيمِ)[261] “ O’nu cehennemin ortasına sürükleyin” ayetinde ise (سَوَاءٌ) kelimesi, (وَسَطَ الْجَحِيمِ) manasındadır.

17) (السّامِدُ) :

Yemenlilere göre “ sevinçli”, Tay kabilesine göre “üzgün” manasına gelir.[262]

Rivâyete göre Nâfî‘ b. el-Ezrak, Abdullah b. el-Abbâs’a (وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ)[263] “ ve siz gaflet içinde oyalanmaktasınız” ayetindeki (سَامِدٌ) kelimesinin anlamını sorar, o da “sevinçli” manasına gelir der. Nâfî‘ : “Peki câhiliye dönemindeki Araplar bu

---

[259] Öncekiler (سَوَاءٌ) ile (سوى) kelimelerini karıştırmıştır. Aslında bu ikisinin, birbirinden bağımsız, kendine has manaları vardır. Sonrakiler daha ileri giderek (سَوَاءٌ) ve (سوى) kelimelerinin tek başına ezdâddan olabileceklerini söylemişlerdir. Delil olarak da Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm’ın (سواء غيره : الشئ) ve (سواؤه : نفسه) sözünü gösterirler.

et-Tevvezi’ye göre (سوى الشئ) “bir şeyin bizzat kendisi”, (سواه) “bir şeyin kendisi dışındaki şey” manalarına gelir. el-Müncid’e göre bu kelime ezdâddan değildir. Çünkü kelimenin hem “bizzat kendisi” hem de “kendisi dışındaki şey” manaları, anlam itibariyle karşıtlık içermez. (el-Muneccid, a.g.e., s. 156-157)

[260] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 42

[261] Duhan, 44/47

[262] Bütün ezdâd kitaplarında kelimenin, bu manalara geldiği söylenir. Necm sûresinde geçen (سَامِدُونَ) kelimesi, müfessirlerden İkrime’ye göre (لاهون) , Katâde’ye göre (غافلون), İbn Abbâs’a göre (ساهون) Vs. manalarına gelir. Kelime Arapça’da lehçe farklılığından dolayı iki mana içerebilir ancak, Kur’ân’ı Kerim’de tek bir manada,”neşeli” manasında kullanılmıştır.(el-Muneccid, a.g.e., s. 157)

[263] Necm, 53/61

kelimenin “sevinçli” manasına geldiğini biliyorlar mıydı?” Diye sorunca, o da “evet” der.

İkrime; “(سَامِدُونَ) kelimesi (سُمُودٌ) kelimesinden gelir. (السُّمُودُ) ise, Himyerîler’e göre “şarkı söylemek” demektir. Onlar; “ey câriye! Bize şarkı söyle” anlamında (يَا جَارِيَةُ اسْمُدِى لَنَا) derler” der.

Ebû Ubeyde de (السُّمُودُ) kelimesinin “eğlence, oyun” manasına geldiğini söyler.

18) (أَسْرَرْتُ) :

“Gizlemek” ve “açığa, ortaya çıkarmak” manalarına gelir.

(وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا العَذَابَ)[264] “ Ve azabı gördükleri zaman pişmanlıklarını gizlediler.” ayetinde (أَسَرُّوا) fiili, Ferrâ ve müfessirlere göre “gizlemek”, Ebû Ubeyde ve Ḳuṭrub’a göre ise “açığa çıkarmak” manasında kullanılmıştır[265].

(وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا)[266] “ O zalimler şöyle fısıldaştılar” ayetinde (أَسَرُّوا) fiili “gizlemek” manasında kullanılmıştır.

---

[264] Yunus, 10/54

[265] Diğer ezdâd kitaplarında da bu manaya geldiği söylenen (أسر) fili, İbn Atıyye ve Ebû Hayyân’a göre ezdâddan değildir. İbn Atıyye’ye göre; dalalette olmalarından dolayı kibirlenen ve kibirlenmeyen kimselerin pişmanlığı içlerindedir. Ebû Hayyân’a göre de pişmanlık, kalble ilgili bir fiildir, açıkça ortaya çıkmaz. Bu yüzden ayete geçen (وَأَسَرُّوا) ifadesi, “ortaya çıkarmak” değil “gizlemek” manasına gelir.(el-Muneccid, a.g.e., s. 154-155)

İbrâhîm Enîs’e göre; el-Enbârî’nin bu kelimeye “açığa çıkarmak” manası da verip, onu ezdâddan kabul etmesi, zorlamadan başka bir şey değildir. Çünkü onun, kelimenin iki karşıt mana içerdiğine dâir delil olarak ileri sürdüğü iki ayet dışındaki diğer ayetlerde, kelime sadece “gizlemek” manasında kullanılmıştır. Bu ayetler şunlardır: (ثم إنى أعلنت لهم و أسررت لهم إسرارا) , (فأسرها يوسف فى نفسه و لم يبدها لهم) , (والله أعلم ما تسرون وما تعلنون) Vb. (Enîs, a.g.e., s. 204)

(أسر) fiili, “gizlemek” ve “açığa çıkarmak” manalarına gelir. Aslında fiil, “gizlemek” manasına gelir. Fakat fiildeki (س) harfi (ش) harfine çevrilince, fiil “açığa çıkmak” manasına gelen (أشر) fiiliyle birleşmiş olur ve onun manasını da kazanmıştır.(Muhammed Hüseyin Al-u Yâsin, Selasetu Nusus fi’l-Ezdad, s. 14)

[266] Enbiyâ, 21/3

(وَلَمَّا رَأى الحَجَّاجَ جَرَّدَ سَيْفَهُ أسَرَّ الحَرُورِيُّ الذِي كانَ أضْمَرَا) "Haccac'ın kılıcını çektiğini görünce – Harurî de sakladığını ortaya çıkardı." Beytinde (أسَرَّ) kelimesi "ortaya çıkardı" anlamında kullanılmıştır.

19) (المَولى) :

"Nimet veren, âzâd eden (efendi)" ve "nimet verilen, âzâd edilen (köle)" manalarına gelir.[267]

Bu iki manası dışında ayrıca "daha evlâ, veli, amcaoğlu, müttefik, komşu ve damat" anlamlarında da kullanılır.

(النَّار هِيَ مَوْلاَكُمْ)[268] "Size yaraşan odur" ayetinde (مَوْلا) kelimesi (أوْلَى) "layıksın" anlamında kullanılmıştır.

(وَإنِّى خِفْتُ المَوَالِى مِنْ وَرَائى)[269] "Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum." ayetinde ise (المَوَالِى) kelimesi "amcaoğlu" anlamında kullanılmıştır.

20) (الهاجد) :

"Uyuyan" ve "uyanık olan" manalarına gelir.

Murakkış'ın (سَرَى لَيْلا خيالٌ مِنْ سُلَيْمَى فأرَّقَنِي وأصحابى هُجُودُ) " Geceleyin Süleyma'nın hayalini gördümde arkadaşlarım uyudukları halde ben uykusuz kaldım" beytindeki (هُجُود) kelimesi "uyuyanlar" manasında kullanılmıştır.

---

[267] (المولى) kelimesinin "nimet veren" manasına geldiğine dâir pek çok ayet, delil olarak gösterilebilir. "Nimet verilen" manasına gelince, Asmaî'nin Ebû Ubeyde'den naklettiği bilgiden başka delil yoktur. Ebû Ubeyde şöyle der: (المولى سبعة مواضع : المولى ذو النعمة من فوق ، والمولى المنعم عليه من أسفل). Ahzâb sûresi 5. ayette (فإن لم تعلموا آباءهم فإخوانكم فى الدين ومواليكم) geçen (مواليكم) kelimesinin "nimet verilen" manasında kullanıldağına dâir bir neden görülemiyor. Ayetteki bu kelime komşu, halîf ve damat manalarına da gelebilir, üstelik bu manalar ayetteki manaya daha yakındır. Asmaî'nin naklettiği bilginin aksine Ebû Ubeyde, mecaz yapmış ve ayetteki (مواليكم) kelimesini (بَنُو عمّكُم و و لاتكم) şeklinde açıklamıştır.(el-Muneccid, a.g.e., s. 218)

[268] Hadid, 57/15

[269] Meryem, 19/5

(و من الّيل فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَةً لَكَ)[270] “ Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl.” ayetinde ise (فَتَهَجَّد) ifadesi “uyanık kal” manasına gelir.

(وَحَاضِرُو المَاءِ هُجُودٌ وَ مُصَلٍّ) “ Suyun başında bekleyenler, uyanıktırlar ve namaz kılarlar.” beytinde (هُجُودٌ) kelimesi “uyanık” olanlar anlamında kullanılmıştır.

21) (الضَّرَاء) :

“Üstü açık yerde yürümek” ve “kapalı yerde yürümek” manalarına gelir. “açık bir yolda” veya “ ağaçlarla gizlenmiş bir yolda yürüyen” için (هُوَ يَمْشِي الضَّرَاءَ) denilir.

(عَطَفْنَا لَهُمْ عَطْفَ الضَّرُوسِ مِنَ المَلا بِشَهْبَاءَ لا يَمْشِي الضَّرَّاءَ رَقِيبُهَا) “ Biz onlara sütünü sağanı ısıran deve gibi yöneldik – Oranın gözetleyici ise açık yerlerden yürümüyor.” beytinde (الضَّرَّاءَ) kelimesi “açık olan yer” anlamında kullanılmıştır.

(وَإِنِّى عَلى حُبِّيهِمُ وَتَطَلُّعِي إلى نَصْرِهِم أمْشِي الضِّرَّاءَ وَأخْتِلُ) “ Ben onların sevgisi üzerineyim, onlara yardım etmek için kapalı yerlerden yürüyor, türlü hilelere katlanıyorum.” beytinde (الضَّرَاءَ) kelimesi “kapalı olan yer” anlamında kullanılmıştır.

22) (شَعَبْتُ) :

“Toplamak, bir araya getirmek” ve “ayırmak” manalarına gelir.

Cerîr’in (و قَدْ شَعَبَتْ يَوْمَ الرَّحُوب سُيُوفُنا عَوَاتِقَ لم يثبتْ عليهنّ مِحْمَلُ) “ Savaş gününde kılıçlarımızı ve üzerinde hevdec kalmayacak şekilde tüm develeri ayırdı.” beytinde (شَعَبَتْ) fiili “ayırmak”manasında kullanılmıştır.

Ebu’l-Abbâs’ın İbni Dümeyne’den rivayet ettiği beyitte ise (وَ إنَّ طَبِيبًا يَشْعَبُ الْقَلْبَ بَعْدَما تَصَدَّعَ مِنْ وَجْدٍ بِهَا لَكَذُوبُ) “ Tabib sevdiğinden dolayı parçalanan kalbi topladı.” (يَشْعَبُ) kelimesi “toplamak” manasında kullanılmıştır[271].

---

[270] İsra, 17/79
[271] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 54

23) (المَسْجُور) :

“Boş” ve “dolu” manalarına gelir.

(والْبَحْرِ الْمَسْجُورِ)[272] “ Dolu denize andolsun ki ” ayetinde (الْمَسْجُورِ) kelimesi “dolu”, (وَ إذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ)[273] “ Denizler boşaltıldığında ” ayetinde ise (سُجِّرَتْ) fiili “boşaltmak” manasında kullanılmıştır[274].

İbnu’s-Sikkît, Ebû Amr’dan rivâyetle; “su, yatağını doldurduğunda (قَدْ سَجَرَ الْمَاءُ الفراتَ والنهرَ والغديرَ والمصنَعَةَ) denilir” der.

Yine İbnu’s-Sikkît, “sel (akıntı) kuyuyu doldurduğunda da (هَذَا ماءُ سُجُر) denilir” demiştir[275].

Hicazlı bir kadın (إن حوضَكم لمسجور وما كانتْ فيه قَطْرة) “ Havuzunda bir damla su bulunmamasına rağmen doludur.” demiştir ki o’nun bu sözündeki (مسجور) kelimesi, hem “boş” hem de iyimserlik gereği “dolu” manasına gelebilir.

24) (ظَاهِرٌ) :

(هَذا الكلام ظاهر عنك) cümlesi “söz senden çıktı, uzaklaştı”, (النعمة ظاهِرَةٌ عليك) cümlesi ise “nimet üzerinde sabittir” manalarına gelir.

Ebû Zueyb’in (و عَيَّرَها الْوَاشُونَ أنِّي أُحِبُّهَا وَ تِلْكَ شَكاةٌ ظَاهِرٌ عَنْكِ عارُها) “ Onu sevdiğimden dolayı jurnalciler onu ayıpladılar – Bu olayın utancı senden uzak olsun.” beytindeki (ظَاهِرٌ عَنْكِ) ifadesi “senden uzaktır” manasında kullanılmıştır.

---

[272] Tûr, 52/6
[273] Tekvir, 81/6
[274] (المَسْجُور) kelimesi sülâsi bir fiilden ism-i mef‘ûl iken, (سُجِّرَ) fiili rubâî bir fiildir. Bu sebeple aralarında mana farkı vardır. Ayrıca (سُجِّرَ) fiili (خثعم) lehçesine göre “toplamak” manasına gelir. Dolayısıyla “doldurmak kelimesi “toplamak” kelimesinin karşıtı değildir, bilakis ona yakın bir anlam içerir.(el-Muneccid, a.g.e., s. 150-151)
[275] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 56

25) (ذَعُورٌ) :

“Korkutan” ve “korkutulan” manalarına gelir.

Ebu’l-Abbâs’ın (تَنُول بمعروفِ الْحَدِيث و إن تُرِدْ سِوَى ذَاكَ تُذْعَرْ منْك و هْيَ ذَعُورُ) “Başkasını istesen de bilinen sözlere ulaşırsın – O korkutulurken bunlar sana söylenir.” beytinde (ذَعُورُ) kelimesi “korkutulan manasında kullanılmıştır.

26) (قَسَطَ) :

“Adaletli olmak” ve “zulmetmek” manalarına gelir. “Zulmetmek” manası daha yaygındır.

(و أمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا)[276] “Zalimlere gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır” ayetinde (الْقَاسِطُونَ) kelimesi “zalimler”, (إنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ)[277] “ Allah adil olanları sever” ayetinde ise (الْمُقْسِطِينَ) kelimesi “adaletli olanlar” manasında kullanılmıştır.

el-Ḥâriṯ b. Ḥilliẓe (مَلِكٌ مُقْسِطٌ وَأَكْمَلُ مَنْ يَمْ شِى وَمِنْ دُونِ مَا لَدَيْهِ الثَّنَاءُ) “ Başkalarının kendisi hakkında övgüde bulunduğu Kral, insanların en iyisi ve adaletlisidir.” beytinde (مُقْسِطٌ) kelimesini “adaletli” olan anlamında kullanmıştır.

27) (الْخِنْذِيذُ) :

Sehl es-Sicistânî (255/868) ve Ebû Ubeyde (210/823)’ye göre “büyük, üstün, muazzam olan” ve “üstün, muazzam olmayan” manalarına gelir.

Ebû Ubeyde, kelimenin “üstün olmayan” manasına geldiğine dâir Hufâf’ın şu sözünü delil olarak gösterir: (وَخَنَاذِيذَ خصْيَةً و فُحُولا)

Sicistânî’ye göre şâir, (أن الفحول من الخناذيذ) demek istememiştir. O ancak iki cinsi medh etmiştir. (الفحول) manası (الخناذيذ) kelimesinden kaynaklanmıştır. Şâir (الْخِنْذِيذُ)

[276] Cin, 72/15
[277] Mâide, 5/42

kelimesinin “her şeyden üstün olan” manasında kullanıldığını ve övgü anlamında (خطيب خنذيذ و شاعر خِنْذيذ) denildiğini söyler.

Ebû’l-Abbâs, İbnu’l-A‘râbî’den rivayetle; (الْخِنْذِيذُ) kelimesinin (ضَخْمٌ) “büyük, muazzam” manasında kullanıldığını söyler[278].

28) (كَانَ) :

Ebû Ubeyde, (كَانَ)’nin hem “geçmiş” hem de “gelecek” zamanı ifade ettiğini söyler.

“Geçmiş zaman” anlamındaki kullanımı daha yaygın olduğundan buna dâir delil göstermeye gerek yoktur. “Gelecek zamanı” ifade ettiğine dâir ise şâirin şu beytini (فأدركْتُ مَنْ قدْ كان قبلي و لم أدَعْ لِمَنْ كان بعدي فى القَصَائد مَصْنَعَا) “ Benden öncekilere ulaştım, sonrakilere çalışacak bir şiir bırakmadım.” delil olarak gösterilebilir. Bu beyitte şâir (لِمَنْ كان بعدي) ifadesiyle “gelecek zaman” anlamında (لِمَنْ يَكُونُ بَعْدِى) demek istemiştir.[279]

29) (يَكُونُ) :

Ebû Ubeyde’ye göre hem “gelecek” hem de “geçmiş” zamanı ifade eder.[280]

(كَانَ) ve (يَكُونُ) normal anlamları dışında kullanılamaz. Fakat mana açıksa, birbirlerinin yerine düşünülebilir. Mesela bir kimse (كانَ عَبْدُ اللهِ قَائِمًا) (Abdullah ayaktadır) ifadesini (يَكُونُ عَبْدُ اللهِ قَائِمًا) manasında ya da (يَكُونُ عَبْدُ اللهِ قَائِمًا) ifadesini (كانَ عَبْدُاللهِ قَائِمًا) manasında kullanamaz. Çünkü bu durumda kast edilen mana anlaşılamaz. Eğer mana açıksa, iki fiilden biri diğeri yerine kullanılabilir. Örneğin, (كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِى الْمَهْدِ صَبِيًّا)[281] “ Biz, dediler, beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?” ayetinde bu fiil

[278] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 60
[279] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, a.y.
[280] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, a.y.
[281] Meryem, 19/29

geçmiş zaman değil (مَنْ يَكُونُ فى المهد فكيف نكلّمه) “ Beşikte olanla nasıl konuşalım şeklinde ” gelecek zaman anlamında kullanılmıştır.

Benzer şekilde (وَنَادى أصْحَابُ النَّار أصْحَابَ الْجَنَّةِ)[282] (Cehennem ehli cennet ehline seslenirler) ayetinde (نَادى) fiili, (يُنَادِى) manasında kullanılmıştır. Çünkü mana açıktır.

30) (بَسْلُ) :

“Helal” ve “haram”manalarına gelir.

Züheyr’in, (بِلادٌ بِهَا نَادَمْتُهُمْ وَعَرَفْتُهُمْ فإنْ أوْحَشَتْ منهمْ فإنَّهُمْ بَسْلُ) “Dost olduğum ve tanıdığımm öyle şehirler var ki– Şayet onlara garip gelse de bu onlara haramdır.” beytinde (بَسْلُ) kelimesi “haram” manasında kullanılmıştır. Ebu’l-Abbâs’ın İbnu’l-A‘rabî’den aktardığı (أيُقْبَلُ ما قُلْتُمْ و تُلْقَى زيادَتِى دَمي إن أحلَّتْ هذه لكم بَسْلُ) “ Dediğim kabul edildi mi? Yoksa kanımın ziyade edilmesi mi istendi – Bu olsaydı size helal olurdu.” beyitte de aynı kelime “helal” anlamındadır.

31) (برّدت) :

Bazı Arablar’a göre “soğutmak” ve “ısıtmak” manalarına gelir.

Şâirin (عَافَتِ الشُّرْبَ فِي الشِّتَاءِ فقُلْنَا بَرِّديه تُصَادِفِيه سَخِينَا) “ Kışın, içeceği içmek istemedi – onu ısıtırsan sıcak bulursun dedik” beytinde (بَرَّدَ) fiili “ısıtmak” manasında kullanılmıştır.

Ancak Ebu’l-Abbâs, beyitteki (بَرِّديه) kelimesinin aslının (بَلْ رِدِيه) olup “lâm” harfi “râ” harfine idğam edilerek “râ” harfinin şeddeli okunduğunu ve bundan dolayı kulağa (بَرِّديه) şeklinde gelerek yanlış anlaşıldığını söylemiştir.

---

[282] A‘râf, 7/50

(البَرْدُ) kelimesinin anlamlarından biride uyumaktır.(لاَيَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلا شَرَابًا)[283] “ Orada bir uyku ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar.” Ayetindeki (بَرْدًا) kelimesi “uyku” anlamında kullanılmıştır.

Diğer bir anlamı ise “tatlı içecektir” Ebu’l-Abbâs ‘İrci’den naklettiği (فَإِنْ شِئْتِ حَرَّمْتُ النِّسَاءَ سِوَاكُمُ وَإِنْ شِئْتِ لَمْ أطْعَمْ نُقَاخًا وَلا بَرْدَا) “ İstersen sen hariç tüm kadınları mahrum bırakırım – Dilersen uykuyu ve tatlı içeceği kimseye tattırmam.” beyitte ‘İrci’nin (بَرْدَا) kelimesini “uyku” anlamında kullandığını söyler.

32) (الْمُتَفَكِّهُ) :

Bazı dilcilere göre “neşeli” ve “üzgün, pişman” manalarına gelir. (رَجُلٌ مُتَفَكِّهٌ) “sevinçli adam” anlamında kullanılmıştır.

(فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ)[284] “ Şaşar kalırdınız” ayetinde (تَفَكَّهُونَ) ifadesi “pişman olmak” manasına gelir. Bazıları ise ayette geçen (تَفَكَّهُونَ) ifadesine “şaşırmak” anlamını vermişlerdir.

33) (الْقَانِعُ) :

“Elindeki ile yetinen” ve “isteyen” manalarına gelir.

(وَأطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ)[285] “ İhtiyacını gizleyen gizlemeyen fakirlere yedirin” ayetinde (الْقَانِعُ) kelimesi “isteyen”, şâirin (وَ أقْنَعُ بِالشَّئ الْيسيرِ صِيانَة لنفسيَ ما عُمِّرْتُ و الحُرُّ قانِعُ) “ Elimdeki az şeyle yetindim – Ömür boyu olanlardan özgür kalan kişi kanaatkârdır.” beytinde ise (قَانِعُ) kelimesi, “eldekine razı olmak” manasında kullanılmıştır[286].

---

[283] Nebe, 78/24
[284] Vâkıa, 56/65
[285] Hac, 22/36
[286] Âlû Yâsîn, (قنع) ile (كنع) fiillerinin birbirine karıştırıldığını ve (قنع) fiilinin ezdâddan olmadığını söylemiştir. el-Muneccid’e göre ise, “isteyen” kelimesi “râzı olan” kelimesinin karşıtı olmadığı için (قانع) kelimesi ezdâddan değildir. (el-Muneccid, a.g.e., s.195-196)

34) (وَرَاءَ) :

“Arkada” ve “önde” manalarına gelir.(مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ)[287] “Arkalarında cehennem vardır” ve (وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا)[288] “Onların önlerinde, her sağlam gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı.” ayetlerinde (وَرَاءَهُمْ) kelimeleri önlerinde manasında kullanılmıştır[289].

35) (أفْرَطْتُ) :

“Öne almak” ve “ertelemek, unutmak” manalarına gelir.

(لاَ جَرَمَ أنَّ لَهُمُ النَّارَ وأنَّهُمْ مُفْرَطُونَ)[290] “Hiç süphesiz onlar için sadece ateş vardır ve onlar, (ataşe) terk olunacaklar.” ayetinde (مُفْرَطُونَ) kelimesi “ öne almak”, bir grup müfessir ve kurrâya göre ise “unutulanlar, terk edilenler” manasında kullanılmıştır.

(أنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْض) hadisinde de (أنَا فَرَطُكُمْ) ifadesi “en önde gelmek” manasında kullanılmıştır.

36) (اشْتَرَيْتُ) :

“Satmak” ve “satın almak” manalarına gelir. “Satın almak” manası, herkes tarafından bilinen manasıdır.

(أولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلاَلَةَ بِالْهُدَى)[291] “İşte onlar, hidayete karşılık dalâleti satın alanlardır.” ayetindeki (اشْتَرَوُا) ifadesi bazı müfessirlere göre “satmak” manasında, bazı dilcilere göre de “ satın almak” manasında kullanılmıştır.

---

[287] Câsiye, 45/10
[288] Kehf, 18/79
[289] el-Muneccid’e göre (وَرَاءَ) kelimesi ezdâddan değildir. Çünkü bu kelime gözle görülebilen durumlarda “ön” manasında kullanılmadığı gibi, gözle görülmeyen (hissi) durumlarda da “ön” manasında kullanılmamıştır.(el-Muneccid, a.g.e., s. 214-215)
[290] Nahl, 16/62
[291] Bakara, 2/16

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِى نفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ)[292] " İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah'ın rızasını almak için kendini feda ederek satar" ayetinde ise (يَشْرِى) ifadesi "satmak" manasında kullanılmıştır[293].

37) (بِعْتُ) :

"Satmak" ve "satın almak" manalarına gelir.

Ferrâ, bir bedevinin (اشْتَرِى لِى تَمرًا) "bana bir hurma satın al" manasında (بِعْ لِى تَمْرًا بِدِرْهَمَ) "bana bir dirhemlik hurma al" dediğini işitmiştir.

Huzeyfe b. el-Yeman ile ilgili olan (بِيعُوا لِى كَفَنًا) (Bana kefen alın) hadisindeki (بِيعُوا) ifadesi "satın almak" manasına gelir.

Müseyyeb b. 'Ales (يُعْطَى بِهَا ثَمَنًا فَيَمْنَعُهَا وَيَقُولُ صَاحِبُهُ ألا تَشْرِي) " Ona bir değer biçilir, O'da vermez ve sahibi satmaz mısın? der" beytinde (تَشْرِي) kelimesini "satmak" anlamında kullanmıştır[294].

38) (الْبَيْنُ) :

"Ayrılık" ve "kavuşmak" manalarına gelir.

"Ayrılık" manasında kullanıldığında mastarı (بَانَ ــ يَبِينُ ــ بَيْنا) şeklinde olur.

İbn Kesir'in, Ebû Amr'ın, İbn Âmir'in ve Hamza'nın kıraatine göre (لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ)[295] "Andolsun, aranız açılmış" şeklinde okunan ayetteki (بَيْنَكُمْ) kelimesi, "kavuşmak" manasında kullanılmıştır. Şâirin (لَوْلا الْبَيْنُ لانُقطع الهوى ولولاالْهوى ماحنَّ للبين لَعُمْرُكَ آلِف) " Sana yemin olsun ki kavuşmak olmasaydı arzular kesilirdi – Arzular

---

[292] Bakara, 2/207

[293] Kur'ân'ı Kerim'de 21 yerde geçen (اشْتَرَى) fiilinin, siyak ve sibakına bakıldığında, "satın almak" manasında kullanıldığı görülür.(el-Muneccid, a.g.e., s.159-160)

[294] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 74

[295] Enâm, 6/94

olmasaydı aramızda ünsiyet veren şey olmazdı.” beytindeki (بين) kelimesi “kavuşmak” manasında kullanılır ve yukarıda sözü edilen ayetin kıraatini doğrular.[296]

Cerîr (بَانَ الخَلِيطُ وَلَوْ طُووِعْتُ مَا بَانَا وَقَطَّعُوا مِنْ حِبَالِ الوَصْلِ أقْرِانَا) “ Dost gitti, dedikleri yapılsaydı belki gitmezdi. Kavuşma iplerini kopardılar.” beytinde (بَانَ) kelimesini “gitti” anlamında kullanmıştır[297].

39) (الْمُسْتَخْفى) :

“Açık” ve “gizli, görünmeyen” manalarına gelir.

“Gizli, görünmeyen” manasında kullanıldığında (قَدْ اِسْتَخْفَى الرَّجُلُ), “açık” manasında kullanıldığında ise (خَفَيْتُ الشَّئ) denilir[298].

(لَيْسَ على المختفِى قَطْع) hadisinde (المختفِى) kelimesi (النّباشُ –mezar soyguncusu) anlamında kullanılmamıştır. Çünkü mezar soyguncusu ölüyü çıkarır ve kefenleri açar. Kelimenin ezdâddan kabul edilmesinin nedeni, vezin farklılığıdır.(خَفى –إسْتَخْفَى)

40) (السَّارِبُ) :

“Gizli, görünmeyen” ve “ açık” manalarına gelir.

“Gizli” manasında (قَدِ انْسَرَبَ الرَّجُلُ) “gizli değil” manasında (سَرَبَ الرَّجُلُ) denilir.[299]

(وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفِ بِاللَّيْلِ وَ سَارِبٌ بِالنَّهَارِ)[300] “ geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (onun ilminde) eşittir.” ayetinde (المستخفى) kelimesi “gizlenen” ve “gizlenmeyen”

---

[296] İbn Atıyye “ bu kelimenin “kavuşmak” manasında kullanıldığına dâir Araplar’dan herhangi bir şey işitilmemiştir. Bu mana, sadece ayetten çıkarılmıştır.” der. Ebû Hayyân’da (بين) kelimesinin mecaz manada kullanıldığını söyler.(el-Muneccid, a.g.e., s.113-115)
[297] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 75
[298] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 76
[299] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, a.y.
[300] Râd, 13/10

biçiminde her iki manada kullanıldığı söylendiği gibi; (السارب) kelimesinin de hem "gizli" hem de "gizli olmayan, açık" manalarında kullanıldığı söylenir[301].

41) (بَيْضَةُ الْبَلَدِ) :

"Övülen" ve "yerilen kimse" manalarına gelir.

Şâirin (إنَّ الجلابِيبَ قَدْ عَزُّوا وقَدْ كثروا وابن الفُرَيْعة أضْحى بيْضةَ البَلدِ) " Giysiler kıymetlendi ve çoğaldı – İbni Furay'a övülenlerden oldu." beytinde (بيْضةَ البَلدِ) kelimesi "övülen kimse", başka bir şâirin (تأبى قُضَاعَةُ أنْ تَعْرِفَ لَكُمْ نَسَبًا وابنا نِزارٍ فَأنْتُمْ بَيْضَةُ الْبَلَدِ) " Fudâ'a sizin bir nesebinizin olduğunu inkâr ediyor. – Siz (Nizar'ın iki oğlu) yerilen kişilerdensiniz." beytinde de "yerilen kimse" manasında kullanılmıştır[302].

42) (عَنْوَةٌ) :

Bir şeyi "zorla alma" ve "rıza ile alma" manalarına gelir.

Kuşeyyir'in (فَمَا أخذُوها عَنْوَةً عَنْ مَوَدَّةٍ وَلكِنْ بحدِّ المَشْرَفِيِّ اسْتقالَها) beytinde (عَنْوَةً) kelimesi "rıza ile alma" manasında kullanılmıştır[303].

(وَعَنَتِ الوُجُوهُ للْحَيِّ الْقَيُّوم)[304] " Bütün yüzler (insanlar), diri ve her şeye hâkim olan Allah için eğilip boyun bükmüştür." ayetinde (عَنَتِ) fiili "boyun eğmek" manasında kullanılmıştır.

Esir için (عَانٌ لخُضُوعِهِ وَ ذُلِّهِ) denir. (اتَّقُو اللهَ فى النِّسَاءِ فَإنَّهُنَّ عِنْدَكُمْ عَوَانٌ) hadisinde (عَوَانٌ) kelimesi "esirler" anlamında kullanılmıştır.

43) (الصَّرِيخُ و الصَّارِخُ) :

"Yardım istenen" ve "yardım isteyen kimse" manalarına gelir.

---

[301] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 77
[302] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 78
[303] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 79
[304] Tâha, 20/111

(فَلا صَرِيخَ لَهُمْ)[305] " O zaman ne onların imdadına koşan olur." ayeti (فَلا مُغِيثَ لَهُمْ) "onlara yardım eden kimse olmaz" manasına gelir. (مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ)[306] " Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz!" ayeti ise (مَا أَنَا بمغيثكم) "ben size yardım edemem" manasına gelir.

Sellâme b. Cendel'in (كُنَّا إذَا ما أتانا صارخٌ فزِعٌ كان الصُّراخُ له قَرْعَ الظَّنابيبِ) " Bize yardım dileyenin çığlığı geldiğinde – O çığlık ona deflerin çalınması gibi olurdu." beytinde (الصَّارِخُ) kelimesi (المستغيث) "yardım isteyen" manasında kullanılmıştır.[307]

44) (أكْرَى) :

"Uzatmak" ve "kısaltmak" manalarına gelir.

Şâirin tencereyi nitelediği (تُقَسِّمُ ما فيها فإن هي قُسِّمَتْ فذاك وإن أكْرَتْ فعن أهْلِها تُكْرِيْ) " Onu güldürüyorsun eğer o gülerse az [308]da olsa ailesindendir." beytinde (أكْرَتْ و تُكْرِي) kelimeleri "azaltmak", başka bir şâirin (وَأَكْرَيْتُ العَشاء إلى سُهَيْلٍ أو الشِّعْرَي فَطالَ بِيَ الأناءُ) " Akşam yemeğini Süheyle geciktirdim – veya şi'raya kaplar uzunca durdu." beytinde ise "geciktirmek" manasında kullanılmıştır.

45) (الدّائِمُ) :

"Hareket halinde olmayan" ve "hareket halinde olan" manalarında kullanılır.

Peygamberimizin (نَهَى رسول الله صلى اللهُ عليه وسلم أن يُبَالَ فى الماءِ الدائم) " Rasulullah (s.a.v.) durgun suya işenmesini menetti" hadisindeki (الدائم) kelimesi "durgun" manasında kullanılmıştır.

Kuş havada döndüğünde ve hareket halinde iken (قَدْ دَوَّمَ الطَّيْرُ فى السَّماءِ) denilir.[309]

---

[305] Yâsîn, 36/43
[306] İbrahim, 14/22
[307] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 80
[308] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 83
[309] Bu kelime Kur'ân-Kerim'de yedi yerde geçer ve ne "hareket halinde olma" ne de "hareket halinde olmama" manalarına delelet eder. Bu yüzden ezdâddan değildir.(el-Muneccid, a.g.e., s.136-137)

46) (السَّمِيعُ) :

“İşiten” ve “işittiren” manalarına gelir.

Amr b. Ma‘dîkeribe (أَمِنْ رَيْحَانَةَ الدَّاعِي السَّمِيعُ يُؤَرِّقُنِي وَ أَصْحَابِى هُجُوعُ) “ Arkadaşlar uyurken işittirenin beni uykusuz bırakması çağıranın güzelliğinden midir ?” beytinde (السَّمِيعُ) kelimesini “işittiren” anlamında kullanmıştır.

(مُسْمِعٌ) kelimesi (مُفْعِلٌ) kalıbından (فَعِيلٌ) kalıbına çevrilmiştir. Nitekim (وَلَهُم عَذَابٌ أَلِيمٌ)[310] “ Onlar için elîm bir azap vardır ” ayetinde (أَلِيمٌ) kelimesi (مُؤلم – مُوجِع) “acı veren” manasında kullanılmıştır[311].

47) (الصريم) :

“Gece” ve “gündüz” manalarına gelir. Gece gündüzden, gündüz de geceden ayrıldığı için kelimeye iki karşıt mana verilmiştir.[312]

(فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ)[313] “ Bahçe kapkara kesildi ” ayetinde (الصريم) kelimesi “ اللَّيْلُ الأسْوَدُ – zifiri karanlık” ; Bişr b Ebî Hâzim’in (فبات يَقولُ أَصْبِحْ لَيْلُ حَتَّى تَجَلَّى عن صَرِيمَتِهِ الظَّلامُ) “ Zifiri karanlık açılıncaya kadar ey gece git de sabah gelsin diyerek geceyi geçirdi” beytinde ise, (ضَوْءٌ) – “ışık ” manasına gelir[314].

48) (أطلبُ) :

“Vermek” ve “vermeye mecbur etmek” manalarına gelir.

(أَطْلَبْتُ الرَّجُلَ) “adama istediğini verdim” ve “(أطلبته) “onu, vermeye mecbur ettim” manasına gelir[315].

---

[310] Bakara, 2/10
[311] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 84
[312] (الصريم) kelimesi, ezdâddan değildir. Kelimenin genel manası “kesmek ve ayırmak” olduğu için ezdâddan kabul edilmiştir.(Enîs, a.g.e., s. 212; el-Muneccid, a.g.e., s. 161-163)
[313] Kalem, 68/20
[314] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 85
[315] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, a.y.

49) (عَفَا) :

“Silinmek, yok olmak” ve” artmak” manalarına gelir.

İmruu’l-Ḳays’ın (فَتُوضِحَ فالمِقْراةِ لم يَعْفُ رَسْمُها لِمَا نَسَجتْها مِنْ جَنُوبٍ و شَمْأَلِ) beytinde “ Gösterdi ki o şeydeki örgüsünün izleri güneyden ve kuzeyden silinmedi ” (عَفَا) fiili “silinmek” manasında kullanılmıştır[316].

(حَتَّى عَفَوْا)[317] (Nihayet çogaldılar) ayetinde (عَفَوْا), (أمَرَ رسول الله صلى الله عليه و سلم أنْ تُخْفَى الشوارب و تُعْفَى اللِّحَى) “ Resulullah (s.a.v.) sakalların uzatılmasını ve bıyıkların kısaltılmasını emretti ” hadisinde (تُعْفَى) kelimesi “uzatmak” manasına gelir.

50) (الذَّفَرُ) :

“Güzel” ve “pis koku” manalarına gelir.

(الذَّفَرُ), hem “güzel” hem de “pis kokunun keskin olması” demektir. (الدَّفْرُ) şeklinde (ف) harfi sükûnlu olduğunda sadece “pis koku” manasına gelir. Yergi anlamında dünya için (الدنيا أم دَفْر), köle için ise (يا دَفَارِ) denilir[318].

51) (رَتَوْتُ) :

“Kuvvetlendirmek” ve “zayıflamak” manalarına gelir.

el-Hâris b Hıllize’nin dağı nitelediği (مُكْفَهِرًّا على الحوادِثِ لا تَرْتُوهُ لِلدَّهْرِ مُؤْيِدٌ صَمَّاءُ) beytinde (تَرْتُوهُ) ifadesi “zayıflatmak” manasına kullanılmıştır.

Lebîd (فَخْمَةً دَفْرَاءَ تُرْتِى بِالعُرى قُرْدُمَانِيًّا وَتَرْكًا كَالبَصَلْ) beytinde (تُرْتِى) kelimesini “kuvvetlendirmek” anlamında kullanmıştır.

52) (جَلَلٌ) :

“Küçük, önemsiz” ve “büyük, zor” manalarına gelir.

---

[316] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 86
[317] A‘râf, 7/95
[318] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 88

Lebîd'in (وَمِنَ الأرْزاءِ رُزْءٌ وَجَلَلْ وَأرَى أرْبَدَ قَدْ فارَقنى) beytinde (وَجَلَلْ) kelimesi "büyük", Nâbiğatu Benî Şeybân'ın (كُلُّ المُصيباتِ إنْ جَلَّتْ وإنْ عَظُمَتْ إلاَّ المصيبةُ فى دِينِ الْفَتَى جَلَلُ) " Bütün musibetler ne kadar büyük olursa olsun küçüktür – Ancak gencin dinindeki bela kolaydır " beytinde ise "kolay" manasına kullanılmıştır.

53) (وَثَبَ) :

"Kalkmak" ve "oturmak" manalarına gelir.

Aşmaî ve diğerleri şöyle anlatır: Himyer krallarından biri makamında otururken adamın biri geldi. Kral adama baktı ve otur manasında (ثِبْ) dedi. Adam da zıplayınca düştü ve boynu kırıldı. Bunun üzerine kral Hımyerice مَنْ دَخَلَ ظَفَارِ حَمَّرَ –"Zafer (Yemen'de bir belde) şehrine giren kimse Hımyerîce konuşsun " dedi[319].

54) (النَّبَلُ) :

"Büyükler" ve "küçükler" manalarına gelir.

(اتقوا اللاَعن و أعِدّوا النَّبَل) " Lanet ediciden sakının, temizlenme taşını hazırlayın " hadisinde (النَّبَل) kelimesi "temizlenme taşı" manasında kullanılmıştır. Küçük olduğu için (نَبَلُ) denmiştir.

(أفْرَحُ أنْ أرْزَأ الكرامَ وأنْ أورَثَ ذَوْدًا شَصَائِصًا نَبَلاَ) beytinde (نَبَلا) kelimesi "cisim itibariyle küçük olan" manasına gelir.

İbn Kuteybe hadisteki (النَّبَل) kelimesini (النُّبَلَ) şeklinde okur. O'na göre bu kelime, "yerden alınan şey" manasına gelir ve (نُبْلَةٌ) kelimesinin çoğuludur.

el-Enbârî, İbn Kuteybe'nin görüşünü hatalı bulur. O'na göre; eğer kelime "yerden alınan şey" manasına gelseydi, yerden alınan cam ve çanak, çömlek parçalarına da (النُّبَلَ) denilirdi. Oysa bu mana hem bilinmemektedir, hem de bunlar istinca için kullanılmaz. Ayrıca Araplar (فَعْلَةٌ) ve (فُعْلَةٌ) vezinlerini ancak (فَعَلْتُ)

[319] Kelimenin ezdâddan kabul edilmesinin nedeni; lehçe farklılığıdır. (Enîs, a.g.e., s. 212)

dediklerinde mastar ve fiile bağlı isim olarak kullanırlar. (غرفتُ – غَرْفة), (خَطْوَتُ - خَطْوة) denilir ama (نَبَلْتُ – نَبْلَةٌ) denmez. Araplar arasında yaygın olan kullanım (انتبلت – انتبالة) şeklindedir.[320]

55) (أخْفَيْتُ) :

"Gizlemek" ve "ortaya çıkarmak" manalarına gelir.

(إنَّ السَّعَةَ آتِيَةٌ أكَادُ أخْفيهَا)[321] " Kıyamet günü mutlaka gelecektir neredeyse onu gizleyeceğim." ayetinde (أخْفيهَا) ifadesi "gizlemek" manasında kullanılmıştır. Ubeyy'in kıraatine göre (أكَادُ أخْفيهَا) ifadesi (أكَادُ أخْفيها من نفسى فكيف أطلعكم عليها) takdirinde kullanılmıştır. Kelimenin ikinci anlamına göre ayet (إنَّ السَّاعة آتية أكاد أظهرها) şeklindedir.[322]

Kindi (فَإنْ تَدْفِنُوا الدَّاءَ لا نَخْفِهِ وَإنْ تَبْعَثُوا الحَرْبَ لا نَقْعُدِ) " Siz hastalığı saklarsanız biz ortaya çıkarmayız – Savaşa gönderirseniz biz geri kalmayız " beytinde (لا نَخْفِهِ) kelimesini "ortaya çıkarmak" anlamında kullanmıştır[323].

56) (تَهَيَّبْتُ الطريقَ و تَهَيَّبَنِى الطريقُ) :

"Yoldan korktum, yol benden korktu"

el-Enbârî'ye göre; burada ifadeyi ters çevirme (maklûb) söz konusudur. Çünkü yol kimseden korkmaz. Çünkü burada fâil ile mef'ul yer değiştiğinde de mana anlaşılabiliyor.

(وَلاَ تَهَيَّبْنِي المَوْمَاتُ أرْكَبُهَا إذَا تَجَاوَبَتِ الأصْدَاءُ بِالسَّحَرِ) "Çölde, seher vaktinde yolculuk yaparken sesler yankılanırken çöl benden korkmuyor." Bu beyittede benzer bir durum vardır. Çünkü çöl insandan korkmaz insan çölden korkar[324].

---

[320] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 94
[321] Tâhâ, 20/15
[322] (خفيت) ve (أخفيت) fiilleri karşıt manaya gelen iki ayrı fiildir, tek bir fiil değil. Eğer fiil tek başına iki karşıt mana içerseydi o zaman ezdâddan sayılabilirdI(el-Muneccid, a.g.e., s. 133); İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 96
[323] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, a.y.

İfadeyi ters çevirmenin mümkün olmadığı yerde bu (maklûb) yapılamaz. Mesela Abdullah'ı dövdüm (ضَرَبْتُ عَبْدَاللهِ) manasında (ضَرَبَنِى عَبْدُاللهِ) denmez. İfadeyi ters çevirme, Arapların sözlerinde manayı açıklamak için kullanılır.

57) (طَرِبَ) :

Bazılarına göre "sevinmek" ve "üzülmek" manalarına gelir.

İbn Dumeyne'nin (فَلاَ خير فى الدُّنْيا إذَا أنْت لم تَزُرْ حبيبا و لمْ يَطْرَبْ إليك حبيبُ) " Dostu ziyaret etmediği ve biri seni sevmediği – Bir dünyada hiç bir hayır yoktur " beytinde (طَرِبَ) fiili "sevinmek", Lebîd'in (وَأرانى طَرِبا فى إثْرِهِمْ طَرَبَ الْوالِهِ أو كالمختَبلْ) beytinde ise "üzülmek" manasında kullanılmıştır.

58) (المأتم) :

Ḳuṭrub'a göre ezdâddandır. "Şenlik" ve "yas için toplanmış kadınlar" manalarına gelir.

İbni Muḳbil (وَمَأتَمٍ كَالدُّمَى حُورٍ مَدَامِعُها لمْ تَلْبِسِ البُؤْسَ أبْكَارًا وَلا عُونا) " O matem tutan kadınlar ki gözyaşları değişti – Ne öncü ne de yardımcı olarak sıkıntıyı çekmediler " beytinde (مَأتَمٍ) kelimesini "yas tutan kadınlar" anlamında kullanmıştır.

Diğerlerine göre (المأتَمُ) kelimesi ezdâddan değildir. Çünkü bu kelime ister üzgün ister sevinçli olsun "kadın topluluğu" manasına gelir.

59) (المَفَازَةُ) :

"Güvenli" ve "tehlikeli yer" manalarına gelir.

(فَلاَ تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفازة مِن الْعَذَابِ)[325] " Sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır." ayetinde (مَفَازَةٌ) kelimesi (فَوْزٌ) mastarından (مَفْعَلَةٌ) veznindedir ve "güvenli, kaçılacak yer" manalarına gelir.

---

[324] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 99
[325] Âl-i İmran, 3/188

İmruu'l-Ḳays bir beytinde (مَفَازَةٌ) kelimesini "tehlikeli yer" manasında kullanmıştır. Kelimenin bu manada kullanılıp kullanılamayacağı hususunda ihtilafa düşülmüştür. Çünkü (مَفَازَةٌ) kelimesi (فَوْزٌ) kelimesinden türetilmiştir. Asmaî, Ebû Ubeyd ve diğerlerine göre ise, nasıl (أَسْوَدُ) yerine (أَبُو الْبَيْضَاءِ), (عَطْشَانُ) yerine de (رَيَّانُ) denilebiliyorsa, beyitteki (مَفَازَةٌ) kelimesi de "iyimserlik" sebebiyle (مَهْلَكَةٌ) kelimesinin yerine kullanılmıştır[326].

60) (السَّليم) :

"Sağlıklı" ve "yılanın ısırdığı kimse" manalarına gelir.

Adamın biri Peygamber (s.a.v.)'e gelir ve "yılan sokmuş kimse" yi kasdederek (إنّ فى الحىّ سَلِيما) der.

Aşmaî, Ebû Ubeyde'ye göre; "iyimserlik" sebebiyle yılan ısıran kimseye (السَّليمُ) denilir[327].

Ebu'l-Abbâs, Seleme ve Ferrâ'dan rivâyetle, "bazı Arapların (مَلْدُوغٌ) kelimesine (سَليمٌ) demelerinin sebebinin, o kişinin durumunun Allah'a bırakılmış olmasıdır" der.

el-Enbârî'ye göre ise, (تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْحَكِيم)[328] " İşte bunlar hikmet dolu Kitâb'ın âyetleridir " ayetindeki (الْحَكِيم) kelimesi nasıl ki (المحْكَمْ) şeklinden çevrilmişse, (مُسْلَم) kelimesi de (مُفْعَلٌ) vezninden (فَعِيلٌ) veznine çevrilmiştir.

61) (غَرِضْتُ) :

"Bıkmak" ve "özlem duymak" manalarına gelir. "Bıkmak" manası herkes tarafından bilindiği için, delil göstermeye gerek yoktur.

---

[326] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 105
[327] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 106
[328] Yunus, 10/1

Dilciler (أَنَّى غَرِضْتُ إلى تَنَاصُفِ وجْهِهَا غَرَضَ المُحِبِّ إلى الحبيب الغائب) " Onun yüzünü görmeye nasıl hasret kaldım – Sevenin yanında olmayan sevdiğini özlediği gibi " beytinde (غَرَضَ) ifadesi "özlem duymak" şeklinde yorumlamışlardır[329].

62) (بَعْدَ) :

"Sonra" ve "önce" manalarına gelir. "Sonra" manası herkes tarafından bilindiği için, delil göstermeye gerek yoktur.

(وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ)[330] " Andolsun Zikir'den önce Zebur'da da yazmıştık " ayetinde (بَعْدَ) kelimesi "önce" manasında kullanılmıştır. Çünkü (الذِّكْرِ) kelimesi ile Kur'ân-ı Kerîm kast edilir[331].

(وَلأرْضَ بَعْدَ ذلك دَحَاهَا)[332] " Ondan önce de yerküreyi döşedi " ayetinde de (بَعْدَ) kelimesi "önce" anlamında kullanılmıştır. Çünkü Allahu Teâla (ثُمَّ اسْتَوَى إلى السَّمَاءِ وهى دُخَانٌ)[333] " Sonra duman halinde olan göğe yöneldi " ayetinde de belirttiği gibi yeryüzünü gökyüzünden önce yaratmıştır.

Saîd (İbn Amr)'a göre ayetin takdiri (والأرض مع ذلك دحاها) olabilir. Nitekim (عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ)[334] " Bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış " ayetinde (بَعْدَ) kelimesi (مَعَ) manasında kullanılmıştır.

Mukâtil b Suleymân'a göre; Allâh-u Teâla gökyüzünü yeryüzünden önce yaratmıştır. (ثُمَّ اسْتَوَى إلى السَّماءِ و هِيَ دُخَانٌ) ayeti de (ثم كان قد استوى إلى السّماء أن يخلقَ الأرْضَ)

---

[329] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 107
[330] Enbiyâ, 21/105
[331] Ebû Hayyân'a göre (الزَّبُورِ) kelimesiyle kastedilen, Dâvud (a.s.)'a gönderilen Zebur'dur. İbn Âbbâs'a göre (الذِّكْرِ) ile kastedilen, Tevrat'tır. Zebur'un Tevrat'tan sonra gönderildiği söylenir. Bazılarına göre ise "Zebur", Allah tarafından indirilen kitaplardandır, "Zikir" ise, levh-i mahfuz'dur. Bu görüş farklılıklarından dolayı (بَعْدَ) kelimesini ezdâddan kabul edemeyiz. (el-Muneccid, a.g.e., s. 106)
[332] Nâziât, 79/30
[333] Fussilet, 41/11
[334] Kalem, 68/13

takdirinde kullanılmıştır. Nitekim Allahu Teâla (هُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الأرْضَ فى سِتَّةِ أيَّام ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ)[335] " O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'ın üzerine istiva edendir " buyurmuştur.

Ayette (أئنكم لَتكْفُرون بالَّذى استوى إلى السماء وهى دخان ثم خلق الأرض فى يومين) şeklinde (takdim ve te'hir) yapılabilir. Nitekim Allahu Teâla (اذْهَبْ بِكِتَابِى هذا فَأَلْقِهْ إليهم ثم تَوَلَّ عنهم فَانْظُرْ ماذَا يرجِعونَ)[336] " Şu mektubumu götür, onu kendilerine ver, sonra onlardan biraz çekil de, ne sonuca varacaklarına bak " buyurmuştur. Ayet (ثم انظر ماذا يرجعون و تَوَلَّ عنهم) takdirinde kullanılmıştır.

63) (الجَوْنُ) :

"Beyaz" ve "siyah" manalarına gelir.

(الجَوْنُ) kelimesi beyitlerde, "siyah", "gündüz", "güneş", "kara bulut" v.b. manalarda kullanılmıştır.

Ḫânsâ'nın (فَلَنْ أصَالِحَ قَوْمًا كُنْتُ حَرْبَهُمْ حَتَّى يَعُودَ بياضًا جَوْنَةُ الْقَارِ) " Savaştığım bir kavimle tekrar barışmam – Ondaki yerleşmiş siyahlık beyazlaşıncaya kadar" beytinde (جَوْنَةُ) kelimesi, "siyahlık", başka bir şâirin (غَيَّرَ يا بِنْتَ الحُلَيْس لَوْني مَرُّ اللَّيالي واخْتِلافُ الجَوْنِ وَسَفَرٌ كانَ قَليل الأوْنِ) " Ey Huleys kızı gece ile gündüzlerin değişmesi ve rahat geçmeyen yolculuklar beni değiştirdi " beytinde de "gündüz" manasında kullanılmıştır.

64) (السُّدْفَةُ) :

Benî Temim kabilesine göre "karanlık", Ḳays kabilesine göre "ışık" manasına gelir.[337]

---

[335] Hadîd, 57/4
[336] Neml, 27/28
[337] Bu kelime, karanlık ile aydınlık olma arası bir durumu ifade eder. Fakat kabilelerden biri bu kelimeyi "aydınlık", başka bir kabile de "karanlık" manasında kullandığı için, kelime ezdâddan kabul edilmiştir.(Enîs, a.g.e., s. 212)

Huzeyl kabilesinin bazı şâirleri (وَ ماءٍ وَرَدْتُ قُبَيْلَ الكَرى وَقَدْ جَنَّةُ السَّدَفُ الأدْهَمُ) “ Koyu karanlık onu kuşatmışken yatmadan hemen önce suyun başına geldim ” demişler ve (السَّدَفُ) kelimesini “karanlık” manasında kullanmışlardır.

İbrâhîm b Herme de bir beytinde (مُسْدَفَةٌ) kelimesini “karanlığa geçiş” manasında kullanmıştır[338].

İbnu’s-Sikkît ve Ferrâ bu kelimenin (أتيته بِسدْفة ؛ وشدفَة ، وَسَدْفة وشَدْفة) şeklinde kullanıldığını, asıl kelimenin (السَّدَف والشَّدَف) olduğunu söylemişlerdir.

(قَدْ أسْدَفَ الليلُ وصَاحَ الحِنْزَابْ) beytinde (أسْدَفَ) kelimesi “aydınlatmak” anlamında kullanılmıştır.

65) (النَّاهِلُ) :

“Susuz” ve “suya kanan kimse” manalarına gelir. El-Aşmaî’ye göre bu kelimenin müennesi (النَّاهِلَةُ), çoğulu ise (النِّهالُ) şeklinde gelir. Örneğin: (رَجُلٌ مُنْهِلٌ = مُعْطِشٌ), (إبِلُ نِهالٌ = عِطاشٌ)

(النَّاهِلُ) kelimesi asıl itibariyle, “kanıncaya kadar su içen” manasına gelir.

Kelimenin asıl manasının “suya kanan kimse” olduğunu, iyiye yorma sebebiyle “susuz” manasında kullanıldığını ifade edenler vardır.

(والطَّاعِنُ الطَّعْنَةَ يَوْمَ الوَغى يَنْهَلُ مِنْها الأسَدُ النَّهِلُ) “ Savaş gününde yaralayan kişinin açtığı yaradan susuz aslan suya kanar ” beytindeki (يَنْهَلُ) ifadesi (يَرْوَى) “suya kanma”, (وَظَلَّتْ على حَوْضِ البَرُود نِهالُها رِوَاءً وبالقاع المرَبِّ عُطونُها) “ Suya kanmak ve dinlenmek için serin kuyu üzerine ve güzel alanlara susuzlar kondu ” beytindeki (نِهالٌ) kelimesi de “susuz” manasında kullanılmıştır.

[338] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 115

66) (وَإذْ وَإذَا) :

(إذْ) “geçmişi”, (إذَا) “geleceği” ifade eder. Bilinen manaları bunlardır.

(إذْ) “geleceği” de ifade eder. (وَلَوْ تَرَى إذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ)[339] “ Sen o zalimleri, Rablerinin huzurunda tutuklanmış halde oldukları zaman bir görsen ” ve (وَلَوْ تَرَى إذْ فَزِعُوا فَلاَ فَوْتَ)[340] “ Telâşa düştükleri zaman, bir görsen! Artık kurtuluş yoktur ” ayetlerinde (إذْ) “gelecek” ifade eder. (إذْ قالَ اللهُ يَا عِيسَى بْنَ مَرْيَمَ)[341] “ Allah o zaman şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa!) ayetinde de (إذْ قالَ اللهُ) ifadesi gelecek zaman anlamında kullanılmıştır.

Ebu’n-Necm (ثُمَّ جَزَاهُ اللهُ عَنَّا إذْ جَزَى جَنَّاتِ عَدْنٍ فِي العَلالِيِّ العُلا) “ Allah onu bizden taraf en yükseklerdeki adn cennetleriyle mükâfatlandırsın ” beytinde (إذْ) kelimesini (إذَا) gelecek anlamında kullanmıştır.

Ḳuṭrub’dan nakledilen (وَنَدْمَانٍ يَزِيدُ الكَأسَ طِيبًا سَقَيْتُ إذَا تَغَوَّرَتِ النُّجُومُ) bir beytinde (إذَا) (إذْ) “geçmiş” anlamında kullanılmıştır[342].

67) (مَقْتَوِينَ) :

“Hizmet eden” ve “hizmet edilen” manalarına gelir.

(أري عَمرو بنَ صِرْمة مَقْتَوِينًا لَهُ مِنْ كُلِّ عانٍ بَكْرَتان) “ Amr bin Sırma’ya hizmet edildiğini gördüm, her yerden iki hizmetçisi vardı ” beytinde (مَقْتَوِينًا) kelimesi “hizmet edilen” manasında kullanılmıştır.

Ebû Ubeyde göre ; “(المَقْتَوُونَ) kelimesi “hizmet edenler” manasına gelir, tekili ise (مَقْتَوِىّ) dir” der.

---

[339] Sebe’, 34/31
[340] Sebe’, 34/51
[341] Mâide, 5/110
[342] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 119

Ebu Ubeyd'in Aḥmer'den naklettiği (إنِى امْرُؤٌ مِنْ بَنِي فَزَارَةَ لا أُحْسِنُ قَتْوَ الْمُلُوكِ وَالْخَبَبَا) " Ben Beni Fezarede kabilesinden – Krallara ve hilekârlara hizmet etmeyi sevmeyen biriyim " beyitte Aḥmer (قَتْوَ) kelimesini "hizmet etmek" anlamında kullanmıştır.

68) (مُقْوٍ) :

"Güçlü, kuvvetli" ve "zayıf, kuvvetli olmayan" manalarına gelir[343].

(رَبْعٌ قَواءٌ أذَاعَ المُعْصِراتُ بِهِ و كُلُّ حَيْرَانَ سارٍ ماؤُهُ خَضِلُ) beytinde (قَواءٌ) kelimesi "dostu olmayan" manasında kullanılmıştır. Üzerinde bitki olmayan toprağa da (أرْضٌ قِىٌّ) denilir.

69) (أمَمٌ) :

"Büyük" ve "küçük" manalarına gelir.

(يَا لَيْتَ شِعْرِى عَنْكَ والأمْرُ أمَمْ) beytinde (أمَمْ) kelimesi "maksat, amaç" anlamında kullanılmıştır[344].

(يا لَهْفَ نَفْسِى عَلى الشَّبابِ وَلَمْ أفْقِدْ بِهِ إذْ فَقَدْتُهُ أمَمَا) " Vah gençliğime – Keşke küçükken onu kaybetmeseydim " beytinde (أمَمَا) kelimesi "küçük" manasında kullanılmıştır.

Bu kelimenin "maksat, amaç ve yakınlık" manalarına da geldiğini söyleyenler vardır[345].

70) (خَائِفٌ):

"Korkan" ve "korkulan" manalarına gelir.

---

[343] Ezdâdı kabul eden kimseler, bu kelimenin karşıt manası üzereinde bir fikir birliğine varamamışlardır. Kelime, et-Tevvezî'ye ve Kutrub'a göre "güçlü", Ebû Hâtîm'e göre "zayıf", Asmaî'ye göre "zengin", el-Müsellime göre ise "fakir olmayıp karnı aç olan kimse" manalarına gelir. Bu son iki mana "zayıf", "zengin" de "kuvvetli" manasına gelmez.
Vâkıa 56/73 (نحن جعلنا تذكرة ومتاعا للمقوين) ayetinde (للمقوين) kelimesi (المسافر – yolcu) manasında kullanılmıştır. (المسافر) kelimesinin karşıtı ise (الضَّعِيفُ) değil, (المُقِيمُ) kelimesidir (el-Muneccid, a.g.e., s. 196-197)
[344] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 124
[345] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, a.y.

Ubeyd el-Abras'ın (فَرُبَّ ماءٍ وَرَدْتُ آجنٍ سَبيلُه خَائِفٌ جَدِيبُ) " Gittiğim çok kuyuların yolu ıslak ve korkuludur " beytindeki (خَائِفٌ) kelimesi "korkulan" manasına gelir.

71) (العائِذُ) :

Hem ism-i fâil, hem de ism-i meful anlamlarını ifade eder.

(العائِذ) kelimesi, (رَجُلٌ عائِذٌ بفلان) ifadesinde (فاعل);(ناقة عائذ) ifadesinde ise (مفعول) manasına gelir. (ناقة عائذ), "yeni doğum yapmış deve demektir." Çünkü yavrusu ona sığınır. Çoğulu (عُوَذٌ) şeklindedir.

72) (عارف) :

"Bilen" ve "bilinen" manalarına gelir.

(أمر عارف) ifadesi "bilinen iş" , (رجُلٌ عارِفٌ) "bilen kimse" manasına gelir.

73) (نَائِمٌ) :

"Uyuyan kişi" ve "uyunulan zaman" manalarına gelir.

(رَجُلٌ نَائِمٌ) ifadesi "uyuyan kimse", (لَيْلٌ نائمٌ) ifadesi ise "uyunulan gece" manasına gelir.

Cerîr (لَقَدْ لُمِتْنَا يَاأُمَّ غَيْلانَ فِى السُرَى وَنِمْتِ وَمَا لَيْلُ المُطِيِّ بِنَائِمِ) " Ey Ümmü Geylan biz karanlık yerlerden yürürken sen yatıyordun, devamlı yürüyen yolculuk gecesi uyumaz değildir " beytinde (نَائِمِ) kelimesini "uyunulan zaman" anlamında kullanmıştır[346].

74) (عازم) :

"Kararlı kimse" ve "karar kılınan şey" manalarına gelir.

"Kararlı kimse" manasında (رَجُلٌ عازِمٌ) denilir. (فإذا عَزَمَ الأمْرُ)[347] (İş ciddiye bindiği zaman) ayetindeki (عَزَمَ) fiili, (مَعْزُومٌ) manasında kullanılmıştır[348].

---

[346] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 127
[347] Muhammed, 47/21
[348] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 128

75) (العاصم) :

“Koruyan” ve “korunan” manalarına gelir.

“Koruyan” manasında (اللهُ عاصِمٌ لِمَنْ أطاعه) “ Allah kendisine itaat edenlerin korucusudur ” “korunan” manasında (رجُلٌ عاصِمٌ) (korunan adam) denilir.

(لا عاصِمَ اليوْمَ مِنْ أمْرِ اللهِ إلاَّ منْ رَحِمَ)[349] “ Bugün Allah’ın emrinden ancak (azabından), merhamet sahibi Allah’ın koruduğu kimseler korunur ” ayetindeki (عاصِمَ) kelimesi (مَعْصُومٌ) “korunan” manasına gelir. Ayrıca “koruyan” manasına gelmesi de mümkündür.

76) (الغابِرُ) :

“Geçip giden” ve “bâkî, ebedi” manalarına gelir.

(إلاَّ عَجُوزًا فى الْغَابِرِينَ)[350] “ Ancak bir kocakarı müstesna O, geride kalanlardan (oldu ” ayetinde (الْغَابِرِينَ) kelimesi “ebedi olanlar”, A‘şâ’nın (عَضَّ بما أبْقى المواسى له من أمِّهِ فى الزَّمَنِ الغابِرِ) “ Geçmişten ona annesinden kalan iyilikleri ısırdı ” beytinde de (الغابِرِ) kelimesi “mazi” anlamında kullanılmıştır.

77) (الأوْنُ) :

“Acıma, merhamet” ve “yorgunluk, bıkkınlık” manalarına gelir.

Şâir, (كَرُّ اللَّيالي واخْتِلافُ الجَوْنِ و سَفَرٌ كان قَليلَ الأوْنِ) “Gece ve gündüzün tekrarı ve yorgunluğun acımasızlığı beni yıprattı” beytindeki (الأوْنِ) kelimesini “acıma, merhamet” manasında kullanmıştır.

(أخَذْتُ مِنَ الأوْنِ) cümlesinde (الأوْنِ) kelimesi “yorgunluk” anlamında kullanılmıştır.

78) (ضِعْف) :

Bazı dil âlimlerine göre “benzer” ve “kat” manalarına gelir.

---

[349] Hûd, 11/43
[350] Şuarâ, 26/171

(يُضَاعَفْ لَهَا العَذَابُ ضِعْفَيْنِ)[351] “ Onun azabı iki katına çıkarılır ” ayetinde “kat” manasında kullanılmıştır.

Hişâm ve Ebû Ubeyde dışındaki kimseler, (ضِعْفٌ) kelimesinin “iki kat” manasına da geldiğini söylemişlerdir.

79) (مِثْلَ) :

“Bir şeyin misli, katı” ve “iki katı” manalarına gelir.

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ el-Ferrâ (207/822) Araplar’ın (رَأَيْتُكُمْ مِثْلَكُمْ) cümlesindeki (مِثْلَ) kelimesini “katı” anlamında kullandıklarını aktarır.(رَأَيْتُكُمْ مِثْلَيْكُمْ) cümlesindeki (مِثْلَى) kelimesini “iki katı” anlamında kullandıklarını aktarır.

Ferrâ’ya göre (يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأى الْعَيْنِ)[352] ayeti “Müslümanlar müşrikleri kendilerinin iki veya üç katı olarak görüyorlar” manasına gelir. Çünkü Bedir Savaşı’nda Müslümanlar 314 kişi, müşrikler ise 950 kişiydi.

80) (سَمِعَ) :

Ezdâda benzer fiillerdendir. “İşitmek” ve “cevap vermek” manalarına gelir. (سَمِعَ الله لمن حمده) ifadesindeki (سَمِعَ) fiili, (أجابَ – cevap vermek) manasında kullanılmaktadır.

(أجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إذا دَعانِ)[353] “ Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm ” ayetindeki (أجِيبُ) ifadesi de bazı ilim erbâbına göre “işitmek” manasına gelir.

81) (خِفْتُ) :

“Şüphe” ve “kesinlik” manalarına gelir.

---

[351] Ahzâb, 33/30
[352] Âli İmrân, 3/13
[353] Bakara, 2/186

“Şüphe” manası daha yaygındır. “Kesin” manasına gelişine, (وَإِنْ إِمْرَأَةٌ خافَتْ مِنْ بَعْلَها نُشُوزًا أَوْ إِعْراضًا)[354] “ Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden emin olursa ” ayeti delil olarak gösterilebilir.

Araplar (خَوْفٌ) kelimesini (رَجَاءٌ), (رَجَاءٌ) kelimesini de (خَوْفٌ) yerine kullanırlar.

82) (الحميمُ) :

“Sıcak” ve “soğuk” manalarına gelir. “Sıcak” manasına gelmesi daha yaygındır.

(حَمِيمًا وَ غَسَّاقًا)[355] “ Kaynar su ve soğuk ” ayetinde (حَمِيمًا) kelimesi “sıcak”, (غَسَّاقًا) kelimesi “soğuk” manasında kullanılmıştır.

(حَمِيمٌ) kelimesi “nesepte yakınlık” manasına da gelir. Mesela (وَلاَ يَسْالُ حَمِيمٌ حَمِيمًا)[356] “ Dost, dostu sormaz ” ayeti, “dost, dostun halini sormaz” manasına gelir.

83) (أَوْزَعْتُ) :

Bazı dilcilere göre “teşvik etme” ve “alıkoyma, engel olma” manalarına gelir.

(فَهُمْ يُوزَعُونَ)[357] “ Düzenli olarak sevk ediliyorlardı ” ayetinde (يُوزَعُونَ) ifadesi “engel olma” manasına gelir.

Ebû Bekir’e göre; (أَوْزَعْتُ) “emretme” ve “teşvik etme” manasında, (وَزَعْتُ) ise “alıkoyma, engel olma” manasında kullanılır. Delili; (رَبِّ أَوْزِعْنِى)[358] ayetidir. Ve bu ayet “Allah’ım bana ilham ver” manasına gelir.

84) (بَرِحَ) :

“Ortaya çıkma” ve “gizli kalma” manalarına gelir.

---

[354] Nisâ, 4/128
[355] Nebe’, 78/25
[356] Meâric, 70/10
[357] Neml, 27/17
[358] Neml, 27/19

“Gizli olan şey ortaya çıktı” manasında (بَرِحَ الخفاءُ) denilir. Ḳuṭrub’a göre ise; (بَرِحَ الخفاءُ) ifadesi “gizli kalmak” manasına gelir.[359]

(لا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ)[360] “ Durup dinlenmeyeceğim; tâ iki denizin birleştiği yere kadar varacağım ” ayetinde (لا أَبْرَحُ) ifadesi (لا أَزَالُ) yerine kullanılmıştır.

İmru’l-Ḳays (فَقُلْتُ يَمِينَ اللهِ أَبْرَحُ قَاعِدًا وَلَوْ قَطَعُوا رَأْسِي لَدَيْكَ وأَوْصَالِي) beytinde (أَبْرَحُ) kelimesini “gizli kalmak” anlamında kullanmıştır.[361]

85) (الرَّبِيبَةُ) :

Ḳuṭrub’a göre “terbiye eden, yetiştiren” ve “terbiye edilen, yetiştirilen” manalarına gelir.

(وَرَبَائِبُكُمُ اللاَّتِي فِى حُجُورِكُمْ)[362] “ Evlerinizde bulunan üvey kızlarınız ” ayetinde (رَبَائِبُ) kelimesi “terbiye edilenler” manasında kullanılmıştır”

(الرَّبِيبَةُ) kelimesi “terbiye edilen” manasında kullanıldıysa, (امْرأة قَتِيل) kelimesinde olduğu gibi (امرأة ربيب و جارية ربيب) denilmesi gerekir.

(فَإِنَّ لَهَا جارَيْنِ لَنْ يَغْدِرَا بِهَا رَبِيبُ النَّبِيِّ وَابْنَ خَيْرِ الخَلائفِ) “ Ona hiyanet etmeyen peygamberin terbiye ettiği ve mahlukatının en hayırlısının oğlu olan iki komşusu vardı” beytindeki (رَبِيبُ النَّبِيِّ) kelimesi “terbiye edilen” anlamında kullanılmıştır.

(ألاَ لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبِيتَنَّ لَيْلَة بِحَرَّةِ لَيْلى حَيْثُ رَبَّتَنِي أَهْلِي) “ Keşke ailemin beni terbiye ettiği Leyla’nın yaşadığı bölgede bir gece geçirseydim ” beytindeki (رَبَّتَنِي) kelimesi “terbiye eden” anlamında kullanılmıştır.

86) (نُؤْتُ) :

“Ağırlığı kaldırmak” ve “yükün ağır gelmesi” manalarına gelir.

---

[359] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 141
[360] Kehf, 18/60
[361] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 142
[362] Nisâ, 4/23

(ما إنَّ مَفَاتَحهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ)[363] “ Anahtarlarını güçlü, kuvvetli bir topluluk zor taşırdı ” ayeti Ebû Ubeyde ve Ḳuṭrub’a göre (مَا إنَّ العصبة لَتَنوءُ بمفاتحهَ) takdirindedir.

Ferrâ’ya göre; (ما إنَّ مَفَاتَحهُ لَتُنِئُ العُصْبَةَ) ayeti, “anahtarları zorlukla taşırlar” manasında kullanılmıştır[364].

Ferrâ bazı araplardan işittiği bir beyitte (حَتَّى إذَا ما التأمَتْ مَوَاصِلُهْ وناءَ فى شِقِّ الشِّمالِ كاهلُهْ) “ Mafsalları kaynaşıp sol tarafı sırtının üst kısmının üzerinde ağırlaşıncaya dek ” (ناءَ) kelimesi “yükün ağır gelmesi” anlamında kullanıldığını nakleder.

87) (أرَمَّ) :

“Eskimek, içi kof olmak” ve “dolgun olmak” anlamlarında kullanılır.

Kemiğin içi boşalınca (أرَّمَ العَظْمُ), içi ilikli olunca da yine (أرَّمَ العَظْمُ) denir.

(وَهُوَ جَبَرَ العظامَ وكُنَّ رِمًّا ومثل فعاله جَبَرَ الرَّمِيما) “ çürümüş kemikleri niçin doldurdu, Sende onun doldurduğu gibi doldur” beytinde (الرَّمِيما) kelimesi “içi boşalan” anlamında kullanılmıştır.

88) (عَزَّرْتُ) :

“Azarlamak, kınamak” ve “yüceltmek” manalarına gelir.[365] Fakihler “tazir” terimini birinci anlamda kullanırlar.

(لِتُؤْمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ)[366] “ Ta ki Allah’a ve Resûlüne iman edesiniz, Resûlüne yardım edesiniz, O’na saygı gösteresiniz ” ayetinde (تُعَزِّرُوهُ) ifadesi “yüceltmek” manasında kullanılmıştır.

---

[363] Kasas, 28/76

[364] Karşıtlık, bizzat kelimenin kendisinde değildir, terkibin çevrilmesiyle ortaya çıkmaktadır. (النوء) kelimesinin bir tane manası vardır. O da “zorla, güç bela kaldırmak” manasıdır. Bazı dilcilere göre de kelime, “düşmek” manasına gelir. Aslında kelime kaldırmakla düşmek arası bir durumu ifade eder. Yani bir tane mansı vardır. Bu yüzden kelime ezdâddan kabul edilmez.(el-Muneccid, a.g.e., s., 207-208)

[365] Bizzat kelime, “yüceltmek” manasına gelmez. Kelime “yüceltmek” ve azarlamak” manalarına gelse bile, bu iki mana birbirinin karşıtı bir manayı ifade etmez. “Yüceltmek” başka, “azarlamak”başka bir şeydir. “Yüceltmek” kelimesinin karşıtı “alçaltmak”tır.(el-Muneccid, a.g.e., s. 178-179)

89) (عَزَرْتُ) :

"Yüceltmek, şereflendirmek" ve "azarlamak, kınamak" manalarına gelir.

el-Kuṭâmi'nin (ألا بَكَرَتْ مَيٌّ بِغَيْرِ سَفَاهَةٍ تُعَاتِبُ والمودودُ ينفعه العزْرُ) beytinde (العزْرُ) kelimesi "kınamak" manasında kullanılmıştır.

Katâde ayette geçen (وَعَزَّرُوهُ)[367] " O'na saygı gösteren " kelimesini şeddesiz olarak okumuş ve buna göre anlamı "onu yücelttiler" olmuştur.

90) (الرَّهْوُ) :

"Alçak" ve "yüksek yer" manalarına gelir.

(نَهَى رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه و سلم أن يُمْنَعَ رَهْوُ الماء وَنَقْعُ البئر) " Rasulullah (s.a.v.) göletlerden ve ortak su kuyularından su alınmasının engellenmesini nehyetti" hadisindeki (رَهْوُ) kelimesi "alçak yer" manasına gelir.

Ru'be'nin (إذا عَلَوْنَا رَهْوَةً أو خَفْضَا) beytinde (رَهْوَةً) kelimesi "yükseklik" manasında kullanılmıştır.

Ebu'l-Abbâs (رَهْوُ) kelimesinin "sakin, durgun", "geniş" ve "turna" manalarına da geldiğini söylemiştir.

(وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا)[368] " Denizi açık halde bırak " ayetinde (رَهْوُ) kelimesi bazı rivayetlere göre "sakin, durgun", bazı rivayetlere göre de "kuru yol" manasında kullanılmıştır.

91) (خَجِلٌ) :

"İbnu's-Sikkît ve Ebû Amr'a göre "canlı, neşeli" ve "miskin olmak" manalarına gelir.

Rivayetlere göre; Peygamberimiz (s.a.v.) abdest alırken bir dilenci gelir ve Âişe (r.a.)'dan bir şeyler ister. Âişe (r.a.) hizmetçisine "ona bir şeyler ver ama fazla

---

[366] Fetih, 48/9
[367] el-A'râf, 7/157
[368] Duhân, 44/24

verme” der. Daha sonra Rasulullah dışarı çıkar ve (يا عائشة لا تُقَتِّرى فيقتّر اللّه عليك إنكُنّ لتكفُرْنَ العشير وتَغْلِبْنَ ذا الرأى على رأيه إذا شبعتُنّ حجِلْتُنَّ وإذا جُعْتُنَّ دقِعْتُنّ) “ Ey Aişe cimrilik etmeki Allah’da sana cimrilik etmesin. Siz kadınlar eşlerinize nankörlük eder, isteklerinizde onlara galip gelir, doyduğunuzda sevinir, aç kaldığınızda da boyun bükersiniz ” der.

el-Enbârî şöyle dedi: “Bazı dilcilere göre (حجِلْتُنّ) ifadesi “sevinmek, mutlu olmak”, (دقِعْتُنَّ) “boyun eğmek” manalarına gelir.”

Ebû Ubeyd ve Ebû Amr’a göre, (الدَّقَعُ) kelimesi “ihtiyaç sebebiyle boyun eğmek”, (الخَجَلُ) “rızık istemede ihmalkârlık, umursamazlık” manalarına gelir.

92) (رَاغَ) :

Ḳuṭrub’a göre “gelmek” ve “gitmek” manalarına gelir.

(فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ)[369] “ Bunun üzerine, yanlarına gelip sağ eliyle vurdu ” ayetinde (رَاغَ) fiili “gelmek”, (فَرَاغَ إلى أهْلِهِ)[370] “ Hemen ailesinin yanına giderek” ayetinde de “gitmek” manasında kullanılmıştır[371].

Ferrâ’ya göre; (رَاغَ) fiili “dönen kimse” için değil, ancak “dönüşü gizli olan” kimse için kullanılır[372].

Ferrâ dışındaki kimselere göre ise; (رَاغَ) fiili sadece “dönmek” manasında kullanılabilir. Ayrıca bu fiil ezdâddan değildir.

93) (الزَّاهِقُ) :

“Ölü” ve “şişman” manalarına gelir.

“Şişman, besili at” manasında (فَرَسٌ زاهق), “birisi öldüğünde” ise (قَدْ زَهَقَ الرَّجُلُ) denilir.

---

[369] Sâffât, 37/93
[370] Zâriyat, 51/26
[371] (راغ على) fiilinin manası (راغ الى)’ye yakın bir mana içerir, karşıt mana içermez.(el-Muneccid, a.g.e., s. 144)
[372] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 153

Bazı dilcilere göre Zuheyr'in (القَائِدُ الخيلَ مَنْكُوبًا دَوابرُها مِنْها الشَّنُونُ ومنها الزَّهِقُ الزَّهِمُ) beytindeki (الزَّهِقُ) kelimesi "öne geçen", el-Enbârî'ye göre ise "şişman" manasına gelir.

94) (غَفَرَ) :

"Hastalığın depreşmesi" ve "iyileşmek" manalarına gelir.

"Günahlarımızı affet" manasında (اللَّهم اغْفِرْ لنا) denilir. (المِغْفَرْ) "başı örten, saçı toplayan" manasına gelir.

(خَلِيلِي إنَّ الدَّارَ غَفْرٌ لذي الهوى كما يَغْفِر المحمومُ أو صاحِبِ الكَلْمِ) " ey dostum bu ev, hummâlı ve yaralı kişinin hastalığının depreşmesi gibi istek sahiplerinin üzüntüsünü yenileyendir " beytinde (غَفْرٌ) kelimesi "hastalığın depreşmesi" anlamında kullanılmıştır.

95) (المنين) :

"Zayıf" ve "kuvvetli" manalarına gelir.

Ebu'l-Abbâs (حبل منين) ifadesini "zayıf, sağlam olmayan ip", dilcilerden bazıları ise "sağlam ip" manasında kullanır.

(فَلا تَقْعُدُوا وبِكُمْ مُنَّةٌ كَفَى بِالْحَوَادِثِ للمرءِ غُولاَ) " Sizde bu güç varken geri çekilmeyin – Öcü kişiye bazı olaylar öcü olarak yeter " beytinde (مُنَّةٌ) kelimesi "kuvvet" anlamında kullanılmıştır.

96) (الفارِي) :

"Kesmek" ve "matkapla delmek" manalarına gelir.

Bazılarına göre Ferrâ'ya Ferrâ denilmesinin nedeni; onun meseleleri güzelce düzenlemesi, bazılarına göre de meselelerdeki çatışmayı ortadan kaldırmasıdır. Bunlara göre (فَرَى) ifadesi (قَطَعَ) "kesmek" manasına gelir.

(وَلأَنْتَ تَفْرِى مَا خَلَقْتَ وبَعْضُ القَوْمَ يَخْلُقُ ثمَّ لا يَفْرِى) “ Sen yaptığını kesiyorsun, kimisi ise yapar ve kesmez ” beytinde (تَفْرِى) kelimesi “kesmek” anlamında kullanılmıştır.

Ebu’l-Abbâs, el-Kisâî’den gelen rivayete göre, “bozmak manasında (أَفْرَى – يُفْرِى), düzeltmek manasında (فَرَى – يَفْرِى) denilir” der.

el-Kisâî’nin bu sözüne karşı çıkılmış ve “Araplar, hem “bozmak” hem de “düzeltmek” manasında (فَرَى) diyorlar” denilmiştir.

97) (الأصْفَرُ) :

Ezdâda benzer. “Sarı” ve “siyah” manalarına gelir.

(صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا)[373] “ Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan ” ayetindeki (صَفْرَاءُ) kelimesi bazı müfessirlere göre “sarı”, bazılarına göre ise “siyah” manasına gelir.(كَأَنَّهُ جِمَالَةٌ صُفْرٌ)[374] “ Her bir kıvılcım, sanki birer sarı deve gibidir ” ayetindeki (صُفْرٌ) kelimesi çoğu müfessire göre “siyahlık” manasına gelir[375].

Ferrâ’ya göre; Araplar sarılığı siyahlığından daha fazla olan deveye (أصْفَرُ) derler, Ayrıca siyahlığı beyazlığından daha fazla olan geğiye de (آدم) derler[376].

98) (الكَأسُ) :

Ezdâda benzer. İbnu’s-Sikkît, “Ebû Ubeyde’nin (الكَأسُ) kelimesinin “kendisiyle bir şey içilen kap” ve “içecek” manalarına geldiğini söylediğini” ifade etmiştir.

---

[373] Bakara, 2/69
[374] Mürselât, 77/33
[375] Sarı ve siyah renkler birbirinden farklıdır ama birbirinin karşıtı değildir.(el-Muneccid, a.g.e., s. 163)
[376] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 160

Ferrâ'ya göre; (الكَأسُ) kelimesi "içinde içecek bulunan kap" manasına gelir. Eğer içecek yoksa boş kaba (كأسٌ) denmez, (إناءٌ) denilir. Nitekim Araplar üzerinde hediye bulunan tabağa (الْمِهْدَى), üzerinde hediye olmayan tabağa da (طبق) diyorlardı.

Bazı müfessirlere göre (الكَأسُ) kelimesi "içki" manasına gelir. İçkiyle hem içki hem de kadeh kastedilir. Bu manadan dolayı bu kelime müennestir. (يُطَافُ عَلَيْهِمْ بكأسٍ منْ مَعينٍ بَيْضَاءَ لَذَّةَ للشَّارِبِينَ)[377] " Onlara pınardan (doldurulmuş) kadehler dolaştırılır. Berraktır, içenlere lezzet verir " ayetinde olduğu gibi.

99) (الحَفَضُ) :

"Üzerinde eşya olan deve" ve "eşyalar" manalarına gelir. Çoğulu (أحْفاض)'dır.

Amr b. Gülsüm'ün (و نَحْنُ إذا عِمادُ الحيِّ خَرَّتْ عن الأحفاضِ تَمْنَعُ ما يَلِينا) " Biz kabilenin direkleri, eşyalardan düştüğü zaman, bize gelecek olandan engelleriz " beyti (على الأحفاض) ve (عن الأحفاض) olmak üzere iki farklı şekilde rivayet edilmiştir. (عن الأحفاض) şeklinde rivayet eden kimse (الأحفاض) kelimesiyle "develeri", (على الأحفاض) şeklinde rivayet eden kimse ise "eşyaları" kast etmiştir[378].

100) (الظَّعِينَةُ) :

"Deve ile üzerinde yolculuk yapan kadın" ve "evinde oturan kadın" manalarına gelir. Asıl manası "evinde bulunan kadın" demektir.

İbnu's-Sikkît; mahfel taşıyan deveye (بَعِيرٌ ظَعُونٌ) dendiğini aktarmıştır.

Ebû ikrime b ez-Zabbî; "Bazı dilcilerin, deve üzerinde tahtırevan içinde bile olsa kadın için (ظَعِينَةٌ) denilemeyeceğini söylediklerini" ifade etmiştir[379].

---

[377] Sâffât, 37/45–46
[378] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 164
[379] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, a.y.

101) (الرَّاوِيَةُ) :

“Erzak çantası” ve “erzak çantasını taşıyan deve” manalarına gelir.

Ebû’n-Necm’în (تَمْشي من الرَّدَّةِ مَشْيَ الحُفَّلِ مَشْيَ الرَّوايا بالمزادِ الأثْقَلِ) “ o deve süt vermediği halde, ağır erzakları taşıyan develer gibi yürüyor ” beytindeki (الرَّوايا) kelimesi “erzak çantası taşıyan develer” manasına gelir.

102) (أرْوَنان) :

“Zor” ve “kolay” manalarına geldiği gibi, “hayır” ve “şer” manalarına da gelir.

Ebu’l-Abbâs’ın söylemiş olduğu (وظَلَّ لِنسْوَةِ النُّعمانِ منَّا على سَفَوَانَ يَوْمٌ أرْوَنانُ) “ Numanın kadınlarını Sefvan da kötü bir gün geçirdi ” beyti, bu manalara delil olarak gösterilir.

103) (الشِّفّ) :

“Fazlalık” ve “eksiklik” manalarına gelir.

Örneğin; “birisinin diğerinden daha büyük olduğu” manasında (فُلان أشفّ من فلان), “faiz manasında da (لا تُشِفُّوا الدّراهم بعضَها إلى بعض) denilmiştir.

(الدَّراهم تَشِفّ قَليلا) cümlesinde ise (تَشِفّ) fiili “eksilmek” manasına gelir.

(أَلَسْتُ عَتيدَ القِرى سَهْلَهُ كَثِيرًا لَدَى البَيْعِ إشْفَافِيَهْ) “ Satış esnasından ziyade talep edildiğinde, Ben misafirlere bakan, kolay biri değilmiyim ” beytinde (إشْفَا) kelimesi “fazlalık” anlamında kullanılmıştır.

104) (المشمولة) :

İyi, güzel” ve “kötü” manalarına gelir. (خلائق مشمولة) “iyi” ve “kötü insanlar” manalarına gelir.

Züheyr’in (جَرَتْ سُنُحًا فَقُلْتُ لها أجِيزِي نَوًى مَشْمولةً فمتى اللِّقاءُ) beytindeki (مَشْمولةً) kelimesi “kötü, çirkin” manasında kullanılmıştır.

105) (تَأَثَّمَ) :

“Günah işlemek” ve “günah işlemekten sakınmak” manalarına gelir.

106) (قَلَصَ) :

“Artmak” ve “azalmak” manalarına gelir.

“Su arttı” manasında (قلص الماء), gölge kısaldı manasında (قلص الظّلُّ) denilir.

İmruu’l-Ḳays’ın (فأوْرَدَها من آخِرِ الليلِ مَشْرَبًا بلاثِقَ خُضْرًا ماؤهنّ قليصُ) beytindeki (قليصُ) kelimesi “çok” manasında kullanılmıştır.

107) (الإهماد) :

“Seyir halinde olmak” ve “durmak” manalarına gelir.

Şâir (لَمَّا رأتني راضيا بالإهْمَادِ كالكرَّز المشدود بين الأوتادْ) “ Kazıklar arasına bağlanmış kiraz gibi memnu bir şekilde görünce ” beytinde (الإهماد) kelimesini “durmak” manasında kullanmıştır.

(و ترى الأرضَ هَامِدَةً)[380] “ Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün ” ayetindeki (هَامِدَةً) kelimesi Ebû Ubeyde’ye göre “kuru”, onun dışındaki bazılarına göre “ölü” manasına gelir.

“Elbise eskidi” manasında (قَدْ هَمَدَ الثَّوْبُ) denilir.

108) (خَبَتْ) :

“Sönmek” ve “tutuşmak” manalarına gelir.

(كُلَّما خَبَتْ زِدْناهُم سَعِيرًا)[381] “ ateşi yavaşladıkça onun alevini artırırız ” ayetinde (خَبَتْ) fiili “tutuşmak” manasında kullanılmıştır.

el-Enbârî’ye göre; (كُلَّما خَبَتْ) ayetindeki (خَبَتْ) fiili “sönmek” manasında olsa bile, ateşin alevi söner, koru kalır. Ebû Ubeyde’ye göre de böyledir.

---

[380] Hac, 22/5
[381] İsrâ, 17/97

Dilcilerden bazılarına göre (الخُبُوُّ) kelimesi asla “sakinleşme, yatışma” manasında kullanılamaz. Ateş, Allahu Teâla emrettiği zaman yatışır.(لايُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ)[382] “ Onlar azap içinde kurtuluştan ümit kesmişlerdir ” ayeti bu görüşü çürütemez. Çünkü bu ayet “onların azapları hafifletilmeyecektir” manasına gelir.

Bazı dilcilere göre de (الخُبُوُّ) kelimesi “sakinleşme, yatışma” manalarına gelir ve (كُلَّما خَبَتْ زِدْناهُم سَعِيرًا) ayetini de (كلّما أرادت أن تخبوَ زدناهم سعيرا) şeklinde te’vil ederler.

109) (القَرِيع) :

“Üstün, seçkin” ve “adi, alçak” manalarına gelir.

(فُلان قَرِيع بنى فلان) ve (فلان مقروع بنى فلان) cümlelerindeki (قَرِيع و مقروع) kelimeleri “efendi” manasına gelir.

(وَأنْ لَمْ يَزَلْ يَسْتَسْمِعُ العامَ قَبْلَهُ نَدَاصَوتِ مَقْرُوعٍ عَنِ العَذْفِ عاذِبِ) “ Öncekilerden yükselen tatlı, üstün bir sesi dinlemeden vazgeçmedi. Hala öncekilerden yükselen tatlı, üstün bir sesi dinlemeye devam ediyor” beytinde (مَقْرُوعٍ) kelimesi “üstün” anlamındadır.

110) (تَصَدَّقَ) :

Bazı dilcilere göre “vermek” ve “istemek” manalarına gelir. “Vermek” manası daha yaygındır.

(ولو أنَّهم رُزقوا على أقدارِهمْ ألفيتَ أكثرَ مَنْ تَرى يتَصَدَّقُ) “ Şayet onlar kendilerine takdir edilene göre yaşamış olsalardı isteyenleri daha çok görürdün” beytindeki (يتَصَدَّقُ) fiili “istemek” manasına gelir.

111) (تَحَنَّثَ) :

“Günah işlemek” ve “günahtan sakınmak” manalarına gelir.

[382] Zuhruf, 43/75

Ebû Abdillah Muhammed b. Cehmî der ki; (التَّحنُّثُ) kelimesinin manasını Ferrâ'ya sordum, biraz düşündükten sonra "günahtan sakınmak" manasına gelir. Bir kimse günahtan sakındığında (قَدْ تَحَنَّثَ الرَّجُلُ) denilir" dedi.

(الحِنْثُ) kelimesi Araplar'a göre "büyük günah", Hanifler'e göre "İbrâhîm'in dinini kabul etme" manasına gelir.

112) (بَعْضُ) :

"Kısım, bölüm" ve "hepsi, tamamı" manalarına gelir.

Dilcilerden bazıları (ولأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِى تَخْتَلِفُونَ فِيه)[383] " ayrılığa düştüğünüz bir takım şeylerden bir kısmını size açıklamak için " ayetindeki (بَعْضَ) kelimesinin "hepsi, tamamı" manasına geldiğini söylemişlerdir.

Bazı dilcilere göre ise; (بَعْضُ) kelimesi ezdâddan değildir, asla "hepsi, tamamı" manasına gelmez. (ولأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِى تَخْتَلِفُونَ فِيه) ayetindeki (بَعْضَ) kelimesi gerçek manasında kullanılmıştır. Ayrıca İbn Ḳays'ın (من دُونِ صَفْرَاءَ فى مفاصِلِها لينٌ و فى بعض مشيها خُرُقُ) sözündeki (بعض) kelimesinin de "kısım, bölüm" manasına geldiğini söylerler.

113) (نَحْنُ) :

Ezdâd kelimelere benzer. Müfred, müsenna, cemi ve müennes ifadeler için kullanılır. Her durumda (نحن فعلنا) denilir.

Mesela krala hitap edilirken (أمَرْتَ فُلانًا) yerine (أمَرْتُمْ فُلانًا) denilir. Nitekim ayet-i kerimede de (قَالَ رَبِّ ارْجِعونِ)[384] (Rabbim! beni geri gönder dedi) diye geçer. Ayetin manası (أرَادَ يا رب ارجعنى) şeklindedir.

Nahivciler (نحنُ) kelimesinin tek bir kelimede hem müfred, hem cemi hem de tensiye manalarında nasıl kullanıldığı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

---

[383] Zuhruf, 43/63
[384] Mu'minûn, 23/99

Hişâm ve onunla aynı fikirde olanlara göre; (أنا) kelimesinin tesniyesi ve cemîsi kendi lafzından farklıdır. Nitekim (رجل) kelimesinin cemisi (قوم), (إمرأةٌ) kelimesinin cemîsi (نِسْوَةٌ), (بَعِيرٌ) kelimesinin cemîsi ise (إبِلٌ) kelimesidir. Bazı cemî kelimeler lafız bakımından müfredi ile aynı olmadığı gibi (نحنُ) kelimesi de müfredi olan (أنا) kelimesi ile aynı değildir.

Bazılarına göre ise; farklılıklar fazla olmasın diye (نحنُ) hem tensiye hem de cemî manada kullanılmıştır. Çünkü tensiye, cemînin ilk aşamasıdır.

Ebu'l-Abbâs'a göre; (أنت) zamirinin tensiye ve cemîsi farklı olmasına rağmen, (أنا)'in tensiye ve cemîsi aynı lafızla ifade edilmiştir. Çünkü (أنا), kendisinden haber veren bir isimdir. Bu yüzden kendisinden haber bir isim, kendisiyle aynı olan bir lafız ile ifade edilemez. Mesela karşımızdaki iki kişiye (أنت قمت و أنت قمت) şeklinde hitap edebildiğimiz gibi, (أنتما) şeklinde de hitap edebiliriz. Ancak kendisi ve başkası hakkında haber veren bir kimse (أنا قمت و أنا قمت) diyemez, (أنا قمت و زَيْدٌ قَامَ) der.

114) (العَقُوقُ) :

Ḳuṭrub'a göre "güçlü" ve "zayıf, dermansız" manalarına gelir.

115) (تَوَسَّدَ) :

İbn kuteybe'ye göre bir kimse Kur'ân-ı Kerim'i çok okumayıp hakkını vermediğinde, Kur'ân-ı Kerim'in üzerinde uyuyup onu yastık niyetine kullandığında (تَوَسَّدَ فُلانٌ القُرْآنَ) denilir. Ayrıca gece gündüz Kur'ân-ı Kerim okuyan kimse için de (تَوَسَّدَ القُرْآنَ) denilir.

El-Enbârî'ye göre; (تَوَسَّدَ القُرْآنَ) ifadesi sadece yermek için kullanılabilir. Çünkü (مُتَوَسِّدُ القرآنَ) ifadesi "Kur'ân-ı Kerim'in üzerinde uyuyan, onu yastık edinen" manasına gelir. (تَوَسَّدَ) kelimesi uykuya ait unsurlardan biridir. Peygamberimizin (ذَاكَ رجل لا يتوسَّد

القرآن) hadisinde (تَوَسَّدَ) kelimesi "övgü manasında kullanılmıştır. Yani (تَوَسَّدَ القُرْآنَ) ifadesi, (مَنْ قَرَأَ فى كلّ لَيلة ثلاث آيات من القرآن لم يبت متوسِّدا للقرآن) hadisinde olduğu gibi, "gece gündüz Kur'ân-ı Kerim okuyan" manasına gelir.

116) (إنْ) :

Bazı ilim adamlarına göre (إنْ قَام عبدالله) cümlesi, "Abdullah kalkmadı" manasına gelir.

Kisâî'nin Araplardan naklettiği (إنْ أحَدٌ خَيْرًا من أحد إلا بالعافية) cümlesindeki (إنْ أحَدٌ) ifadesi (ما أحد) manasında kullanılmıştır. Ayrıca (إنَّ قائمًا) ifadesi (إنَّ أنا قَائمًا) manasına gelir. Yani (أنا) kelimesindeki hemze kaldırılmıştır ve (إنْ)'deki (ن) harfi (أنا)'deki (ن) harfine katılmıştır ve (ن) harfi şeddeli olmuştur[385].

(إنْ قَام عبدالله) cümlesi, (قَد قَام عبدالله) manasına gelir diyenler de vardır.

Âlimlerden bir gruba göre (فَذَكِّرْ إنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى)[386] " O halde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver " ayeti (فَذَكِّرْ قَدْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى) takdirinde, (وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيما إنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ)[387] " Andolsun ki, onlara da size vermediğimiz kudret ve serveti vermiştik " ayeti de (فى الَّذِى قَدْ مكناكم فيه) takdirinde kullanılmıştır.

Ferrâ'ya göre (إنْ), (قَدْ) manasına gelmez. Ancak (ل) ve (ألا) ile birlikte kullanılırsa (قَدْ) manasına gelir. Araplar (إنْ قَام لعبدالله) veya (وَألا إنْ قَام عبدالله) ifadelerini (قَد قَام عبدالله) takdirinde kullanmışlardır.

117) (المُتَظَلِّمُ) :

"Zulmeden" ve "Zulmedilen" manalarına gelir.

---

[385] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 189
[386] A'lâ, 87/9
[387] Ahkâf, 46/26

el-Muḥabbel, (وإنَّا لنُعْطِي النُّصْفَ من لو نَضِيمه أَقَرَّ ونَأبَى نَخْوَةَ المتظلِّمِ) “ Biz iyi olan kişiye yarısını veririz, zulmedilenin üstünlüğünü kabullenmeyiz ” beytindeki (المتظلِّمِ) kelimesini “zulmedilen” manasında kullanmıştır.

(تَظَلَّمَني مالى كَذَا وَلَوَى يَدِى لَوَى يَدَهُ اللهُ الَّذي هُوَ غَالِبُهْ) “ Üstün gelen Allah’ın elimi büktüğü gibi, Malım bana zulmetti ve elimi büktü ” beytindeki (تَظَلَّمَني) kelimesi “zulmeden” anlamında kullanılmıştır.

118) (هَلْ) :

İnsanın bilmediği ve kuşkulandığı bir şey hususunda kullanıldığında istifham (soru), bildiği ve kuşkulanmadığı bir durumda kullanıldığında (قَدْ) manası içerir. İstifham manası, herkes tarafından bilinmektedir. (قَدْ) manasına gelince, (هَلْ أَتَى عَلَى الإنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ)[388] “ İnsanın üzerinden uzun bir süre geçmedi mi?” ayeti delil olarak gösterilebilir. Bazı ilim adamlarına göre bu ayet (قَدْ أتى على الإنسان) takdirinde kullanılmıştır.

Peygamberimiz bazı hutbelerinde (قَدْ بَلَّغْتُ) yerine (اللهُمَّ هَلْ بَلَّغْتُ) demiştir. Bazı ilim adamlarına göre (هَلْ), bilinen bir şey için kullanıldığında mana “olumlu” olur. Bazılarına göre (يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتلأْتِ وَتَقُول هَلْ مِنْ مَزِيدٍ)[389] “ O gün cehenneme “Doldun mu?” deriz. O da “daha varmı? der.” ayetindeki (هَلْ), (قَدْ) manasında kullanılmıştır.

119) (ما) :

Bir şeyin ismi olur. (طَعَامُكَ ما أكَلْتُ) cümlesinde (مَا), (طَعَامٌ) kelimesinin ismidir ve cümle (طَعَامَكَ الذى أكَلْتُهُ) manasına gelir.

---

[388] İnsan, 76/1
[389] Kâf, 50/30

(ما عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَما عِنْدَ اللهِ بَاقٍ)[390] “ Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir ” ayetindeki (مَا) isimdir.

Olumsuzluk ifade eder.(طَعَامَكَ مَا أكَلْتُ) cümlesi (طَعَامَكَ لَمْ آكل) manasına gelir.

Te’kid ifade eder. (طَعَامَكَ مَا أكَلْتُ) cümlesindeki (مَا) te’kid ifade eder. Cümle (طَعَامَكَ أكَلْتُ) manasına gelir.

Mezîd olarak kullanılır.

(مِمَّا خَطِيئاتِهِمْ أغْرِقُوا)[391], “ Bunlar günahları yüzünden suda boğuldular ” (فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ)[392], “ Sözlerinden dönmeleri ” (إنَّ اللهَ لا يَسْتَحْيِ أنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا)[393] “ Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez ” ayetlerindeki (مَا) meziddir.

120) (المُفْرَحُ) :

“Sevinçli ve “üzgün” manalarına gelir.

İbni Aḥmer bu beytinde (وَلا يُنْسِينَي الحَدَثانُ عِرْضِي وَلا ألقِي مِنْ الفَرَح الإزَارَا) “ O olaylar bana şerefimi unutturmaz, sevinçten gömleği de atmam ” (الفَرَح) kelimesini “sevinçli” anlamında kullanmıştır.

(إذَا أنْتَ لَمْ تَبْرَحْ تُؤدِّي أمَانَةً وتَحْمِل أخرى أفْرَحَتْكَ الودَائِعُ) “ emanetini vermezsen ve başkasını üstlenirsen , sıkıntılar sana ağır gelip seni üzer ” beytinde (أفْرَحَتْكَ) kelimesi “üzgün” anlamındadır.

Peygamberimizin (العقل على المسلِمينَ عامَّةً ولاَيَتْرُك فى الإسْلامِ مُفْرَح) hadisindeki (مُفْرَح) kelimesi Asmaî’ye göre, “üzgün” manasına gelir.

---

[390] Nahl, 16/96
[391] Nuh, 71/25
[392] Nisâ, 4/155
[393] Bakara, 2/26

(إذْ قَالَ لهُ قَوْمُهُ لاَ تَفْرَحْ إنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ الْفَرِحين)[394] “ Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez ” ayetindeki (الْفَرِحين) kelimesi ise “şımarıklar” manasına gelir.

121) (الدِّعْظَاية) :

“Uzun” ve “kısa” manalarına gelir.

(رَجُلٌ دِعْظَاية) cümlesi, hem “uzun” hem de “kısa adam” manalarına gelebilir.

122) (الْبَيِّعُ) :

“Satan” ve “satın alan” manalarına gelir.

123) (الكَرِيُّ) :

“Kiraya veren” ve “kiralayan” manalarına gelir.

124) (المُفَزَّعُ) :

“Cesur” ve “korkak” manalarına gelir.

Ferrâ’ya göre; (مُغَلَّبٌ) kelimesi “galip gelen” ve “mağlup olan” manalarına gelebildiği gibi, (المُفَزَّعُ) kelimesi de “cesur” ve “korkak” manalarına gelebilir. (حَتَّى إذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ)[395] “ Nihayet onların yüreklerinden korku giderilince ”ayeti (حَتَّى إذَا جُلِّيَ الفزعُ عن قلوبهم) manasında kullanılmıştır. Çünkü İsa (a.s.) ile Peygamberimiz (s.a.v.) arasındaki dönemde vahiy kesilmiş, sonra Allahu Teâla Peygamberimizi göndermişti. Ve melekler ona vahiy indirmişlerdi. Bazı melekler bu durumu öğrendiklerinde korkmuşlar ve kıyametin geldiğini zannetmişlerdi. Korkuları biraz hafiflediğinde (ماذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الحق) yani (قَالُوا رَبُّنَا الحقّ) demişlerdir. Bunun üzerine Allahu Teâla (حَتَّى إذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ) ayetini indirmiştir[396].

---

[394] Kasas, 28/76
[395] Sebe’, 34/23
[396] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 200

(حَتَّى إذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ) ayeti (حَتَّى إذَا فَزَّعَ اللهُ عَنْ قُلُوبِهِمْ) veya (جَلَّى اللهُ الفَزَعَ عَنْهَا) şeklindedir.

125) (حَرْفٌ) :

"Küçük" ve "büyük" manalarına gelir.

Basralılardan bazılarına göre (حَرْفٌ) kelimesi hem "küçük" hem de "büyük deve" için kullanılır. Büyük deveye güçlü, kuvvetli ve süratli olduğu için (حَرْفٌ) denilmiştir.

126) (جَدَا) :

"İstemek" ve "vermek" manalarına gelir.

Şâirin (جَدَوْتُ أنَاسا مُوسِرِينَ فَمَا جَدَوْا ألا الله فاجْدُوه إذَا كُنْتُ جادِيَا) beytindeki (جَدَوْتُ) ifadesi "istemek", (جَدَوْا) "vermek" manasında kullanılmıştır.

127) (الصَّرْعان) :

Ḳuṭrub'a göre "sabah" ve "akşam" manalarına gelir.

Ḳuṭrub haricindeki kimselere göre; (الصَّرْعان) kelimesi "sabah akşam" manasına gelir, yani her ikisini birden ifade eder. Mesela "gece ve gündüz" için (المَلَوان – والفَتَيان – والرِّدْفَان – والعَصْرَان – والجَدِيدَان – والأجَدَّان) denilir.

128) (الغَرِيمُ) :

"Borçlu" ve "alacaklı" manalarına gelir.

(تُطَالِعُنَا خَيَالاتٌ لِسَلْمَى كَمَا يَتَطَلَّعُ الدَّيْنَ الغَرِيمُ) " Borçlunun borca baktığı gibi – hayalleri bize Selmayı hatırlatıyor " beytinde (الغَرِيمُ) kelimesi "borçlu" anlamında kullanılmıştır.

129) (الشَّرَفُ) :

Ḳuṭrub'a göre "yükselmek" ve "alçalmak" manalarına gelir.

(هَزِءَتْ قُرَيْبَةُ أنْ كَبِرْتُ وَرابَها قَوْدِي إلى الشَّرَفِ الرَّفِيعِ حماري) “ Kureybe yaşlanmamı alaya aldı – merkebimin yükselmesi de onun sütünü kesti ” beytinde (الشَّرَفِ) kelimesi “yükselmek” anlamında kullanılmıştır.

130) (الفادر) :

Ḳuṭrub’a göre “yaşlı” ve “genç dağ keçisi” manalarına gelir.

Hişâm b İbrahîm el-Kernabânî, Aṣmaî’nin (الفادر) kelimesini “oldukça yaşlı dağ keçileri ve develer” için kullandığını, Ebû Zeyd’in de “genç dağ keçileri” için kullandığını söylemiştir. Ebû Zeyd’e göre (الفادر) kelimesinin çoğulu (فُدُر و فَوَادِرُ) şeklindedir.

Ferrâ (رُهْبَانُ مَدْيَنَ لَوْ رأوْكِ تَنَزَّلُوا وَالعُصْمُ مِنْ شَعَفِ العَقُولِ الفادِرِ) “ Medyen rahibleri seni görseydiler inerlerdi ve dağlardaki beyaz genç keçilerde ” beytinde (الفادِرِ) kelimesini “genç dağ keçisi” anlamında kullanmıştır.

131) (الجُدُّ) :

Kutrub’a göre “suyu çok” ve “suyu az olan kuyu” manalarına gelir.

Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre Araplarda (الجُدُّ) kelimesi “otlak arazide bulunan kuyu” manasına gelir.

(ما يَجْعَلُ الجُدُّ الظُّنُونُ الَّذِي جُنِّبَ صَوْبَ اللَّجِبِ الماطِرِ) “ gidilmeyen, suyu az olan kuyu, yağmur bulutlarının yönünü değiştirmedi ” beytinde (الجُدُّ) kelimesi “suyu az” anlamında kullanılmamıştır.

132) (أَرْدَيْتُ) :

“Yok, etmek” ve “yok olmak” manalarına gelir.

(وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى)[397] “ Düştüğü zamanda malı kendisine hiç fayda vermez ” ayetindeki (تَرَدَّى) fiili “yok olmak” manasında, bazılarına göre ise “cehennemde yok olmak” manasında kullanılmıştır.

Ali b. Ebî Talib şu beytinde (فَكَم مِنْ جَاهِلٍ أَرْدَى حَلِيمًا حِينَ آخَاهُ) “ çok cahiller arkadaşlık yaptıkları halim insanları yok etti ” (أَرْدَى) kelimesini “yok etmek” anlamında kullanmıştır.

(فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي)[398] “ Onu da beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle birlikte gönder ” ayetinde ise (رِدْءًا) kelimesi “yardım” manasına gelir.

133) (الخُلُوفُ) :

“Sürekli” ve “geçici” manalarına gelir. (قَوْمٌ خُلُوفٌ), hem “sürekli” hem de “geçici olan topluluk” manasına gelir.

134) (الجَرَبَّة) :

Ḳuṭrub’a göre “obur” ve “obur olmayan” manalarına gelir. (عِيَال جَرَبَّةٌ) ifadesi, hem “obur” hem de “obur olmayan aile” manalarına gelir.

135) (لا) :

“Olumsuzluk” ve “olumluluk” ifade eder.

Olumsuzluk manası oldukça yaygındır. Olumluluk manasına gelince şu ayetler delil olarak gösterilebilir. (وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لا يَرْجِعُونَ)[399] “ Helak ettiğimiz bir belde için artık (yeniden mâmur olmak) imkânsızdır; çünkü onlar geri dönemeyeceklerdir ” ayet (أَنَّهُمْ يَرْجِعُونَ) takdirindedir. Aynı şekilde (ما مَنَعَكَ أَلاَّ تَسْجُدَ)[400] (

[397] Leyl, 92/11
[398] Kasas, 28/34
[399] Enbiyâ, 21/95
[400] A‘raf, 7/12

Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?) ayeti ise (أنْ تَسْجُدَ) takdirindedir ve (ما) te'kid için getirilmiştir.

(وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لا يُؤْمِنُونَ)[401] " Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?" ayeti de (إِذَا جَاءَتْ يُؤْمِنُونَ) biçiminde manalandırılabilir.

Kisâî ve diğerlerine göre (لا أقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ)[402] " Kıyamet gününe yemin ederim " ayetindeki (لا) zâittir. Ferrâ'ya göre; sözün başında (لا) zâit olamaz, buradaki (لا) kâfirlere karşı bir cevaptır. Çünkü kâfirler Allah'a karşı eş koşmuşlardı. (ما مَنَعَكَ ألاَّ تَسْجُدَ)[403] ayetindeki (لا) ise "bildirme, duyurma, haber verme" içindir.

136) (المُعْصِرُ) :

Kutrub'a göre, Ḳays ve Esed kabilelerinde "hayız dönemi yaklaşan", Ezd kabilesinde "çocuk doğuran", Ebu Ubeyd ve Aşmaî'ye göre "buluğa eren", Kisâî'ye göre" yirmisine basacak olan kimse" manalarına gelir.

(قَدْ أعْصَرَتْ أوْ قَدْ دَنَا إعْصَارُهَا) " yirmisine bastı veya basacak " beytinde (قَدْ أعْصَرَتْ) kelimesi "yirmisine basacak kimse" anlamında kullanılmıştır.

137) (الحَزَوَّرَ) :

"Buluğ çağı yakın çocuk" ve "yaşlı" manalarına gelir. İbnu's-Sikkît'e göre, "gençliği sona eren" manasına gelir.

Şiirlerde "buluğ çağı yakın çocuk", "yaşlı" ve "gençliği kemâle eren" manalarında kullanılmıştır.

---

[401] Enâm, 6/109
[402] Kıyamet, 75/1
[403] A'raf, 7/12

(وَمَهْمَهٍ يُطَوِّحُ الحَزَوَّرا والشيخَ ما لم يكُ جَلْدًا مُسْفِرا) “ çok musibetler varki genci ve yaşlıyı, sabırlı ve güçlü olmadıkça yoldan savurur ” beytinde (الحَزَوَّرا) kelimesi “buluğçağı yakın çocuk”anlamında kullanılmıştır.

(إنَّ أحَقَّ النَّاسِ بالمنيَّهْ حَزَوَّرٌ لَيْسَتْ لَهُ ذَرِّيَّهْ) “ ölüme en layık kişi nesli olmayan yaşlıdır ” beytinde (حَزَوَّرٌ) kelimesi “yaşlı” anlamında kullanılmıştır.

138) (التَّلْعَةُ) :

“Yükselen” ve “alçalan şey” manalarına gelir. Çoğulu (تَلَعَاتٌ وَ تِلاَعٌ) şeklindedir.

Zuheyr’in (وَإِنِّي مَتَى أهْبُطْ مِنَ الأرْضِ تَلْعَةً أجِدْ أثَرًا قَبْلِي جَدِيدًا وَعَافِيًا) beytindeki (تَلْعَةً) kelimesi hem “yükselmek” hem de “alçalmak” manalarına gelir.

139) (أسَرَّنِي) :

“Sevindirmek” ve “sevinmek” manalarına gelir.

Sevindiren kişi (مَا أسَرَّنِى لِفُلاَنٍ) derken, sevinen kişi (مَا أسَرَّنِى بِلِقَاءِكَ) der.

140) (أشْكَيْتُ) :

“Şikâyet etmek” ve “şikâyeti gidermek” manalarına gelir.

Habbâb’dan rivayet edilen (شَكَوْنَا إلى رَسُولُ اللهِ صَلى الله عليه و آله و سلم شِدَّةِ الحَرِّ فى أكفّنا و جباهِنا فَلَمْ يُشْكِنا) cümlesinde (فَلَمْ يُشْكِنا) ifadesi Ebû Bekr’e göre; “şikâyetimizi gidermedi” manasına gelir.

(تَمُدُّ بالأعْنَاقِ أوْ تَلْوِيها وتَشْتَكى لو أنَّنَا نُشْكِيهَا) “ boynunu uzatıyor veya işaret ediyorsun, şikayetini gidermediğimiz için şikayet ediyorsun ” beytinde (نُشْكِيهَا) kelimesi “şikayetimizi gidermedi” anlamında kullanılmıştır.

141) (أشُدَّ) :

"On sekiz" ve "kırk yaşındaki kimse" manalarına gelir. Allahu Teâlâ (حَتَّى إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ و بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً)[404] " Nihayet insan, güçlü çağına erip kırk yaşına varınca " buyurmuştur.

Ferrâ der ki; (الأشُدَّ) kelimesinin "kırk sene "manasına geldiği söylenir. Bazı yaşlı kimseler bana (الأشُدَّ) kelimesinin "otuz üç sene", bazıları da "on sekiz sene" manasına geldiğini söylediler. "Otuz üç sene" manasına geldiğini söyleyenlerin sözü, ayet-i kerimedeki manaya daha yakındır. Çünkü "kırk sene" ifadesi onun üzerine atfedilmiştir ve "kırk" sayısı "otuz üç" sayısına "on sekiz" sayısından daha yakındır. Fakat (الأشُدَّ) kelimesi "on sekiz sene" manasına gelir diyenlerin sözü yanlış değildir. Abdullâh'ın (حَتَّى إِذَا اسْتَوَى وَ بَلَغَ أَشُدَّهُ و بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً) kıraatine göre bu mana doğrudur.

Bazı nahiv âlimlerine göre (الأشُدَّ) kelimesi, çoğul görünümünde olan tekil bir isimdir.

Ferrâ'ya göre, (الأشُدَّ) kelimesinin tekili, (بَحْرٌ – أبْحُرٌ) kelimesinde olduğu gibi, (شَدَّ – أشُدَّ); Yunus b. Habib'e göre, (فُلان وُدِّى – القوم أوُدِّى) örneğinde olduğu gibi, (شُدَّ); Aẖfeş'e göre ise, (نعمة – أنْعُمُ) örneğinde olduğu gibi, (شِدَّةٌ) şeklindedir.

İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre (حَتَّى إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ) ayetindeki (أشُدّ) kelimesi ile "otuz üç yaş" kastedilir[405].

142) (البَعْلُ) :

Ḳuṭrub'a göre "yağmur suyuyla" ve "kökleriyle beslenen şey" manalarına gelir.

Peygamberimizin hurma sadakası ile ilgili (ما سَقَى منه بَعْلا ففيه العُشْر) hadisindeki (بَعْل) kelimesi, "yağmur suyuyla sulanan hurma" manasına gelir.

---

[404] Ahkâf, 46/15

[405] Bu iki yaş, insanın çocuklukla yaşlılık arasında geçirdiği bir dönemi ifade eder, karşıtlıuk ifade etmez.(el-Muneccid, a.g.e., s. 158)

Ebû Ubeyde; “Aşmaî’ye göre (البَعْلُ) kelimesi “yağmur suyuyla sulanmayıp, kökleriyle beslenen şey” manasına gelir. “Yağmur suyuyla sulanan şey” manasında (العِذْىُ) kelimesi kullanılır” der.

Kisâî ve Ebû Ubeyde’ye göre (البَعْلُ) kelimesi “yağmur suyuyla sulanan” manasına gelir. Dilcilere göre (الْعَثَرِىُّ) “yağmur suyuyla sulanan” demektir.

İbn Kuteybe’ye göre (الْعَثَرِىُّ) ve (البَعْلُ) kelimeleri “yağmur suyuyla sulanan” manalarına gelebilir.

el-Enbârî’ye göre Peygamberimiz (البَعْلُ) ve (الْعَثَرِىُّ) kelimelerini ayırmıştır. Bu yüzden İbn Kuteybe’nin görüşü doğru değildir.

143) (الشَّرَى) :

“Kötü” ve “iyi mal” manalarına gelir.

(الشَّرَى), “kızmak” manasına da gelir. Rivayetlere göre (الشَّرَى) kelimesinin tekili (شَرَاةٌ) şeklindedir.

(مِنَ الشَّرَاةُ رُوقَةِ الأمْوَالِ) “ değeri yüksek iyi mallardan ” beytinde (الشَّرَاةُ) kelimesi “iyi mal” anlamındadır.

144) (الإقْهَامُ) :

Ezdâddandır “Acıkmak” ve “iştahı olmamak” manalarına gelir.

Şâirin (وَهُوَ إلى الزَّادِ شَدِيدُ الإقْهَامْ) beytindeki (الإقْهَامْ) kelimesi “iştahı olmama” manasına gelir. İştahı olmayan kimseye (قَهِمٌ) denilir.

(وَهوَ إلى الزَّادِ شَدِيدُ الإقْهَامْ) “ o yiyeceğe son derece muhtaçtır ” beytinde (الإقْهَامْ) kelimesi “acıkmak”anlamındadır.

145) (الطِّبّ) :

“Büyü ve büyü dışındaki hastalıklardan kurtulma” ve “büyü” manasına gelir. (رَجُلٌ مَطْبُوبٌ) “büyü yapılmış kimse” manasına gelir.

Alḳame b. ‘Abede (فَإنْ تَسْأَلُونِى بالنِّساءِ فَإنَّنِي خَبيرٌ بأدْوَاءِ النِّساءِ طَبيبُ) “ kadınları benden sorarsanız ben onları iyi tanırım, onların hastalıklarının tabibiyim ” beytinde (طَبيبُ) kelimesini “hastalıklardan kurtarma”anlamında kullanmıştır.

146) (أخْلَفْتُ) :

“ Söz verdim ve sözümü tutmadım ” ve “ bana söz verip de sözünü tutmadığı için sözümü tutmadım ” manalarına gelir.

(أثْوَى وقَصَّرَ لَيْلَةً لِيُزوّدا فمضى وأخلَفَ مِنْ قُتَيْلَةَ مَوْعِدا) “ azıklanmak için geceyi burada geçirdi – Zaman geçti Kuteyle’ye olan sözünü tutmadı ” beytinde (أخلَفَ) kelimesi “söz tutmamak” anlamındadır.

147) (الدُّخْلُلُ) :

Ebû Ubeyde’ye göre “dost, arkadaş” ve “dost olmayan” manalarına gelir. (الدُّخْلُلُ) kelimesi “kardeşlik, sevgi” manasına da gelir.

148) (تَلَحْلَحَ) :

“Bir yerde durmak, hareketsiz kalmak” ve “gitmek” manalarına gelir.

Rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.v.) Medine’ye hicret edip şehre girdiğinde, devesi mescidin yapılacağı yere geldi ve orada durdu. Cümlesinde “durdu” manasında (تَلَحْلَحَتْ) fiili kullanılmıştır.

Bazılarına göre; eğer (تَلَحْلَحَ) fiili “bir yerde durdu, hareketsiz kaldı” manasına gelseydi fiilin aslı (تَلَحَّحَ) olurdu.

İbn Muḳbil’in (أنَاسٌ إذَا قِيلَ انفِرُوا قَدْ أتِيتُمُ أقَاموا على أثْقَالِهِمْ وَ تَلَحْلَحُوا) beytindeki (تَلَحْلَحُوا) fiili “kıpırdamadılar” manasında kullanılmıştır.

“Gitti” manasında (قَدْ تَحَلْحَلَ الرَّجُلُ) fiilinin kullanıldığı söylenir. Fiilin aslı (تَحَلَّلَ) şeklindedir. İkinci (ل) (ح) harfine çevrilmiştir.

149) (اللَّحْنُ) :

“Yanlış” ve “doğru” manalarına gelir.

“Yanlış” manasına geldiğini belirtmek için delile ihtiyaç yoktur. Çünkü bu kullanımı yaygındır. “Doğru” manasına geldiğine dâir ise (وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ الْقَوْلِ)[406] “ Andolsun ki sen onları konuşma tarzlarından tanırsın ” ayeti delil olarak gösterilebilir.

el-Enbârî’ye göre (تَعَلَّمُوا اللَّحْن فى القرآن كما تتعلمونه) hadisindeki (اللَّحْن) kelimesi hem “doğru” hem “yanlış” manasına gelebilir. Çünkü okuyucu yanlışı öğrendiğinde doğruyu da öğrenmiş olur.

(تَعَلَّموا الفرائض و السُّنَّة و اللَّحْنَ كَما تتعلمون القرآن) hadisindeki (اللَّحْن) kelimesi hem “doğru” hem “yanlış” manasına gelebilir. Çünkü öğrenilir ve hatadan uzak durulur. Yezid b. Harun bu hadisteki (اللَّحْن) kelimesinin (النَّحْوُ) manasına geldiğini söylemiştir.

150) (البِكْرُ) :

“Evli olmayan” ve “evli olan kadın” manalarına gelir. Ayrıca “ilk çocuğa”, “babasına” ve “annesine” de (بِكْرٌ) denilir.

151) (قَعَدَ) :

Bazı dilcilere göre “oturmak” ve “kalkmak” manalarına gelir.

152) (جُمُعٌ) :

“Bekâr olarak” ve “hamileyken ölen kadın” manalarına gelir.

(ومِنَ الشُّهَداءِ أنْ تَمُوتَ المرأة بجُمُع) hadisi “ karnında bebek varken ölen kadın şehitlerdendir.” manasına gelir. Hadis “bekâr olarak ölen” manasına da gelebilir.

---

[406] Muhammed, 47/30

Çünkü (أيُّما امرأة ماتت بجُمُع لم تُطْمَث) hadisindeki (لم تُطْمَث) ifadesi “bekâreti bozulmamış” manasına gelir.

(وَرَدْنَاهُ فى مَجْرَى سُهَيْلِ يَمانِيًا بِصُغْرِ البُرَى مِنْ بَيْنِ جُمْعٍ وحَادِجِ) “ gebe develer ve doğurmuşların arasında Yemenli Suheylin yerine gittik ” beytinde (جُمْعٍ) kelimesi “hamile dişi” anlamındadır.

153) (فَوْقَ) :

“Üst, yukarı” ve “aşağı” manalarına gelir.

(إنَّ اللهَ لا يَسْتَحْيِى أنْ يَضْرِبَ مَثَلاً ما بَعُوضَةً فَما فَوْقَهَا)[407] “Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için ” sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez) ayetindeki (فَما فَوْقَهَا) ifadesi Ferrâ’ya göre, “ondan daha büyüğü” manasına gelir. Çünkü sivrisinek oldukça küçüktür. Bu yüzden diğer manada yani “alçak, küçük” manasına gelmez.

Kutrub’a göre; (فَوْقَ) kelimesi isimlerle değil sıfatlarla kullanıldığında “küçük” anlamı taşır. Örnek: (إنه لَقَلِيلٌ و فَوْقَ القليل). Bu ayette de daha önce sıfat geçmediğinden “ دُون” yerine kullanılmış olamaz.

el-Enbârî’ye göre Ḳuṭrub’un itirazı yanlıştır. Çünkü (البَعُوضَةُ) kelimesi (مَثَلاً) kelimesini nitelediğinden ileri sürdüğü şart gerçekleşmiştir.

154) (مِنْ) :

“Bazısı” “hepsi” manalarına gelir.

(وَلَهُمْ فِيها مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ)[408] “ Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır ”, (يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ)[409] “ Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlarsın ”, (وَ عَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا

[407] Bakara, 2/26
[408] Muhammed, 47/15
[409] Ahkâf, 46/31

الصَّالِحَاتِ مِنهم مَغْفِرَةً وَ أجْرًا عَظِيما)[410], “ Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağrifet ve büyük mükâfat vâdetmiştir ” ve (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أمَّةٌ يَدْعُونَ إلى الخَيْرِ)[411] “ Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden bir topluluk bulunsun ” ayetlerindeki (مِنْ) “hepsi” manasında kullanılmıştır.

(وَ نُنَزِّلُ مِنَ القُرآنِ ما هُوَ شِفَاءٌ)[412] “ Biz, Kur’an’dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, şifadır ” ayetindeki (مِنْ) “bazısı anlamında kullanılmamıştır. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’in bir kısmının şifa olup, bir kısmının şifa olmaması diye bir şey olamaz. Bu ayetteki (مِنْ) iki şekilde te’vil edilebilir. Birincisi; (نُنَزِّلُ الشفاء من جهة القرآن) şeklindedir. İkincisi; ayetteki (مِنْ) “te’kid” içindir.

Bazılarına göre de bu ayetlerdeki (مِنْ) lafzı “bazısı” manasında kullanılmıştır. Mesela (وَ عَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنهم مَغْفِرَةً وَ أجْرًا عَظِيما)[413] “ Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vâdetmiştir ” ayetinde Allahu Teâlâ Peygamber ashabından bahsetmiştir.

155) (ظِهْرِيٌّ) :

“Yardımcı” ve “atılmış (değersiz)” manalarına gelir.

(رَبِّ بِما أنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أكُون ظَهِيرًا للمُجْرِمِينَ)[414] “ Musa: Rabbim bana lütfettiğin nimetlere andolsun ki, artık suçlulara asla arka çıkmayacağım, dedi ” ve (و كان الكَافِرُ عَلى رَبِّه ظَهِيرًا)[415] “ İnkârcı da Rabbine karşı uğraşıp durmaktadır ” ayetlerindeki (ظَهِيرًا) kelimeleri “yardımcı” manasına, (وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا)[416] “ onu (Alah’ın emirlerini)

---

[410] Fetih, 48/29
[411] Al-i İmrân, 3/104
[412] İsrâ, 17/82
[413] Fetih, 48/29
[414] Kasas, 28/17
[415] Furkan, 25/55
[416] Hûd, 11/92

arkanıza atıp unuttunuz ” ayetindeki (ظِهْرِيًّا) kelimesi de “atılmış (değersiz)” manasına gelir[417].

156) (مَرْحَبًا) :

Ezdâda benzer. “Bir kimseye yakın olmak” ve “yakın olmamak” istendiğinde (مَرْحَبًا) denilir. Birinci mana daha yaygındır.

Aşmaî’ye göre (مَرْحَبًا) ve (أهْلاً وَ سَهْلاً) kelimeleri mastar konumundadırlar ve (رَحَّبَ اللهُ بِكَ تَرْحِيبًا و أهّلك الله تَأهيلا وَ سَهَّل أمورك تَسْهِيلاً) şeklinde açıklanırlar.

(لا مَرْحَبًا بِكُمْ)[418] ayeti “rahat yüzü görmeyin” manasına gelir.

157) (عَاقِلُ) :

Ezdâda benzer. Câhil bir kimseyle alay edildiğinde (يَا عَاقِلُ) denilir ki “kendini akıllı sanan” anlamındadır.

Şu ayetler de de buna benzer kullanımlar vardır:

(ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأسِهِ مِنْ عَذَابِ الحَمِيمِ ذُقْ **إِنَّكَ أَنْتَ العَزِيزُ الكَرِيمُ**)[419] “ kendine göre şerefli yüce olan, ama bizim yanımızda şerefli olmayan ” manasına gelir.

(إِنَّكَ لأَنْتَ **الحَلِيمُ الرَّشِيدُ**)[420] ayeti de “ kendine göre sen yumuşak huylusun, akıllısın ama bize göre değilsin ” manasına gelir.

158) (شِمْتُ) :

“Kılıcı kınına sokmak” ve “kılıcı kınından çıkarmak” manalarına gelir. Beyitlerde her iki mana da kullanılmıştır.

---

[417] “Yardımcı” ve “atılmış, değersiz” manaları birbirinin karşıtı bir mana ifade etmezler.(el-Muneccid, a.g.e. s. 175)
[418] Sâd, 38/60
[419] Duhân, 44/48–49
[420] Hûd, 11/87

(بِأَيْدِي رجالٍ لَمْ يَشِيموا سُيُوفَهُمْ و لم يُكْثِروا القتلَى بها يوم سُلَّتِ) " Kılınçların kınlarından çekilmediği gün, başkalarının yardımı ile kınlarına sokulmadı ve ölü sayısı artmadı" beytinde (يَشِيموا) kelimesi "kılıcı kınına sokmak" anlamında kullanılmıştır.

(إذَا هِيَ شيمَتْ فالقَوائمُ تَحْتَهَا وإنْ لَمْ تُشَمْ يَوْمًا علتْها القوائِمُ) " O, kılıçları çektiği zaman topluluklar o kılıçların altında, çekmediği bir günde ise topluluklar kılıçların üstündedir " beytinde (شيمَتْ) kelimesi "kılıcı kınından çıkarmak" anlamında kullanılmıştır.

159) (لَم أضْرِبْ عَبْدَ الله وَ لَمْ يَضْرِبْنِي زَيْدٌ) :

Cümle iki karşıt mana içerir:

1) Benim Abdullâh'ı dövdüğüm, Zeyd'in de beni dövdüğü doğru değildir. Burada olmayan bir şey kast edilir.

2) Zeyd beni dövünceye kadar Abdullâh'ı dövmedim. Yani; Zeyd beni dövünce ben de Abdullâh'ı dövdüm.

160) (مَا ظَلَمْتُكَ و أنْتَ تُنْصِفْنِى) :

Cümle iki karşıt mana içerir:

1) Ben zulmetmedim, sen de zulmetmedin.

2) Bana insaflı davransaydın sana zulmetmezdim.

Mesela (وَمَا كَانَ اللهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ)[421] ayeti iki karşıt manada tefsir ediliyor:

1) "Çocukları bağışlanma dilerken Allah (c.c) onlara azap edecek değildir"

2) "Bağışlanma dileselerdi Allah (c.c) onlara azap edecek değildi"

161) (دَلْوٌ يَدِيَّةٌ و أدِيَّةٌ) :

"Geniş" ve "dar" manalarına gelir.

[421] Enfâl, 8/33

“Geniş ve dar olmayan” manasında (دَلْوٌ يَدِيَّةٌ) denilir. Elbisenin yen’i geniş ya da dar olduğunda (ثَوْبٌ يَدِيٌّ), bolluk içinde veya sıkıntılı bir hayat manasında da (عِيشٌ يَدِيٌّ) ifadesi kullanılır.

162) (القَنِيصُ) :

“Avcı” ve “av” manalarına gelir. Fiil ve mastar anlamı da taşır.

163) (لائِقُ) :

“Uygun olma” ve “uygun olmama” manalarına gelir. Mazi, muzari ve mastarı (لاقَ – يَلِيقُ – لِيْقًا – لُيُوقًا – لَيَقَانًا) şeklinde gelir.

(تَزوَّجَ فُلان فلانة فما لاقتْ عِنْدَه) cümlesi, “falanca filanca kızla evlendi ama ondan hoşlanmadı” manasına gelir.

164) (الصَّرَدُ) :

“ıskalamak, isabet etmemek” ve “isabet etmek” manalarına gelir. Ok isabet ettiğinde de ıskaladığında da (سَهْمٌ مُصْرِدٌ) denilir.

en-Nâbiğa’nın (وَلَقَدْ أصَابَتْ قَلْبَهُ مِنْ حُبِّهَا عَنْ ظَهْرِ مِرْنانٍ بِسَهْمٍ مُصْرِدِ) “ Mirnan adlı bir yaydan sevgilisinin kalbine attığı sevgi oku isabet etmedi” beytinde (مُصْرِدِ) kelimesi “ıskalamak” manasında kullanılmıştır.

165) (الدُّرْعُ) :

Kutrub’a göre; “başlangıcı aydınlık, sonu zifiri karanlık gece” veya “başlangıcı karanlık, sonu aydınlık gece” manalarına gelir. Tekili (دَرْعَاءُ) şeklindedir. Başı beyaz arka kısmı siyah veya tersine başı siyah arka kısmı beyaz olan koyuna (شَاةٌ دَرْعَاءُ) denilir. Basralılardan bir grup da Ḳuṭrub’un görüşünü benimsemiştir.

166) (المُؤْدِى) :

"Tam teçhizatlı, silahlı" veya "ölen kişi" manalarına gelir.[422]

Fiil, (آمَنَ – يُومِنُ – إيمَانٌ) fiilinde olduğu gibi (أوْدَى – يُودِى – إيدَاءً) şeklinde hemzesiz gelebilir.

167) (اللَّهُ الَّذِى رَفَعَ السَّمَواتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا) :[423]

Ayetinin birbirine karşıt iki tefsiri yapılmıştır.

1) "Allah, görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükseltendir."

2) "Allah, gökleri sizin göremediğiniz direklerle yükseltendir."

Burada olumsuzluk hali ilk olarak direklere, ikincisinde ise görmeye yüklenmiştir.

168) (إنَّكَ أنْتَ المحزون فى أثر الْحىِّ فَإنْ تَنْوِ نِيَّهُمْ تُقِمِ) :

Ca'dî'nin bu beyti, birbirine karşıt manalarla açıklanmıştır:

Ebu'l-Abbâs'ın rivayetine göre; adamın biri Keysân'a bir defter getirir. Keysân;

— Defterde ne var? Diye sorar;

— en-Nâbiğa el- Ca'dî'nin şiiri var. Şiiri el-Aşmaî'ye okudum der. Keysân;

— Peki, şiirin açıklaması hakkında ne biliyorsun? Diye sorar. Adam şöyle cevap verir.

— (فَإنْ تَنْوِ نِيَّهُمْ تُقِم) " Niyetin onların niyetine uymasa da, onların niyetine göre hareket edersen onlarla kalabilirsin ". Bunun üzerine Keysan;

— el-Aşmaî yanlış söylüyor; "

en-Nâbiğa bu manayı kastetmemiştir. O açıklamasını Ebû Amr'dan dinlemiş fakat unutmuştur. en-Nâbiğa ancak (فَإنْ تَنْوِ ما نَوَوْا من البعد و القطيعة تُقم ولاتتبعهم حتى يوافِق فعلُهم فعلَك وما تَنْوِى ما ينوُون) " gerek davranış gerek niyetin onların davranış ve niyetine uygun olmazsa onlara uyum sağlayamazsın" demek istemiştir " der.

---

[422] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 267
[423] Ra'd, 13/2

169) (الأُمَّةُ) :

"Örnek alınan ve hayırda önder kabul edilen kimse" ve "cemaat, grup" manalarına gelir.

(إنَّ إبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّه حَنِيفًا)[424] " İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi " ayetinde (أُمَّةً) kelimesi "örnek alınan ve hayırda önder kabul edilen kimse" manasında, (وَجَدَ عَلَيْهِ أمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ)[425] " orada (hayvanlarını) sulayan birçok insan buldu " ayetinde ise "cemaat" manasında kullanılmıştır.

170) (نَسَلَ) :

"Görünmek, ortaya çıkmak" ve "gitmek, yok olmak" manalarına gelir. Saç döküldüğünde ve çıktığında (نَسَلَ الشَّعْرُ) denilir.

(مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ)[426] (onlar her tepeden akın ettiği zaman) ayetinde (يَنْسِلُونَ) kelimesi (يُسْرِعُونَ) "akın etmek" manasında kullanılmıştır.

171) (زَنَأَ) :

"Dağa çıkmak", "yere yapışmak" manalarına gelir.

Şâirin (وارْقَ إلى الخَيْراتِ زَنْأً فى الجبل) beytinde (زَنْأً) kelimesi "dağa çıkmak" manasına gelir.

(نَهَى رسول الله صلى الله عليه أن يطِّيَ الرجلُ وهو زَنَاء) hadisinde (زَنَاء) kelimesi "küçük tuvaletini tutan kimse" manasına gelir.

(زَنَاء) kelimesi, "kabir çukuru" manasına da gelir[427].

172) (أوْرَقَ) :

"Başarılı olma, bir şey elde etme" ve "başarısız olma, bir şey elde etmeme" manalarına gelir.

---

[424] Nahl, 16/120
[425] Kasas, 28/23
[426] Enbiyâ, 21/96
[427] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 272

Araplara göre (الوَرَقُ) kelimesi “mal”, mal da “deve ve koyun sürüsü” manasına gelir. Ayrıca “zayıf kimse” manasında da (الوَرَقُ) kullanılır.

‘Ucâc (إيَّاكَ أدْعُو فَتَقَبَّلْ مَلَقي واغْفِرْ خَطَايايَ وثَمِّرْ وَرَقِي) “ Seni çağırıyorum davetimi kabul et – hatalarımı bağışla zayıflığımı hoş gör ” beytinde (وَرَقِي) kelimesini “zayıf kimse” anlamında kullanmıştır.

173) (المُشِيحُ) :

“Korkmak, endişelenmek” ve “korkmamak, cesur olmak” manalarına gelir.

Abîd b el-Ebras’ın (قَطَعْتُهُ غُدْوَةً مُشِيحًا و صَاحِبِي بازِلٌ خَبُوبُ) “ erkenden cesurca kopardım – arkadaşım da gizlice dağıtıyor ” beytinde (مُشِيحًا) kelimesi “korkmayan, cesaretli kimse” manasında kullanılmıştır.

(إذَا سَمْعن الرِّزَّ مِنْ رَبَاحِ شَايَحْنَ مِنْهُ أيَّما شِيَاحِ) “ pirincin kârını işitince son derece korktular ” beytinde (شَايَحْنَ) kelimesi “korkmak” anlamındadır.

174) (مَرَى) :

Basralılardan bazılarına göre “hakkını verdi” ve “hakkını inkâr etti” manalarına gelir. (مَرَاه حَقَّه) cümlesi her iki manaya da gelir. Bazı nahiv âlimleri ikinci mananın kapalı olduğunu söylemişlerdir.

175) (زَالَ) :

“Gitmek, yok olmak” ve “gidermek, yok etmek” manalarına gelir.

“Yok olmak” manasında (قَدْ زَال المَكْرُوهُ عَنْ فُلانٍ) “yok etmek” manasında (قَدْ زَالَ اللهُ المكروهَ عَنْهُ) denilir.

A‘şâ’nın (هَذا النَّهارُ بدا لها مِنْ هَمِّهَا ما بالُها بالليل زالَ زَوالَها) beytindeki (زالَ) fiili “gidermek” manasında kullanılmıştır. (زَوالَها) kelimesinin mansub olmasının nedeni de budur. Ancak, Ebû Amr b. Alâ beyti (زَالَ – زَوَالُهَا) şeklinde okumuştur.

176) (خَانَ) :

(خَانَ النَّعِيمُ فُلاَنًا) "bolluk, refah falancayı kandırdı" cümlesi (خَانَ الدَّهْرُ النَّعِيمَ فلانا) "zaman, bolluk ve refahla falancayı kandırdı" manasına gelir. (النَّعِيمُ) kelimesi, birinci cümlede fâil, ikinci cümlede meful durumundadır.

A'şâ'nın (خَانَ النَّعِيمُ أبا مالِكٍ وأيُّ امْرِئ لَمْ يَخُنْهُ الزَّمَنْ) " Zaman bollukla Ebâ Mâlik'i kandırdı, Kim varki zaman kendisini nimetle kandırmasın " beytinde (خَانَ النَّعِيمَ أبا مالِكٍ) ifadesi (خَانَ الزَّمَانُ أبا مالكِ النَّعِيمِ) manasında kullanılmıştır.

177) (طَلَّ) :

"Akıtmak" ve "akmak" manalarına gelir.

"Akıtmak" manasında (طَلَّ فلانٌ دَمَ فُلانٍ), "akmak" manasında (طَلَّ دَمُ فلانٍ) denilir. (طُلَّ دَمُهُ) şeklinde de ifade edilir.

178) (أوْ) :

1) "Şüphe" manasına gelir.(يَقوم هذا أو هذا).

2) Şüphe olmayan malûm bir şeyde "ma'tuf" olur.

Ebû Ubeyde'ye göre (وَإِنَّا أوْ إيَّاكُمْ لَعَلى هُدًى أوْ فى ضَلاَلِ مُبِينٍ)[428] " O halde biz veya siz, ikimizden biri, ya doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir " ayeti (و إنَّا لَعَلَى هدى و إنَّكُمْ فى ضَلاَلِ مُبِينٍ) manasına gelir. (و) yerine (أوْ) kullanılmıştır.

Ferrâ ve bazı kimselere göre de ayetteki (أوْ) lafzı şüphe değil, bilinen bir durumu ifade etmek için kullanılmıştır.

3) "Tahyir" (alternatif, seçenek) ifade eder.

4) " بل " manasına gelir.

[428] Sebe', 34/24

(إلى مِائةِ أَلْفَ أَوْ يَزِيدُونَ)[429] “ Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik ” ayeti (بَلْ يَزِدُونَ) manasına gelir. İbn Abbâs’a göre ayet (كانُوا مائة ألف و بضعة و عشرين ألفا) biçiminde anlaşılır.

(وَلاَ تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا)[430] “ onlardan hiçbir günahkâra yahut hiçbir nanköre boyun eğme ” âyeti (آثِمًا وَ كَفُورًا) ve (آثِمًا وَلاَ كَفُورًا) şeklinde iki farklı manaya gelebilir.

179) (حافِلٌ) :

“Dolu” ve “boş” manalarına gelir.

(نَاقَةٌ حافِلٌ) ifadesi “sütlü” ve “sütü olmayan deve” manalarına gelir.

180) (فَزِعَ) :

“Yardımına koşmak” ve “yardım istemek” manalarına gelir.

181) (فَرَسٌ شَوْهَاءُ) :

Güzel ata denir, çirkin için de aynı kelime kullanılır.

Şâirin (أرَى ثَمَّ وَجْهًا شَوَّهَ اللهُ خَلْقَهُ فَقُبِّحَ مِنْ وَجْهٍ و قُبِّحَ حامِلُهْ) beytinde (شَوَّهَ) fiili “çirkinleştirdi” manasına gelir.

Bir hadis-i şerifte geçtiği üzere; Peygamberimiz (s.a.v.) bedir günü bir miktar toprak alıp müşriklerin yüzüne serper ve (شاهِتِ الوجوه) “yüzünüz çirkin olsun” der.

182) (سَمَلَ بَيْنَ القوم فلان) :

Arapların ezdâda benzer sözlerindendir. (سَمَلَ بَيْنَ القوم فلان) “aralarını düzeltmek” ve (سَمَلَ فلان عَيْنَ فُلان بحديدة) “gözünü oymak” manalarına gelir.

Evs b Hacer’in (وَقَوَارِصٍ بَيْنَ الْعَشِيرَةِ تُتَّقَى يَسَّرْتُهَا فَسَمَلْتُهَا بِسِمَالِ) beytinde (سَمَلْتُهَا) ifadesi “aralarını düzeltmek” anlamında kullanılmıştır.

---

[429] Saffât, 37/147
[430] İnsan, 76/24

183) (أَتَعْرِفُ رَسْمًا كاطِّرَادِ المذَاهِبِ لِعَمْرَةَ وَحْشًا غير موقِفِ راكِب) :

Bu beyit de karşıt iki anlamda açıklanmıştır.

İbnu's-Sikkît'e göre, Ḳays b el-Ḫatîm'in bu beytindeki (غير موقِفِ راكِب) ifadesi, (إلا أنّ راكبا وقف) "binici durdu" manasına gelir ve (الرَّاكب) şâirin kendisidir.

İbnu's-Sikkît hâricindeki kimselere göre kast edilen mana bu değildir. (غير) kelimesi (رَسْمًا) kelimesinin sıfatıdır ve şiir (أَتَعْرِفُ رسما غير موقف راكب) şeklindedir.

184) (المَاثِلُ) :

"Ayakta duran" ve "yere yapışık olan" manalarına gelir.

Peygamberimiz'in (مَنْ سَرَّهُ أنْ تَمْثُلَ له الرجال قياما فليتبوأ مقعدَه من النَّار) " Kim, insanların kendisi için ayağa kalkmalarından hoşlanırsa cehennemdeki yerini hazırlasın " hadisindeki (أنْ تَمْثُلَ) ifadesi "ayağa kalkmak" manasına gelir.

185) (طَبَخْتُ اللحْمَ) :

Arapların ezdâda benzer sözlerindendir. "Eti tencerede pişirmek" ve "fırında kızartmak" manalarında kullanılır.

"Güneş falancayı yaktı" manasında (قَدْ طَبَخَتْ فلانًا الشمسُ) denilir.

186) (ضَاع الرجل) :

Arapların ezdâda benzer sözlerindendir. "Kaybolmak" ve "ortaya çıkmak" manalarına gelir. "Misk kokusu belirdi" manasında (قَدْ ضَاعَتِ رائِحَة المسك) denilir.

187) (قَدْ انْقَبَضَ الرجل) :

Basralılardan bazılarına göre Araplar'ın ezdâda benzer sözlerindendir. "Toplanmak, bir araya gelmek" ve "ortaya çıkmak, yayılmak" manalarına gelir.

188) (يَوْمَ مَعْمَعان و معمعانٌ) :

Araplar'ın ezdâda benzer sözlerindendir. "Çok sıcak" ve "çok soğuk gün" manalarına gelir.

189) (قَدْ أراح) :

Araplar'ın ezdâda benzer sözlerindendir. "Rahatlamak" ve "ölmek" manalarına gelir.

Ru'be'nin (أرَاحَ بَعْدَ الغَمِّ و التَّغَمْغُمِ) beytindeki (أرَاحَ) fiili "ölmek" manasında kullanılmıştır.

190) (مَاء بَثْر) :

Ebû Ubeyde'ye göre Araplar'ın ezdâda benzer sözlerindendir. "Az" ve "çok su" manalarına gelir.

İbnu's-Sikkît'e göre "az" ve "çok hediye" manasında (عَطَاءٌ بَثْرٌ) denilir.

el-Asmaî'ye göre; Ebû Zueyb'in (إلى أيِّ نُساقُ وَقَدْ بَلَغْنَا ظِمَاءً عن مَسِيحةَ مَاءَ بَثْرِ) beytindeki (مَاءَ بَثْرِ) ifadesiyle "az" veya "çok su" kast edilmez, suyun ismi kast edilir.

191) (التصغير) :

"Küçük görmek" ve "büyük görmek" manalarına gelir.

Bir şeyi büyütmek, büyük görmek anlamında Araplar (أنَا سُرَيْسير هذا الأمر) derler ki "ben bu işi en iyi bilenim" demektir.

192) (خَلّ) :

"Şişman" ve "zayıf, sıska" manlarına gelir.

Şişman ve sütten kesilmiş deveye (فَصِيل خَلٌّ), zayıf olan deveye de (بَعِيرٌ خَلٌّ) denilir.

193) (العَيِّنُ) :

"Eski" ve "yeni" manalarına gelir.

Et-Ṭırımmâh'ın (وأخْلَقَ منها كُلُّ بالٍ و عَيِّن وجفَّ الرَّوايَا بالملا المتباطِنِ) beytinde (عَيِّن) kelimesi "yeni" manasında kullanılmıştır.

194) (المُقَوَّرُ) :

el-Hilâlîn kabilesine göre "şişman", diğer kabilelere göre "zayıf, cılız" manalarına gelir.

195) (الساجِدُ) :

Bazı Araplara göre "eğilen", Tay kabilesine göre "dik duran" manasına gelir.

(وَ النَّجْمُ و الشَّجَرُ يَسْجُدَانِ)[431] " Bitkiler ve ağaçlar secde ederler " ayetindeki (يَسْجُدَانِ) fiili "eğilmek" manasına gelir.

(السُّجُودُ) kelimesi bu manalar dışında "tevazu, boyun eğme ve itaat etme" manalarına gelir. (أَلَمْ تَرَى أنَّ اللهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِى السَّمَاوَاتِ ومَنْ فى الأرضِ و الشَّمْسُ و القَمَرُ)[432] " Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay Allah'a secde ediyor " ayetinde güneşin ve ayın secde etmesi "boyun eğme, itaat etme" manasındadır.

196) (وَأصْبَحَ فُؤَادُ أمِّ مُوسَى فَارِغًا إنْ كَادَتْ لَتُبْدِى بِهِ) :[433]

Ayet farklı manalarda açıklanmıştır:

Müfessirlere göre ayet; "Musa'nın annesinin yüreği, her türlü sıkıntı ve endişeden kurtuldu. O'nun gönlünde sadece Musa'ya olan şefkati kaldı"; dilcilerden bazılarına göre, "Musa'nın annesinin yüreği, onun öldürülmediğini öğrenince tasadan kurtuldu" manasına gelir. Çünkü Allahu Teâla, Musa'nın annesine oğlunun kendisine geri döndürüleceğini, onu peygamber yapacağını vahyetmiştir. Neredeyse Musa'nın annesi, üzüntüsünün gittiğini belli edecekti.

Ferrâ, Ebû Yahya'dan rivayetle ashabdan Fudâle b Ubeyd'in ayeti (وَأصْبَحَ فُؤَادُ أمّ مُوسى فَرِعًا) şeklinde okuduğunu söylemiştir.

İbn Abbâs'ın ayeti (وَأصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُسَى قَرِعًا) biçiminde okuduğu rivayet edilir ki (قَرَعَهُ حزن موسى) biçiminde anlaşılır.

---

[431] Rahmân, 55/6
[432] Hac, 22/18
[433] Kasas, 28/10

Bu son iki rivayet “ Musa’nın annesinin yüreği her türlü tasadan kurtulup sadece Musa’nın tasası kaldı ” diyenlerin sözünü doğrular ve “ Musa’nın annesinin yüreği her türlü üzüntüden kurtuldu ” diyenlerin iddialarını boşa çıkarır.

197) (وَقَدْ أغْتَدِى و مَعِىَ القَانِصَانِ وَ كُلٌّ بِمَرْبأةٍ مُقْتَفِرْ)

“ Şahin ve doğanla birlikte kahvaltı yaptık, onlar avlarını gözetliyordu ”

İbnu’s-Sikkît’e göre; İmriu’l-Ḳays’ın bu beytindeki (القَانِصَانِ) kelimesi “iki avcı”; onun hâricindeki kimselere göre ise “şahin ve “doğan” manasına gelir.

198) (الشَّنَقُ) :

“Diyet, tazminat” ve “farz ve diyet üzerine ilave olunan fazlalık” manalarına gelir.

Peygamberimiz (s.a.v.), (لاَ خِلاَطَ ولا وِرَاط ولا شِنَاقَ) ifadesindeki (الشِّنَاقُ) kelimesiyle “farzlar üzerine ilave olunan şeyi” kastetmiştir. Mesela, sürüde kırk koyun varsa o kırk koyunun sadakası verilir. Kırktan fazla koyun varsa sayıları yüzyirmiye ulaşıncaya kadar sadaka verilmez.

(قَرْمٌ تُعَلِّقُ اشْنَاقُ الدّياتِ بِهِ إذَا المئون أمِرَّتْ فَوْقَه حَمَلا) “ o kavimki diyet tazminatı onlara bağlanmış – o zaman ki ölüm onlara emredildiği zaman ” beytinde (اشْنَاقُ) kelimesi “diyet” anlamındadır.

199) (التسبيد) :

“Kesmek, kısaltmak” ve uzatmak” manalarına gelir.

Ḳuṭrub’a göre, saçını kesen veya uzatan kimse için (سَبَّدَ الرجل شَعْرَه) denilir.

“Saçını kesti” manasında (قَدْ سَبَّدَ شَعْرَهُ و سَبَتَه) şeklinde her iki fiil de kullanılır.(يَوْمُ السَّبْتِ) denilmesinin nedeni, o gün işlerin kesilmesi, yani iş yapılmamasıdır. Bu da saçın kesilmesi ile uygunluk gösterir. Her ikisinde de kesilme söz konusudur.

Bir hadis-i şerifteki (التسبيد) kelimesi; “ yağlanmama, başın yıkanması ” ve “saçın kesilmesi” manalarına gelir.

İbn Abbâs (r.a.) için (دَخَلَ مَكَّةَ مُسَبِّدًا شعرَه) “ Mekke’ye saçı kesilmiş olarak girdi ” denilir.

200) (أقْسَمْتُ أن تذهب معنا) :

İki karşıt mana içerir. Birincisi; “bizimle gidemeyeceğine dâir yemin ettim”, diğeri de “bizimle gidebileceğine dâir yemin ettim” şeklindedir.

201) (نَشَدتك الله أن تذهب معنا) :

(نَشَدتك الله أن تذهب معنا) cümlesinde ki (نَشَدتك) ifadesi “istemek” ve “istememek” manalarına gelir.

202) (أحلف أنْ تَذْهَبَ) :

(أحلف) fiili iki zıd manaya gelir.

Ferrâ’ya göre; iki zıd manaya gelen fiiller aynı anda hem zan, hem de kesinlik ifade etmezler. Örneğin (ظَنَنْتُ أنْ تَذْهَبَ معنا) cümlesi zan ifade eder, kesinlik değil.

(نشدتك الله أن تقوم) ve (أقسمت عليك أن تقوم) cümleleri (أحَرِّج عليك الا تفعل) şeklinde te’vil edilir. Bu te’vil’den “kesinlik” manası çıkarılamaz.

el-Enbârî’ye göre ise “ (لا) ve (أن) hazf edilip, cümlenin manasında gizli olarak bulunabilir.” (وَأَلْقَى فِى الأرْضِ رَوَاسِىَ أنْ تَمِيدَ بِكُمْ)[434] “ Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları yarattı ” ayetindeki (أنْ تَمِيدَ بِكُمْ) ifadesi (لِئلاّ تميدَ بكم) “ sizi sarsmaması için ” manasına gelir. Ayette (لا) belirtilmeyip (أن) ile yetinilmiştir.

(يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ انْ تَضِلُّوا)[435] “ Şaşırmamanız için Allah size açıklama yapıyor ” ayetinde de (انْ تَضِلُّوا) ifadesi (ألاّ تَضِلُّوا) yerine kullanılmıştır.

203) (طَلَعْتُ) :

“Yaklaşmak, ilerlemek” ve “ayrılmak” manalarına gelir.

---

[434] Nahl, 16/15
[435] Nisâ, 4/176

(طَلَعْتُ على القَوْمِ) cümlesinde (طَلَعْتُ) ifadesi her iki karşıt manayı da içerebilir.

204) (اجْلَعَبَّ) :

"Yatmak, uzanmak" ve "gitmek, ayrılmak" manalarına gelir.

"Adam uzandı" manasında (اجْلَعَبَّ الرَّجُلُ), "deve gitti" manasına da (اجْلَعَبَّتْ الإبِلِ) denilir.

205) (فَرَّعَ الرَّجُلُ) :

"Çıkmak" ve "inmek" manalarına gelir. (فَرَّعَ) manasında (أفْرَعَ) fiili de kullanılır. "Dağa çıktı" ve "dağdan indi" manasında (قَدْ أفْرَعَ الرجل فى الجبل) denilir.

Man b. Evs (فَسَارُوا فَأمَّا جُلَّ حَيٍّ فَفَرَّعوا جَمِيعًا وأما حَيُّ دَعْدٍ فَصعَّدَا) " yürüdüler, Hay kabilesinin çoğu indi, Da'd kabilesi ise çıktı " beytinde (فَفَرَّعوا) kelimesini "indiler" anlamında kullanmıştır.

206) (زَيْدٌ أعقل الرجلين) :

Cümle iki mana içerir:

1) Adamların ikisi de akıllıdır, fakat bir tanesi daha akıllıdır. Daha akıllı olanı Zeyd'dir.

2) Adamların birisi akıllı, diğeri ahmaktır. Akıllı olanı Zeyd'dir.

Birinci manaya geldiğine dâir delil göstermeye gerek yoktur. Çünkü bu kullanım oldukça yaygındır. İkinci manaya gelince şu ayet delil olarak gösterilebilir:

(أصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا و أحْسَنُ مَقِيلاً)[436] " O gün cennetliklerin kalacakları yer çok iyi, dinlenecekleri yer çok güzeldir."

Ferrâ; "Bu ifadeyi söyleyenler, 'adamların birisi akıllı diğeri ahmaktır' manasında (هَذا أعقل الرَّجلين) demezlerdi" der. O'na göre, (أصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ وَ أحْسَنُ مَقِيلاً) ayeti onların hatalı olduklarını gösteriyor. Çünkü cehennemliklerin kalacakları yerde hayırlı bir şey yoktur.

[436] Furkan, 25/24

Ferrâ haricindeki kimselere göre; ayetin manasında teşbih ve temsil vardır. Cennette kâfirler için kalacak yer vardır. Mü'minlerin kalacakları yer, kâfirlerinkinden daha hayırlıdır, daha güzeldir.

207) (الإِشْرَارَةُ) :

"Tuzlamış ve güneşte kurutulmuş et" ve "hurma koymak için koyulan kap" manalarına gelir.

208) (إِرَة) :

"Ekmek pişirmek için ateş yakılan çukur" ve "ateş" manalarına gelir.

Nadr b. Şumeyl'e göre; "ateş" ve "çukur" manalarına gelir.

209) (نَارٌ غَاضِيَةٌ) :

"Büyük bir ateş" manasına gelir. "Zifiri karanlık bir gece" manasında ise (لَيْلَةٌ غَاضِيَةٌ) denilir.

210) (العَرِيضُ) :

Ḳutrub, (العَرِيضُ) kelimesinin Tenim oğullarına göre "sekiz-dokuz aylık koyun", onlar dışındaki kimselere göre "sekiz-dokuz aylıktan daha küçük olan koyun" manasına geldiğini söyler.

Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre; yeni doğmuş koyun ya da keçi yavrusuna önce (سَخْلَةٌ) daha sonra (بَهْمَة) denilir. (السَّخْلَةُ) kelimesinin çoğulu (سِخَالٌ), (بَهْمَة) kelimesinin çoğulu ise (بِهَامٌ) şeklindedir. Kuzu ya da oğlak dört aylık olup güçlendiğinde ve sütten kesildiğinde (جَفْرٌ), dişi oğlağa da (جَفْرَةٌ) denilir. Erkek oğlağa (عَتُودٌ و عَرِيضٌ) da denir. Erkek kuzuya (حَمَلٌ) ,(خَرُوفٌ وبَذَجٌ), dişi kuzuya (رَخِلٌ) denir.

211) (الثَّنِىّ) :

(نَاقَةٌ ثَنِىٌّ) ifadesi, “ikiz yavru doğuran” ve “karnında ikiz yavrusu olan deve” manalarına gelir.

212) (اعْتَذَرَ الرَّجُلُ) :

“Mazeret göstererek özür dilemek” ve “mazeret göstermeden özür dilemek” manalarına gelir.

(لا تَعْتَذِرُوا)[437] ayeti “gerçek bir mazeret göstermeden özür dilemeyin” manasına gelir. Ferrâ, İbn Abbâs’tan rivayetle (وَ جَاءَ الْمُعَذِّرُونَ من الأعْرَابِ)[438] “ Bedevilerden, (mazeretleri olduğunu) iddia edenler, kendilerine izin verilsinler diye geldiler ” ayetini (جَاءَ الْمُعْذِرُونَ) şeklinde okumuş ve (لَعَنَ اللهُ الْمُعْذِرِينَ) demiştir. O’na göre (الْمُعْذِرُ), “gerçek bir mazeret gösteren”, (الْمُعَذِّرُ) ise “gevşek, ihmalkâr davranan” manasına gelir.

213) (الهَجْرُ) :

“Ḳuṭrub’ göre “yüz çevirmek, uzaklaşmak, terk etmek” ve “deveyi burnundan bağlamak” manalarına gelir.

(وَاهْجُرُوهُنَّ فِى الْمَضَاجِعِ)[439] “ onları yataklarda yalnız bırakın ” ayetindeki (الهَجْرُ) ifadesi İbn Abbâs’a göre “küfretmek” ve “şefkat göstermek” manalarına gelebilir. Müfessirlere göre ise ayet; “onları yataklarda yalnız bırakın” manasındadır.

Abdullâh b Muhammed; Yusuf b Kaṭân’dan, Cerir, Muğîre ve İbrâhîm’den rivayetle ayetin (لا تضَاجعوهنّ على فُرشِكم) “ onları yataklarınızda yatırmayın ” manasına geldiğini söyler.[440]

---

[437] Tevbe, 9/66
[438] Tevbe, 9/90
[439] Nisâ, 4/34
[440] İbnu’l-Enbârî, Kitâbu’l-Ezdâd, s. 323

214) (أسِدَ) :

İbnu's-Sikkît'e göre "korkmak" ve "cesaret etmek, korkmamak" manalarına gelir.

215) (الصَّفَرَ) :

"Acıkmak" ve "susamak" manalarına gelir.

Ayrıca "karın şişliği" ve "sarılık" manalarına da gelir.

216) (بَعْلٌ) :

"Düşmanlarından korkan, silahını ve eşyalarını atan, bir topluluğa saldırıp onlarla savaşan" ve "korkan, silahını atıp kaçan" manalarına gelir.

217) (الخَشِيبُ) :

"Parlatılmış, cilalı" ve "parlatılmamış, donuk" manalarına gelir. Hem "parlatılmış" hem de "parlatılmamış kılıç" için (سَيْفٌ خَشِيبٌ) denilir.

218) (النَّاسُ) :

"İnsanlar" ve "cinler" manasına gelir.

(الّذِي يُوَسْوِسُ فِى صدور النّاس من الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ)[441] " İnsanların kalbine vesvese veren ins ve cin şeytanlarının " burada (النّاس) kelimesi "insanlar" anlamında kullanılmıştır.

(قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ)[442] " De ki: Cinlerden bir topluluğun Kur'ân'ı dinledikleri bana vahyolunmuştur " ayette topluluk anlamına gelen insanlar için kullanılan (نَفَرٌ) kelimesi cinler için sıfat olmuştur. Bundan dolayı (وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الإِنْسِ يَعُوذُونَ برجال مِن الجِنِّ)[443] " Şu da gerçek ki, cinlerden bazı kimseler, cinlerden bazı

[441] Nâs, 114/5-6
[442] Cin, 72/1
[443] Cin, 72/6

kimselere sığınırlardı ” ayetinde geçen (الإنْسِ) kelimesi “cin” anlamında kullanılmıştır[444].

219) (أأزْمَعْتَ مِنْ آلِ لَيْلَى ابْتِكارَا وَ شَطَّتْ عَلى ذِى هَوًى أنْ تُزَارَا) :

A‘şâ’nın bu beyti farklı manalarda açıklanmıştır.

Ebû Ubeyde’ye göre manası, (أأزْمَعْتَ إِلَى آلِ لَيْلَى ابْتِكَارًا) “erkenden Leylâ’nın âilesine mi gitmeye karar verdin?” şeklindedir”

Ebû Amr’a göre “Leylâ’nın yanında ziyaretçi olarak vardı ve onun yanında ayrılmaya karar verdi”, İbnu’l-Arabî’ye göre de “ilkbaharda beraber idiler, yazın ayrıldılar. Herkes kendi yoluna koyuldu.” anlamında.

Aşmaî’ye göre “Sen bu kadının yanında iken ona, gönlünün ondan ayrıldığını, daha sonra da ona geri döndüğünü söylersin. O’nun yanında kal ve ondan ayrılma. Ayrıldıktan sonra onunla bir araya gelmek gerçekten zordur. Çünkü senin evinle onun evi birbirine uzaktır. O, sanki kendi kendine konuşuyor anlamındadır.

Bunların dışındaki kimselere göre ise mısra (أأزْمَعْتَ مِنْ نَاحِيَةِ لَيْلَى ابتكارا) şeklinde olup (نَاحِيَةِ) kelimesi hazf edilmiş, yerine (الآل) kelimesi konulmuştur.

220) (الغَانِيَةُ) :

“Evli olduğu için süslenmeyen kadın” ve “evli olmasa bile güzelliği zinet gerektirmeyen genç kız” manalarına gelir. Araplar arasında daha çok “evli olup süslenmeyen kadın” manasında kullanılır.

(شَكَوْتُ إلى الغَوَانِي ما ألاقى وقُلْتُ لَهُنَّ يا لَيتِي بَعِيدُ) “ o kadınlara, karşılaştığım şeyleri şikayet ettim ve dedim ki: “keşke uzak olsaydım ” beytinde (الغَوَانِي) kelimesi “evli olup süslenmeyen kadınlar” anlamındadır.

---

[444] (الناس) kelimesi, Kurân-ı kerim’de 241 yerde geçmektedir. Ayrıca “cin” kelimesi, insan” kelimesiyle birlikte zikredilmiştir. Ayetlerdeki (الناس) kelimesi hem “insan’ı hem de “cin”i içerir. Bu yüzden ezdâddan değildir.(el-Muneccid, a.g.e., s. 208)

221) (الأَيِّمُ) :

"Bekâr" ve "dul kadın" manalarına gelir.

(وَأَنْكِحُوا الأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ)[445] " Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin " ayetindeki (الأَيَامَى) kelimesi "bekârlar" manasına gelir. (الأَيَامَى) kelimesi (الأَيِّمُ) kelimesinin çoğuludur. Hür kimselere, kız ve kardeş gibi akrabalara denilir.)

Cemil'in (أحِبُّ الأَيَامَى إذْ بُثَيْنَةُ أَيِّمٌ) beytindeki (أَيِّمٌ) kelimesi ile "bekâr kız" kast edilmiştir.

Kocası ölen kadın için de (قَدْ آمَتِ المَرْأَةُ) denir.

222) (امْرَأَةٌ بَلْهَاء) :

"Ahmak, geri zekâlı, saf" ve "akıllı, iffetli, kötülük bilmeyen kadın" manalarına gelir.

Peygamberimizin (أَهْلُ الجَنَّةِ أَكْثَرُهُمْ الْبُلْهُ) hadisindeki (الْبُلْهُ) kelimesi "geri zekâlı, saf" anlamında değil; "akıllı, kötülük bilmeyen kimse" manasında kullanılmıştır. Çünkü Allah katında, akıllı ve bilinçli bir şekilde ibadet eden kimse, saf ve bilmeden ibadet eden kimseden daha üstündür.

(وَلَقَدْ لَهَوْتُ بِطَفْلَةٍ مَيَّالَةٍ بَلْهاءَ تُطْلِعني على أسْرَارِهَا) " beni gizli sırlarına vakıf kılan saf ve akıllı hoş, genç bir kız çocuğuyla eğlendim" beytinde (بَلْهاءَ) kelimesi "akıllı, kötülük bilmeyen kadın" anlamındadır.

223) (إلاَّ إبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ)[446]:

" İblis hariç olmak üzere, o cinlerdendi "

Bu ayet, birbirine karşıt iki manada açıklanmıştır.

---

[445] Nûr, 24/32
[446] Kehf, 18/50

(الجِنُّ) kelimesi “melekler” manasınadır. İnsanlara görünmedikleri için meleklere “cin” denilir.

İbn İshâk Arapların, cini “insanlara görünmeyen şey” diye tarif ettiklerini söylemiştir.

Meleklere cin denildiğine dâir diğer bir delil; A‘şâ’nın, Süleyman b Dâvûd (a.s.)’dan bahsederken söylemiş olduğu beyittir: (وَسَخَّرَ من جِنّ الملائكِ تِسْعَةً قِيَامًا لديه يَعمَلُون بِلاَ أجْرِ).

Muhammed b. Yûnus, Ebû Âsım, Şubeyb b Bişr, İkrime ve İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine; İblis’e cin denilir. Çünkü cin, meleklerdendi. Allâhu Teâlâ melekleri yarattı ve şöyle buyurdu: (إنِّى خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ فَإذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحى فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ)[447];“ Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım. O’nu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman derhal ona secdeye kapanın ”

224) (الزُّبْيَةُ) :

“Aslan yakalamak için hazırlanan çukur” manasına gelir. Çoğulu (زُبًى) şeklindedir.

Ayrıca (زُبًى) kelimesi “su seviyesinden yüksekte bulunan yer” manasına da gelir. Araplar (قَدْ علا الماءُ الزُّبى) derler.

225) (الصَّلاةُ) :

“Müslümanların namaz kıldıkları mescid” ve “Hiristiyanların kilisesi” manalarına gelir.

Allahu Teâla (يَأيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَ أنْتُمْ سُكَارَى)[448] “ Ey iman edenler! Siz sarhoş iken namaz kılmayın ” buyurmuştur. Ebû Ubeyde ve onun dışındaki kimselerin açıklamasına göre ayetteki (لاَ تَقْرَبُوا الصَّلاةَ) ifadesi (لا تَقْرَبُوا المصلّى) manasına gelir.

---

[447] Sâd, 38/71
[448] Nisâ, 4/43

(لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَوَاتٌ وَ مَسَاجِدُ)[449] " İçlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi " ayetindeki (صَلَوَاتٌ) kelimesinden maksat Yahudilerin kiliseleridir. Tekili (صَلاةٌ) şeklindedir. Ayetteki (صَلَوَاتٌ) kelimesini Kelbî (صُلُوثٌ), el-Caḥdarî (صُلُوتٌ) şeklinde okurken, el-Haccâc b Yusuf (صُلُوبٌ) şeklinde okunduğunu duyduğunu söylüyor.

Müfessirlerden bazıları, (صُلُوثٌ) kelimesinin İbranicede "kilise" manasına geldiğini, daha sonra Arapların bu kelimeyi (صَلاةٌ) şeklinde Arapçalaştırdıklarını söylüyorlar.

Bazı müfessirlere göre de Allahu Teâla (الصَّلَوَاتُ) kelimesiyle Yahudilerin kiliselerini değil, "iyiliği" kast etmiştir. Mesela Araplar (قَدْ آمَنْتُ محمدا) cümlesini (صَدَّقْتُه) manasında söylemişlerdir.

226) (وَأفْلَتَهُنَّ عِلْبَاءٌ جَرِيضًا وَلَوْ أدْرَكْنَهُ صَفِرَ الوِطَابُ) :

İmruu'l-Ḳays'ın bu beytindeki (صَفِرَ الوِطَابُ) ifadesi birbirine karşıt iki manada açıklanmıştır:

1) (صَفِرَ الوِطَابُ) "öldürüldü ve ruhu çıkarak cesedin içi boş su kırbası gibi kaldı" şeklinde açıklanmıştır. (إنَّ أصْفر البيوت لبيتٌ لا يقرأ فيه كتاب الله) hadisindeki (أصْفر) ifadesi de bu anlamda "içi boş olan" manasına gelir.

2) "Alba öldürülünce develeri de alınıp götürülür ve sütsüz kalır" anlamındadır.

227) (قَوْمٌ أنْصَارٌ) :

Arapların bu ifadesi şu manalara gelir:

1) Peygamber (s.a.v.)'e yardım eden, Allah'a ve Rasulü'ne inananlar.

2) Hıristiyanlar.

3) Allah'a çocuk nisbet edenler.

---

[449] Hac, 22/40

4) İsa (a.s.)'a yardım edenler, hak yolunda olanlar, İsa (a.s.)'ı Allah'ın kullarından biri kabul edenler, Muhammed (a.s.)'ı tasdik edenler.

228) (الظِّهَارة و البِطانة) :

(الظِّهَارة) kelimesi (البِطانة), (البِطانة) kelimesi de (الظِّهَارة) kelimesi yerine kullanılabilir. Çünkü bu ikisinden her biri bir yön teşkil eder. Mesela, (رَأَيْتُ ظَهْرَ السَّمَاءِ) denilebildiği gibi (رَأَيْتُ بَطْنَ السَّمَاءِ) denilebilir.

(بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ)[450] " örtüleri atlastan " ayetindeki (بَطَائِنُ) kelimesi, hem (بَطَائِنُ) hem de (ظَهَائِرُ) manasında kullanılmış olabilir. Bazı müfessirler ise böyle bir kullanımı kabul etmezler.

Ferrâ'ya göre de (بَطْنٌ) kelimesi (ظَهْرٌ), (ظَهْرٌ) kelimesi (بَطْنٌ) yerine kullanılabilir.

229) (السَّاحِرُ) :

"Övülen" ve "yerilen kimse" manalarına gelir.

(وَقَالُوا يَأَيُّها السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ)[451] " Bunun üzerine dediler ki: Ey büyücü! Sana verdiği ahde göre bizim için Rabbine dua et " ayetindeki (السَّاحِرُ) kelimesi, "usta büyücü" manasında kullanılmıştır. Ayet, "Ey büyü ustası! Sana verdiği ahit uyarınca bizim için Rabbine dua et" manasına gelir. Çünkü Musa'nın kavmi azabı görünce böyle bir azaptan kurtulmak için, kendileri için dua edecek kişiye "Ey usta büyücü!" diye hitap etmişler, onu yermemişlerdir.

230) (الثَّغَبُ) :

İbnu's-Sikkît'e göre "selin yükseklerden akarken oluşturmuş olduğu çukurlar" ve "bu çukurlarda biriken su" manalarına gelir.

---

[450] Rahmân, 55/54
[451] Zuhruf, 43/49

İbnu's-Sikkît dışındaki kimselere göre; "gölet, küçük göl" manalarına gelir. Kelime, (ثَغْبٌ و ثَغَبٌ) şeklinde okunabilir. Çoğulu (ثُغْبَانٌ) şeklinde gelir.

231) (الأحْمَرُ) :

Ezdâda benzer. "Kırmızı" ve "beyaz" manalarına gelir.

(رَجُلٌ أحْمَرُ) ifadesi "beyaz kimse" manasına gelir. Ebû Amr b el-'Alâ'nın belirttiğine göre, Araplar insanları nitelerken (أسْوَدُ و أبْيَضُ) kelimelerden daha çok (أسْوَدُ و أحْمَرُ) kelimelerini kullanırlar.

232) (الأخْضَرُ) :

Ezdâda benzer. "Yeşil" ve "siyah" manalarına gelir.

(قَدْ أعْسِفُ النَّازِحَ المَجْهُولَ مَعْسِفُهُ فِى ظِلِّ أخْضَرَ يَدْعُو هَامَهُ البُومُ) beytindeki (فِى ظِلِّ أخْضَرَ) ifadesi (فِى ظِلِّ لَيْلٍ أسْوَدَ) şeklindedir.

Bazı dil âlimlerine göre (الأخْضَرُ) kelimesi bazen "siyah" manasına gelse bile ezdâddan değildir. Çünkü bir şey koyu yeşil halini aldığında siyah gibi görülebilir. Bazı müfessirlerin (مُدْهَامَّتَانِ)[452] (Bu cennetler koyu yeşildirler) ayetini "(bu cennetler) fazla sulandığı için, siyaha çalan yeşil renktedirler" şeklinde açıklamaları bu duruma delil olarak gösterilebilir.

223) (الأسْوَدُ) :

Ezdâda benzer. "Siyah" ve "beyaz" manalarına gelir. "Hakiki, gümüş dirhem" manasında (دِرْهَمٌ أسْوَدُ) denilmesinin nedeni, gümüş dirhemin zamanla renginin değişip, kararmasıdır.

[452] Rahmân, 55/64

234) (قَالَ اللهُ إِنِّى مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّى أعَذِّبُهُ عَذَابًا لاَ أعَذِّبَهُ أحَدًا مِنَ العَالَمِينَ) :[453]

“ Allah (c.c.) şöyle buyurdu: Ben onu size şüphesiz indireceğim; ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, kâinatta hiçbir kimseye etmediğim azabı ona edeceğim.”

Bu ayet birbirine karşıt iki manada açıklanmıştır:

Bazı müfessirlere göre sofra indi, bazılarına göre ise inmedi. Ebû Alî el-Anezî’nin rivayetine göre; Peygamber (s.a.v.) ekmek ve etten meydana gelen bir sofra indiğini söylemiştir.

(أنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً من السَّمَاءِ)[454] “ Bize gökten bir sofra indir ” ayetinde “sofra” ile kast edilen şey bazı rivayetlere göre “yemek sofrası”, bazı rivayetlere göre “ekmek ve balık”, bazı rivayetlere göre de “içinde her şeyin bulunduğu balık” ya da “cennet meyvelerinden bir meyve” dir.

235) (الجَدِيدُ) :

“Yeni” ve “eski, parçalanmış” manalarına gelir.

el-Velîd b. Yezîd’in (أَبَى حُبِّي سُلَيْمَى أن يَبِيدَا وأضْحى حَبْلُهَا خَلَقًا جَدِيدَا) beytinde (خَلَقًا جَدِيدًا) ifadesi (خَلَقًا مَقْطُوعًا) manasına gelir. Kelimenin aslı (مجدود) şeklindedir. Kelime (مَفْعُولٌ) vezninden (فَعِيلٌ) veznine çevrilmiştir. Nitekim (مطبوخٌ و طبِيخ) ve (مَقْدُورٌ و قَدِيرٌ) kelimeleri de böyledir.

Bazı dilcilere göre ise; (خَلَقًا جَدِيدًا) ifadesi (خَلَقًا عِنْدَهَا ؛ جَدِيدًا عِندى) biçiminde anlaşılır. Şâir “ben ondan bıkmadım, o benden bıktı” demek istiyor.

236) (الأحْوَى) :

Ezdâddandır veya ezdâda benzerdir. “Yeşil, taze” ve “kurumuş, kararmış bitkiler” manalarına gelir.

---

[453] Mâide, 5/115
[454] Mâide, 5/114

(وَالَّذِى أخْرَجَ الْمَرْعَى فَجَعَلَهُ غُثَاءً أحْوَى)[455] ayeti iki farklı manada açıklanmıştır:

1) Topraktan yeşil otu taze olarak çıkarıp, daha sonra o taze otu kuruttu.

2) Topraktan yeşil otu çıkardı ve kuruttu. Bu durumda cümlede takdim ve tehir söz konusu değildir.

237) (وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِى القَرْنَيْنِ)[456] :

(Sana Zülkarneyn'i sorarlar)

Ayetteki (ذِى القَرْنَيْنِ) ifadesi farklı manalarda açıklanmıştır:

Ömer'e (r.a.) göre, (ذِى القَرْنَيْنِ) melek ismi, Abdullâh b Ömer'e göre de nebîdir.

Ebu't-Tufeyl Âmir b Vâsile'nin anlattığına göre adamın biri Ali b Ebî Talib'e gelip;

— Ey Mü'minlerin Emiri! Bana Zulkarneyn'den bahset. Zulkarneyn melek midir, nebî midir?" diye sormuş, o da;

— Ne nebîdir, ne de melektir. O, salih bir kuldur" demiştir.

Lebîd b. Rabîa',(الصَّعْبُ ذُو القرنين أصبح ثاويًا بالحِنْوِ فى جَدَثٍ أمَيْمَ مُقِيمُ) beytindeki (ذُو القرنين) ile en-Nu'mân b el-Münzir'i kastetmiştir. Çünkü onun başında iki tane saç örgüsü vardı.

238) (أيَّامَ أبْدَتْ لَنَا جِيدًا وَ سالِفَةً فَقُلْتُ أنَّى لَهَا جِيدُ ابْنِ أجْيَادِ!) :

Şâirin bu beyti birbirine karşıt iki manada açıklanmıştır:

İbnu's-Sikkît'in rivayetine göre (جَيْدُ) kelimesi (ابْنِ) kelimesine muzaf olup (ابن أجْيَادٍ), Mekke taraflarında dağda bulunan bir geyik ve ceylandır.

İbnu's-Sikkît dışındaki kimselerin rivayetine göre (ابْنُ) merfu okunmakta ve (أجْيَادٌ) kelimesi dağın adı olarak değil de "boyun" manasına alınmaktadır.

---

[455] A'lâ, 87/4-5
[456] Kehf, 18/83

239) (رَكُوبٌ) :

“Binekli adam” ve “üzerinde gidilen yol” manalarına gelir.

Şâirin (يَدَعْنَ صَوَّانَ الْحَصَى رَكُوبَا) beytindeki (رَكُوبُ) kelimesi, (مَرْكُوبٌ) manasında kullanılmıştır.

Ḳutrub’a göre (فَعُولٌ) veznindeki kelimeler, ezdâddandır.

240) (الفَجُوعُ) :

Ḳuṭrub’a göre “Üzen” ve “üzülen” manalarına gelir.

241) (ذَعُورٌ) :

Ḳuṭrub’a göre, Ebû Tufeyle el-Hırmâzî’nin (ذَعَرْتَ ذَعورا) ifadesindeki (ذَعورا) kelimesi, hem “korkutan” hem de “korkutulan (korkan)” manalarına gelir.

242) (الزَّجُورُ) :

Ḳuṭrub’a göre “kovan, engel olan, azarlayan” ve “kovulan, engel olunan, azarlanan” manalarına gelir.

243) (الرَّغُوثُ) :

“Emen” ve “emziren” manalarına gelir.

244) (نَهُوزُ) :

“İten, dürten” ve “itilen, dürtülen” manalarına gelir.

245) (غَمُوزٌ) :

“Dokunan” ve “dokunulan” manalarına gelir.

246) (عَصُوبٌ) :

“Saran, örten” ve “sarılan, örtülen” manalarına gelir.

247–248–249) (شَكُوك و ضَغُوثُ و عَروك) :

“Şüphelenen” ve “şüphenilen”, karıştıran” ve “karıştırılan”, “harap eden” ve “harap edilen” manalarına gelir.

250) (الظَّؤورُ) :

“Sütanne” ve “sütkardeş” manalarına gelir.

251) (الرَّحُولُ) :

“Binen” ve “binek” manalarına gelir.

252) (نَخُورُ) :

“Boğazlıyan” ve “boğazlanan” manalarına gelir.

253) (طَعُومٌ) :

“Şişman” ve “zayıf” manalarına gelir.

254) (زَعُومٌ) :

“Akıllı” ve “akıllı olmayan kimse” manalarına gelir.

Ferrâ’ya göre; (فَعُولٌ) kalıbı ismi fâil manasında kullanıldığında, (رَجُولٌ كَفُورٌ – امرأة كفور – امرأة غَضُوبٌ ، صَبُورٌ) örneklerinde olduğu gibi, sonuna (ة) getirilmez. İsmi mef‘ul manasında kullanıldığında ise, fâil ile mef‘ul’ün ayırt edilebilmesi için, ismin sonuna (ة) getirilmelidir. Eğer belirsizlik söz konusu ise veya bir tek mana kasdedilmiyorsa (فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ)[457] “ onların bazısını binek olarak kullanırlar ” ayetinde olduğu gibi (ة) kaldırılabilir. Abdullâh b. Mes’ûd ise, (فَمِنْهَا رَكُوبَتُهُمْ) şeklinde okumuştur.

255) (دَهْوَرٌ – دَهْوَرَةً) :

“Bir şeyler yemek” ve “yediğini çıkarmak” manalarına gelir.

(دَهْوَرُ الرَّجُلُ) cümlesi her iki manaya da gelebilir.

256) (المَسِيحُ) :

Mesih; bazılarına göre “İsa b Meryem”, bazılarına göre “Deccal”, bazılarına göre ise “Deccal’in sıfatı”dır.

---

[457] Yâsin, 36/72

Ebu'l-Abbâs'a göre; (مَسِيحٌ) katetmek anlamına gelen (المَسْحُ)'dan türetilmiş olup, çok dolaştığı için İsâ'ya (a.s.) sıfat olmuştur.

Müfessirlerden bazılarına göre; İsâ (a.s.) annesinin karnından yağlanmış bir şekilde çıktığı için ona "Mesih" denilmiştir. Kelimenin aslı (مَمْسُوحٌ) şeklindedir.

Bazılarına göre de İsâ (a. s), ayağını meshettiği için bu ismi almıştır.

İbrâhîm en-Neḫaî'ye göre (مَسِيحٌ) kelimesi (صِدِّيقٌ) manasına gelir.

257) (البُحْتَرُ) :

"Kısa" ve "uzun" manalarına gelir.

"Uzun" manasına geldiğini Ḳuṭrub söylemişse de onunla aynı fikirde olan kimse yoktur.

Ferrâ'ya göre "kısa" manasına gelir. "Kısa erkek" manasında (رَجُلٌ بُحْتُرُ وَ بُهْتُرُ وَ بُحْتَرِيٌّ), "kısa kadın" manasında (امْرَأَةٌ بُحترة و بهترة و بحتريّة), "kısa kadınlar" manasında da (بَحاتر و بَهَاتر) denilir.

258) (أهْنَف الرجل إهْنافا) :

Ḳuṭrub'a göre "güldü" ve "ağladı" manalarına gelir.

Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre (تَهَانِفُ) kelimesi "hüngür hüngür ağlamak" manasına gelir.

259) (وَقَعُوا فى أم خَتُّور) :

"Sıkıntıya düşmek" ve "bolluk içinde olmak" manalarına gelir.

260) (قَشِيبٌ) :

"Yeni" ve "eski" manalarına gelir.

Mesela (ثَوْبٌ قَشِيبٌ) ifadesi hem "yeni" hem de eski elbise" manasında kullanılabilir.

261) (الجُرْمُوزُ) :

"Küçük" ve büyük" manalarına gelir. Örneğin (البَيْتُ الجُرْمُوزُ) ifadesi hem "büyük" hem de "küçük ev" manalarına gelir.

262) (فَاطِمٌ) :

"Sütten kesen" ve "sütten kesilen" manalarına gelir.

Mesela (نافة فَاطِمٌ) ifadesi hem "sütten kesen" hem de "sütten kesilen deve" manalarına gelir.

263) (مُخُوضٌ) :

Doğum sancısı tutana denir. Aynı anlamda (ماخض) da kullanılır.

264) (النَّهِيكُ) :

"Kuvvetli" ve "yorgun, bitkin" manalarına gelir. Aslı (مَنْهُوكٌ) şeklindedir.

265) (وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا)[458]:

Ayet farklı manalarda açıklanmıştır:

Bazılarına göre; (الْعَادِيَاتِ) kelimesi "atlar", (الضَّبْحُ) kelimesi "koşan atların soluk alma sesleri" manasına gelir.

(الْمُورِيَاتِ قَدْحًا)[459] ayeti "nallarıyla çakarak kıvılcım saçanlara", (الْمُغِيرَاتِ صُبْحًا)[460] ayeti "ansızın sabah baskını yapanlara" manasına gelir.

Bazılarına göre ise; (الْعَادِيَاتِ) kelimesi "develer", (ضَبْحًا) kelimesi "sırtlan" manasına gelir. (ضَبْحًا) kelimesinde ki (ح) harfini (ع) harfine dönüştürmüşlerdir. Çünkü Araplar بُعْثِرَ مَا فِى الْقُبُورِ cümlesindeki (بُعْثِرَ) fiilinin (ع) harfini (ح) harfine çevirmişler ve (بُحْثِرَ) şeklinde okumuşlardır.

---

[458] Âdiyât, 100/1
[459] Âdiyât, 100/2
[460] Âdiyât, 100/3

Yine bir takım kimselere göre (المُورِيَاتِ قَدْحًا) "görüşleriyle ve kurnazlıklarıyla kıvılcım saçan ateşe benzeyen kimseler", (المُغِيرَاتِ صُبْحًا) "bazı hac vakitlerinde koşturulan develer" manalarına gelir.

Ali b. EbiTalib'e göre (الْعَادِيَاتِ) kelimesi "develer", İbn Abbâs'a göre "atlar" manasına gelir.

266) (فُلانٌ مِنْ أهْلِ الحَضَرَاةِ) :

"Şehirli" ve "göçebe" manalarına gelir.

267) (الحِرْفَةُ) :

Ḳuṭrub' a göre "zenginlik" ve "fakirlik, yoksulluk" manalarına gelir.

Ancak "fakirlik, yoksulluk" manasında (الحِرْفَةُ) kelimesini halk tabakası kullanmakta olup Arapların bildiği bir anlam değildir.

268) (رَبَعَ الرَّجُلُ – يَرْبَعُ – رَبْعًا) :

Ḳuṭrub' a göre (رَبَعَ) "ikamet etti", (الرَّبْعَةُ) "uzun süre yolculuk etmek" manasına gelir.

el-Enbârî'ye göre ezdâddan değildir. Çünkü (الرَّبَعَةُ) kelimesi "ikamet etmek" manasına gelmez.

269) (الأعْوَرُ) :

"Bir gözü olmayan" ve "her iki gözü de sağlam olan" manalarına gelir.

(بَصِيرٌ) kelimesi de "kör" ve "kör olmayan" manalarına gelir. İyimserlikten dolayı yani, kör kimsenin iyileşmesi için, köre (بَصِيرٌ) denilir.

270 (وَلَبِثُوا فِى كَهْفِهِمْ ثَلاَثَمِائَةِ سِنِينَ وازْدَادُوا تِسْعًا) [461] **:**

"Onlar mağaralarında üç yüz yıl kalmışlar ve dokuz yıl da buna ilave etmişlerdir."

[461] Kehf, 18/25

Bazıları ayetteki sözlerin Allah'a ait olduğunu, bazıları da Necran Hıristiyanlarının sözü olduğunu ileri sürmüşlerdir.

271) (قَدْ أغَارَ الرَّجُلُ) :

"Yardım etti, onlar için savaştı" ve "gasp etti, onları öldürdü" manalarına gelir.

272) (وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَ عَلَى الأعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلاًّ بِسِيمَاهُمْ) [462]**:**

"İki taraf arasında bir perde ve A'râf üzerinde de (cennetlik ve cehennemliklerin) her birini yüzlerindeki alâmetlerinden tanıyan erkekler vardır."

Rivâyete göre A'râf ashabı, Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinden bir topluluktur. İyilikleri ve kötülükleri eşittir. Onlar, cennetle cehennem arasında bir yerdir. Cennetteki kimseleri gördüklerinde (السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ), cehennemdeki kimseleri gördüklerinde (رَبَّنَا لاَ تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالمين)[463] " Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma " derler.

Yine bir rivâyete göre, Peygamberimiz (s.a.v.)'e A'râf ashabı hakkında soru soruldu. O da:

— Onlar, atalarının günahları sebebiyle Allah yolunda öldürülenlerdir. Atalarının günahları sebebiyle cennete girememişler, Allah yolunda öldürülmeleri dolayısıyla da cehenneme atılmamışlardır.

Bazı müfessirlere göre ise; A'râftakiler "melekler"dir.

273) (لاَ خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلاَ أنْتُمْ تَحْزَنُونَ)[464] **:**

" Bügün size korku yoktur ve sizler üzülmeyeceksiniz de."

Kelbî'ye göre; Allahu Teâla bu ayeti A'râf ashabı için söylemiştir. O'na göre A'râf ashabı, cehennemde müşriklerin kafalarını görür ve onlara "Ey Âs b. Vâil, Velîd b. el-Muğire, Esved b. el-Muṭṭalib, Ebu Cehl b. Hişâm! Dünyadaki hiçbir şey size fayda sağlamadı. Cehenemde olduğunuz halde neden kibirleniyorsunuz? derler. Cennette Selmân el-Fârisî, Ammâr b. Yâsir, Suheyb ve Âmir b. Fuheyra gibi

---

[462] A'râf, 7/46
[463] A'râf, 7/47
[464] Zuhruf, 43/68

Müslümanları gördüklerinde ise müşriklere, “bunlar, Allah’ın kendilerine rahmet vermediği kimseler mi? diye sorarlar. Bunun üzerine Allahu Teâla A‘râf ashabına (ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لاَ خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلاَ أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ)[465] “ Girin cennete. Artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz ” buyurur.

Muḳâtil b Suleymân’a göre; cehennem halkı, A‘râf ashabının cennete giremiyeceğine dâir yemin eder. Bunun üzerine A‘râf ashabını sıratta tutan melekler cehennem halkına “bunlar, Allah’ın kendilerine rahmet vermediği kimselerdir diye yemin ettiğiniz kimseler mi?” diye sorduklarında melekler; (ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لاَ خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلاَ أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ) derler.

Araplar’a göre A‘râf; yerden yüksekte bulunan, şeref ve şan için kullanılan şeydir. Tekili (عُرْفٌ) şeklinde gelir.

274) (أضَبَّ القومُ إضبابا) :

“Konuşmak” ve “susmak” manalarına gelir.

275) (الخَابِطُ) :

“Uyuyan” ve “elini ayağını yere vuran” manalarına gelir.

276) (قَدْ خَذِمَتِ النعلُ) :

Ḳuṭrub’a göre “bağların kopması” ve “bağları düzeltmek” manalarına gelir.

“Bağların kopması manasında” (خَذِمَ) fiili, “bağları düzeltmek” manasında ise (أخْذَمَ) fiili kullanılır. Kök aynı, bab farklıdır.

el-Enbârî’ye göre bu fiil, ezdâddan değildir. Çünkü (خَذِمَتْ) ile (أخْذَمَتْ) fiilleri farklı manalara gelir.

---

[465] A‘râf, 7/49

277) (الحَوْمان) :

(الحَوْمان), “ot biten bitki yetişen yer”, (الحومانة), “sert, katı yer” manalarına gelir. Çoğulu (حَوَامِينُ) şeklindedir ama (حَوْمانُ) şeklinde de gelebilir. Kelimenin tekili ile çoğulu arasındaki fark (ة) olabilir. Mesela (نَخْلَةٌ) kelimesinin çoğulu (نَخْلٌ), (تَمْرَةٌ) kelimesinin çoğulu (تَمْرٌ) şeklindedir.

278) (التَّبِيعُ) :

“Tâbi‘ olan” ve “tâbi‘ olunan” manalarına gelir.

(ثُمَّ لاَ تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا)[466] “ Sonra, bundan dolayı kendinize (intikamınızı almak için) bizi arayıp soracak bir destekçi de bulamazsınız ” ayetindeki (تَبِيعًا) kelimesi (تَابِعًا) manasında kullanılmıştır ve ayet, “sonra, bundan dolayı intikamınızı almak için bizi arayıp soracak bir destekçi de bulamayacaksınız” manasına gelir.

279) (قَدْ جَمَّرْتُ المَرْأةِ) :

Ḳuṭrub’a göre “kahkül, perçem yapma” ve “parçalamak” manalarına gelir. (جِمَارٌ) kelimesi “kahkül, perçem” manasında kullanılır.

(لاَ تُجَمِّرُوا جُنُودَكُمْ) hadisi “ onların soyunu kurutmayınız ” manasına gelir.

Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre; (الجِمَارُ) kelimesi “küçük taş” demektir. Çünkü (قَدْ اسْتَجْمَرَ الرجل) cümlesi, “küçük taşla temizlik yaptı” manasına gelir.

el-Enbârî’ye göre Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre; (قَدْ جَمَّرْتُ المَرْأةَ) ve (لَهَا جِمَاران) ifadeleri ezdâddan değildir. Çünkü (جَمَّرَتْ) fiili “saçı artırmak, çoğaltmak” manasına gelmez. (جِمَارٌ) kelimesi de (الذؤابة) “kahkül, perçem” kelimesinin zıddı değildir.

---

[466] İsrâ, 17/69

280) (التَّفَطُّرُ) :

“Deveden süt çıkmaması” ve “çatlama, yarılma” manalarına gelir.

(تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ)[467] “ Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak ” ayetindeki (يَتَفَطَّرْنَ) fiili “çatlama, yarılma” manasında kullanılmıştır ve ayet “bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak” manasına gelir.

281) (الزَّوْجُ) :

Ḳuṭrub’a göre ezdâddandır. Çünkü “tek” e de “çifte” de kullanılır.

el-Enbârî’ye göre ezdâddan değildir. (الزَّوْجُ) kelimesi Araplar arasında “çift” için kullanılmaz. Ancak (الزَّوْجَانِ) kelimesi bu anlamda kullanılır. (وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الأُنْثَى)[468] “ Şüphesiz o, erkek ve dişiden ibaret olan iki kişi yarattı ” ayetinde (الزَّوْجَيْنِ) kelimesi “karı koca” manasına gelir. Çünkü bu kelime (الذَّكَرَ وَ الأُنْثَى) kelimeleriyle açıklanmıştır. (الأَزْوَاجُ), “fertler” manasına gelir. Araplar (الرَّجُلُ زَوْجُ المَرْأَةِ) ve (المَرْأَةُ زَوْجُ الرَّجُلِ) der. Aynı zamanda (المَرْأَةُ زَوْجَةُ الرَّجُلِ) diyenler de vardır.

Siyah ve beyaza, tatlı ve ekşiye de (الزَّوْجَانِ) denilir. Ama bu manalardan sadece birini ifade ederken, (الزَّوْجُ) denilmez.

(الزَّوْجُ) kelimesi “çift” manasına gelir diyen herkes, Allah’ın kitabına ve Araplar’ın sözlerine karşı gelmiş olur.

282) (العَاقِلُ) :

Ḳuṭrub’a göre “akıllı” ve “akıllı olmayan” manalarına gelir.[469]

283) (الفَارِضُ و الْفَوَارِضُ) :

Ḳuṭrub’a göre “yaşlı” ve “körpe, genç” manalarına gelir.

---

[467] Meryem, 19/90
[468] Necm, 53/45
[469] Câhil bir kimseyle alay etmek ve küçümsemek için, ona (يَا عَاقِلُ) denilir. (Enîs, a.g.e., s. 209)

(إِنَّهَا بَقَرَةٌ لاَ فَارِضٌ وَلاَ بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ)[470] " O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek " ayetindeki (فَارِضٌ) kelimesi, "yaşlı" manasına gelir.

284) (اسْتَقْصَيْتُ الحَديثَ استقصاء) :

Ḳuṭrub'a göre "iyice araştırmak, incelemek" ve "özetlemek" manalarına gelir.

285) (الشُّجَاعَةُ) :

Ḳuṭrub'a göre "güçlü" ve "zayıf" manalarına gelir.

286) (أمعن بحقى إمعانا) :

Ḳuṭrub'a göre "Doğrulamak, onaylamak" ve "kaçmak, uzaklaşmak" manalarına gelir.

287) (الأكْمه) :

Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre, doğuştan kör olanlara (أَكْمَهُ) denilir. (وَأَبْرِئُ الأَكْمَهَ وَ الأَبْرَصَ)[471] (körü ve alacalıyı iyileştirir) ayetindeki (الأَكْمَهَ) kelimesi "doğuştan kör" demektir.

(الأَكْمَهُ) kelimesi Ebû ubeyde'ye göre "doğuştan kör", Varaka'nın İbni Ebî Necîḥ ve Mücâhid'den rivâyet ettiğine göre "gündüz görüp gece göremeyen" başka bir rivâyete göre ise "gözü iyi görmeyen" manalarına gelir.

Doğuştan kör olduğu için, Katâde b Diâme'ye (أَكْمَهُ) denilir. Doğuştan kör olmayıp sonradan kör olanlara da (الأَكْمَهُ) denilebilir.

288) (قَدْ تَغَشْمَرَ الرَّجُلُ) :

Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre, "kötülük" ve"iyilik yapmak" manalarına gelir. "Kötülük yapmak" manası daha yaygındır.

289) (يَهْوِى) :

Ḳuṭrub'a göre "çıkmak" ve "inmek" manalarına gelir.

---

[470] Bakara, 2/68
[471] Âl-i İmrân, 3/49

Ḳuṭrub'un (الدَّلْوُ تَهْوِى كَالْعُقَابِ الْكَاسِرِ) mısrasındaki (تَهْوِى) fiili, "çıkmak" manasında kullanılmıştır. Arapların sözlerinde ise "inmek" manası daha yaygındır.

290) (النَّفِلُ) :

Ḳuṭrub'a göre "kötü, iğrenç kokan" ve "güzel kokan" manalarına gelir.

Araplar'ın sözlerinde (النَّفَلُ) kelimesi (النَّتَنُ), (النَّفِلُ) kelimesi (المُنْتِنُ) kelimesinin yerini tutar ve "kötü, iğrenç kokan" manalarına gelir.

(لا تَمْنَعُوا إماءَ اللهِ مَسَاجِدَ اللهِ وَلْيَخْرُجْنَ إذَا خَرَجْنَ تَفِلاتِ) hadisindeki (تَفِلاتِ) kelimesi, "güzel koku kullanmasınlar" manasına gelir.

"Güzel kokmayan, kötü kokan kadın" manasında (امْرَأَةٌ تَفِلَةٌ و مِتْفَال) denilir.

291) (قَدْ تَرِبَ) :

Kutrub'a göre (تَرِبَ) fiili "fakirleşti", (أَتْرَبَ) fiili "zengişleşti" manalarına gelir.

el-Enbârî'ye göre ezdâddan değildir. Çünkü (تَرِبَ) fiili ile (أَتْرَبَ) fiilleri farklı manalara gelir. Her ikisinin de tek bir manası olduğu için ezdâddan değildir. Araplar "fakirleşti" manasında (قَدْ تَرِبَ), zengişleşti manasında ise (أَتْرَبَ) fiilini kullanırlar. (أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ)[472] ayeti " hiçbir şeyi olmayan yoksul " manasına gelir.

292) (وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ منْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ)[473] :

(Firavun ailesinden olup, imanını gizleyen bir mümin adam şöyle dedi)

Bu ayet birbirine karşıt iki manada açıklanmıştır:

Bazı müfessirlere göre mü'min kimse; Firavun'un ailesinden, ya da onun halkından, yaşadığı çevreden veya aynı neseptendir.

Bazılarına göre ise; mü'min kimse, Firavun'un ailesinden değildir. Ancak o, imanını Firavun'un ailesinden saklar. Onlara göre ayet (قَالَ رجل مؤمن يكتم إيمانه من آل فرعون) şeklinde takdir edilir.

---

[472] Beled, 90/16
[473] Mü'min, 40/28

293) (قَدْ أجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا)[474] :

“İkinizin de duası kabul olunmuştur. O halde doğruluğa (ve insanları doğru yola çağırmaya) devam edin.”

Ayet birbirine karşıt iki manada açıklanmıştır:

Bazılarına göre hitap, Mûsa (a.s.) ‘adır. Çünkü dua eden odur ve kendisine tesniye zamiri ile hitap edilmiştir. Nitekim (أَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ)[475] “ Haydi ikiniz her inatçı kâfiri şiddetli azaba birlikte atın ” ayetinde de sadece Malik’e hitap edilir. Araplar bir tek kişiye hitap ederken (قوما واقعدا) derler.

Bazılarına göre ise hitap, Mûsa (a.s.) ve Hârun (a.s.)’adır. Çünkü Mûsa (a.s.) dua etmiş, Hârun (a.s.) ise (آمِينْ) demiştir. (آمِينْ) kelimesi (اللهمّ استجب)

294) (الأخضر) :

Bir kimsenin sıfatı olarak kullanıldığında “cömert” ve “kınanmış” kimse manalarına gelir.

El-Fazl b. el-Abbâs b. Atebe b. Ebî Leheb, (وَ أنَا الأخْضَرُ مَنْ يَعْرِفُنِي أخْضَرُ الجِلْدَةِ فى بَيْتِ العَرَبْ) kelimesini “cömert” manasında kullanmıştır.

Araplar’ın (أباد الله خضراءهم) sözlerindeki (الخَضْراء) kelimesi “cömertlik” manasına gelir.

295) (رَسَمْتُ) :

Ḳuṭrub’a göre “onarmak, tamir etmek” ve “bozmak” manalarına gelir.

296) (عِفِرِّينَ) :

Ḳuṭrub’a göre “övmek” ve “yermek” manalarına gelir.

Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre sadece “övmek” manasına gelir. Üç şekilde açıklanır: (عِفِرّون) kelimesi (عِفِرّ) kelimesinin çoğuludur. (عِفِرّ), “toza toprağa

[474] Yunus, 10/89
[475] Kaf, 50/24

bulanmış” manasına gelir. (عِفِرّ) kelimesi (شِمِرّ) kelimesine benzer. (شِرٍّ) , (شِمِرٍّ) denilir. “Bir işe girişmek, başlamak” manasına gelir. (لَيْثُ عِفِرّين) ifadesi, (ليث ؛ ليوث) biçiminde anlaşılır.

Aşmaî’ye göre; (لَيْثُ عِفِرّين) ifadesi “binicisine karşı direnen, onu yere atan binek” manasına gelir. Bazılarına göre de (عِفِرّون) kelimesi “belde, ülke” manasına gelir.

297) (وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا)[476] :

“ Bu rızık onlara bazı yönlerden dünyadakine benzer olarak verilmiştir ”

Ayet farklı manalarda açıklanmıştır:

Bazılarına göre; dünyada onlara verilen akşam yemeği, sabah kahvaltısına benzer. Yemeği yediklerinde, tadını öncekinden farklı bulurlar. Bu durumda karpuzda elma, ayva ve nar tadı bulunması Allah’ın hikmetine, kudretine işaret eder.

Bazılarına göre ise; onlara verilen meyve dünyadakine benzer, ancak cennet meyvesi daha güzeldir.

Ma‘mar’e ve el-Hasan’a göre; onlara verilen meyvelerle, dünyadakilerin bazıları birbirine benzer.

298) (قَدْ ثَلَلْتُ عَرْشَهُ) :

Ḳuṭrub’a göre (قَدْ ثَلَلْتُ عَرْشَهُ) cümlesi “yıkmak, bozmak”, (أَثْلَلْتُ عَرْشَهُ) cümlesi ise “onarmak, tamir etmek” manasına gelir.

el-Enbârî’ye göre ezdâddan değildir. Çünkü (ثَلَلْتُ) ve (أَثْلَلْتُ) fiillerinin bir tane manası vardır. Bir tane manası olan fiiller de ezdâddan değildir.

Dilcilere göre; (ثَلَلْتُ عَرْشَهُ) cümlesi (أَهْلَكْتُهُ) “onu yıktım, bozdum” manasına gelir.

---

[476] Bakara, 2/25

إنَّا عَرَضْنَا الأمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَ الأرْضِ وَ الجِبَالِ فَأَبَيْنَ أنْ يَحْمِلْنَهَا وَ أشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الإنْسَانُ) (299

إنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولاً)[477] :

“ Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi; (bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmedi). Çünkü o, çok zalim, çok cahildir.”

Ayetteki “emanet” kelimesi, farklı manalara gelebilir. Bazılarına göre emanet; (yer, gök, dağ) gibi akılsız varlıklara sunulmaz. Ayette mecaz anlam içerir. Nitekim Araplar’ın (شَكا إلىّ بعيرى طُولَ السير) cümlesi “eğer devenin aklı olsaydı bana şikâyette bulunurdu. Onun aklı yok. Bu yüzden şikâyette bulunamaz” manasına gelir.

Yukarıdaki görüşe sahip olanların haricîndeki kimselere göre; Allahu Teâla emaneti akıl verdiği göklere, yere ve dağlara vermiştir. İleri gelen ilim erbabı da bu görüşü savunur. “Bu durum, taşların ve hayvanların Peygamberimiz’e secde etmesiyle aynı şeydir” der.

Bazılarına göre ise; Allahu Teâla’nın emaneti bizzat yere, göklere ve dağlara vermesi mümkün değildir. Allahu Teâla emaneti göklerde, yerde ve dağlarda bulunanlara vermiştir.

Bazı rivayetlere göre emanetten maksat, “farzlar”dır. Allahu Teâla bu farzları yere, göklere ve dağlara sunmuştur. Eğer bu farzları yerine getirirlerse sevap alacaklar, getirmezlerse cezalandırılacakdır.

300) (التَّقْرِيظُ) :

Ḳuṭrub’a göre “birisini övmek” ve “yermek” manalarına gelir.

Dilcilere göre; (التَّقْرِيظُ) “canlı birisini”, (التأبين) “bir ölmüşü övmek” manalarına gelir.

301) (النَّحَاحةُ) :

Ḳuṭrub’a göre “cömertlik” ve “cimrilik” manalarına gelir.

---

[477] Ahzâb, 33/72

302) (الطَّاحِى) :

Ḳuṭrub'a göre "yatan, uzanan" ve "yüksek" manalarına gelir. Dualarında (لا و القمَرِ الطَّاحِى) derler ve bu cümledeki (الطَّاحِى) kelimesi, "yüksek" manasında kullanılmıştır.

"Yere vurmak, atmak" manasında (طحَوْتُ الرَّجُلَ) denilir. (طَحَا), "çıldırmak" manasına da gelir. İbn Abede'nin bir beytinde "gitmek, uzaklaşmak" manasında kullanılmıştır.

el-Enbârî'ye göre ezdâddan değildir. (طَحَا) kelimesi değil, (مطحو و مطحىّ) kelimeleri "alçak" manasına gelir. (وَالأرْضِ وَمَا طَحَاهَا)[478] ayeti " yeri ve onu düzlük yapana " manasına gelir ve ayetteki (طَحَا) fiili, (بَسَطَ) manasında kullanılmıştır. (الطَّاحى) kelimesi, Araplar'ın şu sözüne kıyas edilerek "alçak" manasına gelebilir: İnsan için (النَّائِمُ) denilir. Gece için de "kendisinde uyunan zaman" anlamında (النَّائِمُ) denilir.

303) (الجَبْرُ) :

Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre "efendi" ve "köle" manalarına gelir.

Bazılarına göre (جَبْرَئِيلُ) kelimesi, "Allah'ın kölesi" manasına gelir. (جَبْرٌ) "köle", (الإيلُ و الإلّ) "rububiyet (rablık, ilahlık)" manasına gelir.

Bazı müfessirlere göre (جَبْرَئِيلُ) kelimesi (عَبْدُ اللهِ), (إسْرَافِيلُ) kelimesi de (عَبْدُ الرَّحْمَان) manasına gelir. Her isimde de (إيل) eki vardır.

304) (حمأت الرّكِيّة حمأ) :

Ḳuṭrub'a göre "kuyunun çamurunu boşalttı" ve "kuyuya çamur doldurdu" manalarına gelir.

---

[478] Şems, 91/6

el-Enbârî'ye göre ezdâddan değildir. Çünkü (حمأت) ve (أحمأت) fiilleri birbirinden farklıdır ve bu fiillerin bir tane manası vardır. Tek manası olan fiiller ezdâddan değildir.

Ferrâ'ya göre de hem "temizlemek" ve "temizletmek" manalarına gelir. (وَلَقَدْ خَلَقْنَاالإنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ)[479] " Andolsun biz insanı (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş cıvık bir balçıktan yarattık " ayetinde (الحَمَأ) kelimesi, çoğunluğa göre, "şekillenmiş balçık" manasına gelir.

Ebû Ubeyde'ye göre (الحَمَأ) kelimesi, (حَمْأة) kelimesinin çoğuludur. (عَبْرَةٌ وعِبَرٌ) kelimesine benzetilmiştir.

O'nun dışındaki kimselere göre ise (حَمَأةٌ) kelimesinin çoğuludur. (قَصَبَةٌ وَ قَصَبٌ) kelimesine benzetilmiştir.

305) (نَسِيتُ) :

Bir şeyi "bilmeyerek unutmak" ve "kasten unutmak" manalarına gelir.

"Bilmeyerek unutmak" manasına geldiğine dâir delil göstermeye gerek yoktur. "kasten unutmak" manasına dâir (نَسُوا اللهَ فَنَسِيَهُمْ)[480] "Onlar Allah'ı unuturlar, Allah da onları unutur." Ayeti delil olarak gösterilebilir. Onlar, Allah'a karşı olan vazifelerini bilerek yerine getirmedikleri için Allahu Tealâ da onları unutur, yani onlara merhamet etmez.

(وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إلى ادَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا)[481] " Andolsun biz, daha önce de Âdem'e ahid (emir ve vahiy) vermiştik. Ne var ki o, (ahdi) unuttu. Onda sabır ve karar da bulamadık " ayeti "Âdem bilerek, kasten emrettiğimiz ahdi unuttu ve bundan dolayı cennetten çıkarıldı" manasına gelir.

---

[479] Hicr, 15/26
[480] Tevbe, 9/67
[481] Tâhâ, 20/115

306) (مُشبّ للمُسنّ) :

“Yaşlı” ve “genç” manalarına gelir.

307) (قَمُؤت) :

“Şişman, besili olma” ve “ufak tefek olma” manalarına gelir.

(قَمُؤت الإبل قُموءًا و قَمَاءَة) cümlesinde fiil, “şişmanladı, gelişti” manasına gelirken, (قَمؤ الرّجُل) cümlesinde “ufak tefek olma” manasına gelir.

308) (أعبلَ الشَّجَرُ) :

“Yaprakları düşen” ve “meyve veren ağaç” manalarına gelir.

309) (طَلَعْتُ) :

“İlerleme, yaklaşma” ve “sırtını dönme, yüz çevirme” manalarına gelir. Mesela (طَلَعْتُ على الرّجُلِ) cümlesi, her iki manaya da gelebilir.

310) (بَدُن الرجُل) :

Ḳuṭrub’a göre (بَدُن الرجُل) “şişmanladı”, (بَدَّن الرجُل تبدينا) “yaşlandı, zayıfladı” manalarına gelir.

el-Enbârî’ye göre ezdâddan değildir. Çünkü (بَدَّن), (بَدُن) fiilleri birbirinden farklıdır ve bu fiillerin bir manası vardır.

Ebû Ubeyde el-Emevî’ye göre (بَدَّن الرجُل تبدينا) cümlesi “adam zayıfladı, yaşlandı” manasına gelir.

Ebû Ubeyde’ye göre (بَدَّن) fiili, “yaşlanmak, zayıflamak” manalarına gelir. (كَانَ الرَّسُولُ اللهِ يوتِرُ بتسع فلما بَدُن صلّى ستا و ركع فى السابعة وصلّى ركعتين و هو جالس يقرأ فيهما) hadisindeki (بَدُن) fiilinin aslı da (بَدَّن) şeklindedir. “Peygamberimiz yaşlandığında, geceleyin bazı namazlarını oturarak kılardı” hadisi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu hadisteki (بَدُن) fiili “şişmanlık” manasına gelemez. Çünkü Peygamberimiz şişman değildi, ne zayıf ne de şişmandı.

Ebû Ubeyde hâricindeki kimselere göre hadisteki (بَدُن) fiili "şişmanlamak" manasına gelir. Hadisin bir başka rivayeti ise şöyledir: (كَانَ الرّسولُ اللهِ صلى الله عليه و سلم يوتر بتسع فلما بَدُن و كثر لحمه صلّى سبعا وركعتين وهو جالس يقرأ فيهما).

311) (حايِ حايِ و حايْ حايْ و حايِنْ حايِنْ) :

Sürüyü "çağırma" ve "azarlama, kovma" manalarına gelir.

312) (الأسْفَى) :

"Hızlı, çevik" ve "hızlı, çevik olmayan" manalarına gelir. (فَرَسٌ أسْفَى) ifadesi her iki manaya da gelir.

313) (نَاقَةٌ زَعُومٌ) :

"Şişman, besili" ve "zayıf, cılız deve" manalarına gelir.

314) (طهَ) :

Hangi manaya geldiğine dâir farklı açıklamlar yapılmıştır. Bazı müfessirlere göre (طهَ) ifadesi Süryancada (يَا رَجُلُ) manasına gelirken, bazılarına göre Akk lehçesinde de (يَا رَجُلُ) manasına gelir ve hem kadın hem de erkek için kullanılır.

(طهَ) ifadesi Ahfeş'e göre, sûreyi kendisinden önceki sûreden ayırmak için kullanılan bir işarettir. Ferrâ'ya göre ise, (الم) ifadesi gibidir. Allahu Teâla Araplara, Kur'ân-ı Kerim'i kendilerinin bildiği ve anladığı bir dille Peygamberine indirdiğini göstermek için sûreye mu'cem harflerle başlamıştır.

315) (سَلْف) :

"Küçük" ve "büyük çanta, torba" manalarına gelir.

316) (الحَذَفُ) :

"Vücut yapısı küçük olan kuzu" ve "yaşlı koyun" manalarına gelir.

317) (سُمْتُهُ بعيرى سَوْما) :

“Satılığa çıkarmak” ve “satın almak istemek” manalarına gelir. Mesela (اسْتمتُه البَعِيرَ اسْتِيَاما) cümlesi her iki manaya gelir.

318) (فَادَ الرجل يَفِيدُ) :

“Harap olmak, yok olmak” ve “çalımla, caka satarak yürümek” manalarına gelir.

319) (النَّقَدَة والنَّقَد والنِّقَاد) :

“Değeri olmayan büyük” ve “değeri olmayan küçük koyun” manalarına gelir.

320) (رَجُلٌ نَجْدٌ) :

Ḳuṭrub’a göre “davete hemen icâbet eden kimse” manasına gelir. (نَجْدٌ) kelimesinin çoğulu (أنْجَادٌ) şeklindedir. (رجل نَجِدٌ) ifadesi ise “kendisine sığınılan kimse” manasına gelir.

Ḳuṭrub dışındaki kimselere göre “kendisine sığınılan kimseye” (مَنْجُودٌ وَ نَجِيدٌ) denilir.

el-Enbârî’ye göre (النَّجْدُ) kelimesi ezdâddan değildir. Çünkü Araplar’a göre bu kelime bir tek manaya gelir.

321) (الثَّلّةُ) :

Ḳuṭrub’a göre “büyük koyun” ve “keçi sürüsü” manalarına gelir. Çoğulu (ثَلَل) şeklindedir.

322) (أَلِيَت المرأةُ تَأْلَى) :

Ḳuṭrub’a göre (أَلِيَت) fiili, hem (أَلِيَةُ المَرْأة) “kadının kalçası büyüdü”, hem de (أَلِيَةُ الشَّاة) “koyunun kuyruğu büyüdü” manasında kullanılır.

el-Enbârî’ye göre ise ezdâddan değildir. Çünkü fiilin bir tane manası vardır ve iki karşıt mana içermez.

323) (طَرْطَبْتَ بضأنك طَرْطَبَةً) :

Ḳuṭrub'a göre (طَرْطَبْتَ) kelimesi "çağırmak" ve "kovmak" manalarına gelir.

324) (أتانا فلان بطعام فحططنا فيه) :

Ḳuṭrub'a göre "az yemek yemek" manasına gelir. (أَتَانَا طعامٌ فحططنا فيه) cümlesi ise "çok yemek yemek" manasında kullanılır.

325) (بَلِجَ بشهادته يَبْلَجُ بها بَلَجًا) :

(بَلِجَ) fiili Kutrub'a göre, gizlemek" ve "ortaya çıkarmak" manalarına gelir.

(الحقّ أبلج والباطل لَجْلَجٌ) cümlelerinde (أَبْلَجُ) kelimesi "açık, belli", (لُجْلُجُ) kelimesi ise "karışık" manasına gelir.

el-Enbârî'ye göre ise ezdâddan değildir. Çünkü (البَلج) kelimesi sadece "açık, belli, parlak" manasına gelir. (وَجْه فلان أبلج) cümlesinde (أبلج) kelimesi "güzel, parlak" manasına gelir. (أبلج) kelimesi aynı zamanda peygamberimiz (s.a.v.)'in sıfatıdır ve "güzel yüzlü" manasına gelir.

326) (رَجَلْت البهيمة) :

(رَجَلَ) fiili "bağlamak", (أَرْجَلَ) fiili ise "sürüyü otlanması için göndermek" manalarına gelir.

el-Enbârî'ye göre ise ezdâddan değildir. Çünkü (رَجَلَ) fiilinin bir tane manası vardır.

327) (صَفَحْتُ القَوْمَ أصْفَحهم) :

"Su vermek, sulamak" ve "su vermemek, sulamamak" manalarına gelir.

328) (رَجلٌ رَعِيب العين ومَرْعوبها) :

"Cesur" ve "korkak" manalarına gelir.

329) (قَدْ أفلت الرجلَ الرجلُ) :

“Kurtulmak” ve “kurtarmak” manalarına gelir.

330) (مرتَدّ) :

“Terk eden, dönen, bırakan” ve “terk edilen, bırakılan” manalarına gelir.

Hem ism-i fâil hem de ism-i mef‘ûl anlamı içerir. İsm-i fâil olduğunda, (مرتَدّ) kelimesinin aslı (مرتَدِد), ism-i mef‘ûl olduğunda ise (مرتَدَد) şeklindedir.

331) (قَدْ أفَادَ الرجل مالاً) :

“İstifâde etmek, yararlanmak” ve “istifâde ettirmek, yararlandırmak” manalarına gelir.

332) (المُزْدادُ) :

“Artan, çoğalan” ve “arttırılan, çoğaltılan” manalarına gelir.

Hem ism-i fâil hem de ism-i mef‘ûl anlamı içerir. İsm-i fâil olduğunda, (المُزْدادُ) kelimesinin aslı (مزتِيد), ism-i mef‘ûl olduğunda ise (مزتَيَد) olur.

333) (وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا)[482]:

“Andolsun ki kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin burhânını görmeseydi o da kadına meyledecekti.”

Ayet farklı manalarda açıklanmıştır. Bazılarına göre; Yûsuf (a.s.) asla zinâya meyletmemiştir. Çünkü Allahu Teâla onu ihlâsa erdirmiş ve (إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ)[483] “ şüphesiz o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır ” buyurmuştur.

Bazılarına göre de; kadının meyletmesi ile Yûsuf (a.s.) meyletmesi birbirinden farklıdır. Kadının meyletmesi zinâ amacıyla iken, Yûsuf (a.s.)’ın meyletmesi bu amaçla değil, nefsin konuşması yönünden idi.

Bazılarına göre ise; Yûsuf (a.s.) zinâya kesinlikle meyletmemiştir. Ayette takdîm ve te’hir söz konusudur. Allahu Teâla ayette şunu kast eder: (وَلَقَدْ هَمَّتْ به و لولا أنْ

[482] Yusuf, 12/24
[483] Yusuf, 12/24

(رأى بُرْهَانَ ربِّهِ لَهَمَّ بها فلما رأى البرهان لم يقع منه هَمَّ) " Kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin burhânını görmeseydi o da kadına meyledecekti. Rabbinin burhânını görünce kadına meyletmedi."

el-Enbârî'ye göre; varmamız gereken netice, hadis ve ilim erbâbının icmâ ettikleri husustur. Ali b Ebî Tâlib, İbn Abbâs, Sa'd b Cubeyr gibi râvilerin rivayeti sahihtir. Bu rivayete göre Yûsuf (a.s.), Allah'ın kitabında açıklandığı şekilde kadına meyletmiştir. Yûsuf (a.s.) böyle bir hata yapmış olabilir. Nitekim onun dışındaki diğer Peygamberler de hatalar yapmıştır. Allahu Teâla'nın takdim ettiği şeyi te'hir etmeğe gerek yoktur. Ayette kast edilen şudur (لولا أنْ رأى برهان ربه لزنا بها بعد الهمّ فلما رأى البرهان زال الهمّ و وقع الإنصراف عن العزم) "Eğer Rabbinin burhânını görmeseydi, kadına meyledettikten sonra zinâ edecekti. Rabbinin burhanını gördüğünde meyli gitti ve kararından vazgeçti."[484]

Ebû Ubeyd'e göre; Allahu Teâla'nın Peygamberler'in hatalarından bahsetmesinin nedeni onun rahmetinden ümidinizi kesmemeniz içindir.

334) (حَرَسَ الشَّئَ) :

"Korumak, muhafaza etmek" ve "çalmak" manalarına gelir.

335) (النَّحِيضُ) :

"Şişman" ve "zayıf" manalarına gelir.

336) (رَجْل) :

"Bir kişiyi" ve "topluluğu" ifade eder. Topluluktan bir kişiye (رَاجِلٌ) denilir. Mesela (رَاكِبٌ) kelimesinin çoğulu (رَكْبٌ) , (شَارِبٌ) kelimesinin çoğulu (شَرْبٌ) kelimesidir.

(يَأْتُوكَ رجَالاً)[485] (yaya olarak gelsinler) ayeti, (صُوَّامٌ – قُوَّامٌ) örneklerinde olduğu gibi (رُجَّالاً) şeklinde okunabilir.

---

[484] İbnu'l-Enbârî, Kitâbu'l-Ezdâd, s. 411-413
[485] Hac, 22/27

337) (يَعْقُوبُ) :

Arapça bir kelime olabilir. Çünkü Araplar (يَعْقُوبُ) kelimesini "erkek keklik" manasında kullanıyorlar ve (يَعَاقِيبُ) şeklinde çoğul yapıyorlar.

338) (التَّوَّابُ) :

"Tevbeleri çokça kabul eden" ve "çokça tevbe eden kimse" manalarına gelir. (التَّوَّابُ), "tevbeleri çokça kabul eden" manasında Allahu Teâlâ'nın ismidir.

339) (إسْحَاقٌ) :

Nasıl türetildiği bilinmeyen a'cemi bir isim ve "uzaklaştırmak" manasında Arapça bir isim olabilir. (فَسُحْقًا لأصْحَابِ السَّعِيرِ)[486] ayetinde (سُحْقًا) kelimesi, (بُعْدًا) manasında kullanılmıştır. Ayet (artık (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun, o alevli cehennemin mahkûmları) manasına gelir.

340) (أَيُّوبُ) :

Nasıl türetildiği bilinmeyen a'cemi bir isim ve (قَيُّومُ) vezninde Arapça bir isim olabilir. "Dönmek" manasına gelen (آب – يَؤُوب) fiilinden (فَيْعُول) vezninde bir kelime olabilir.

el-Enbârî'ye göre, İdris v.b. a'cemi isimler, (إسْحاقٌ – يَعْقُوبُ – أَيُّوبُ) gibi isimlere kıyas edilemez. Araplar'ın bilmediği ve yapmadığı şeyler kıyas yapılamaz.

341) (ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّى لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وأنَّ اللهَ لاَ يَهْدِى كَيْدَ الْخَائِنِينَ)[487]:

" (Yûsuf dedi ki: Onların) bu (itiraflarına lüzum görmem), benim kendisine gıyapta hâinlik etmediğimi ve Allah'ın, hâinlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını onun da bilmesi içindir."

Ayet farklı manalarda açıklanmıştır. Hadis ehli, ilim erbâbının çoğunluğunun şöyle dediğini söylemiştir: "Bu sözü söyleyen Yûsuf (a.s.)'dır. Kral elçisine "Yûsuf'u

---

[486] Mülk, 67/11
[487] Yusuf, 12/52

bana getirin” der. Elçi Yûsuf’a geldiği zaman (elçiye), (إرْجِعْ إلى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللاّتى قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ)[488] “ Efendine dön de ona, ellerini kesen o kadınların zoru neydi? Diye sor ” der. Yûsuf orada yokken kral kadınlara sordu, onlar da (مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ)[489] “ Biz ondan hiçbir kötülük görmedik ” derler. Bunun üzerine Yûsuf bu sözü söylemiştir.

Bazılarına göre (ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّى لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ) sözü kadına âittir. Çünkü onun sözüyle bağlantılıdır.

Bazılarına göre ise; Yûsuf (a.s.) bu sözü kral’ın huzurunda, aziz yokken söylemiştir. Aziz kralın komutanı idi. Yûsuf’u, kralın karısı değil azizin karısı ayartmaya çalışmıştır. Kral, aziz yokken Yûsuf’u, azizin karısını ve diğer kadınları getirtmiştir. Azizin karısı ve diğer kadınlar Yûsuf’un hiçbir kötülük etmediğini, onun masum olduğunu söylediklerinde, Yûsuf (ذَلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّى لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ) “Bu itiraflar, aziz yokken benim ona ihanet etmediğimi bilmesi içindir” demiştir.

İlim erbâbının çoğunluğuna göre; aziz kraldır. İranlılar’ın krala “kisra”, Rumlar’ın “kaysar”, Türkler’in “hakan” demesi gibi halk da krala “aziz” derdi.

342) (بَنَّة) :

“Güzel” ve “pis, kötü koku” manalarına gelir.

343) (قَدْ افْتَرَطَ الرجل فَرَطًا) :

“Küçük bir çocuğu” ve “babayı, amcayı, dedeyi ve âile efradından diğer büyük kimseleri gömmek” manasına gelir.

344) (النَّعْفُ) :

“Yükselmek” ve “alçalmak” manalarına gelir.

345) (المِجْمَر) :

“Kibrit v.b. şeyler” ve “ateş yakılan yer, mangal, buhurdan” manalarına gelir.

---

[488] Yusuf, 12/50
[489] Yusuf, 12/51

346) (نَحِيحُ) :

“Cimri” ve “cömert” manalarına gelir. el-Enbârî’ye göre “cimri” manası daha yaygındır.

347) (القَلْت) :

Hicazlılar’a göre “dağda suyun toplandığı büyük çukur”, Tenim ve onun dışındaki diğer kabilelere göre ise “dağda suyun toplandığı küçük çukur” manasına gelir. Müennes bir isimdir. İsm-i tasğiri (قُلَيْتَةٌ), çoğulu ise (قِلاتٌ) şeklindedir.

348) (الفَلْذُ) :

Basralılardan Ebû Zeyd’e göre hem “az” hem de “çok vermek” manalarına gelir.

İbnu’s-Sikkît ve onun dışındaki kimselere göre (الْفِلْذُ) kelimesi, (فِلْذَةٌ) kelimesinin çoğul halidir. (الْفِلْذَةُ), “devenin karaciğerinin bir bölümü” manasına gelir.

349) (قَدْ أرجأتِ الناقة) :

“Yaklaşmak, yakın olmak” ve “ertelemek, geciktirmek” manalarına gelir.

(قَدْ أرجأتِ الناقة); “devenin doğurma zamanı yaklaştı”, (قَدْ أرجأت الأمر); “ işi erteledin, geciktirdin” manalarına gelir. (وَ آخَرُونَ مُرْجَئونَ لأمْرِ اللهِ)[490] “Sefere katılmayanlardan” diğer bir grup da Allah’ın emrine bırakılmışlardır ” ayetinde (مُرْجَئونَ) kelimesi (مُؤَخَّرون) manasında kullanılmıştır.

350) (قَدْ حَلَّقَ ماءُ الرِكيّة) :

(حَلَّقَ) fiili “alçalmak, inmek” ve “yükselmek” manalalarına gelir.

“Su indi, aktı” manasında (قَدْ حَلَّقَ ماءُ الرِكيّة), “kuş havada yükseldi” manasında da (قَدْ حَلَّقَ الطَّائِرُ فى الهَوَاءِ) denilir.

---

[490] Tevbe, 9/106

351) (الرُّوحُ) :

1) İnsan ruhu. İnsan ruhuna “nefis” de denilir.

2) Cebrail (a.s.).

3) Melekler.

4) Allahu Teâla’nın yarattığı kimselerden hiçbirine bildirmediği, kendisine ait olan bilgisi. (وَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى)[491] “ Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin işlerindendir.” Ayeti bu durumu en güzel şekilde ifade etmektedir.

352) (الْمِنْجَابُ) :

“Kuvvetli” ve “zayıf” manalarına gelir. (رَجُلٌ مِنْجَابٌ) ifadesi hem “kuvvetli” hem de “zayıf adam” manasına gelir.

353) (كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ)[492]:

“ Allah’ın nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir.”

Bazı müfessirlere göre (الْمِشْكَاةُ), Habeş lehçesinde (الكُوَّةُ) kelimesi Arapların sözlerinde “çıkışı olmayan yer” manasına gelir.

354) (وَمَا يَعْلَمُ تَأوِيلَهُ إلاَّ اللهُ وَ الرَّاسِخُونَ فى الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ)[493] :

“ O’nun (Kur’an’ın) tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise “O’na inandık” derler.”

Ayet farklı manalarda açıklanmıştır. Bazılarına göre; ilimde yüksek pâyeye erişenler, Allahu Teâla’ya yakınlık duyanlardır. Onlara göre âyetteki (وَ الرَّاسِخُونَ) kelimesi Allah’a atfedilmiş (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ) kısmı ise mahallen mansub hal olmuştur. O zaman ayetin anlamı “O’nun (Kur’an’ın) tevilini ancak Allah ve “O’na inandık

---

[491] İsrâ, 17/85
[492] Nûr, 24/35
[493] Âl-i İmrân, 3/7

diyerek" İlimde yüksek pâyeye erişenler bilirler" Şayet (وَ الرَّاسِخُونَ) kelimesi lafzen merfu olursa ayet (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إلاَّ اللهُ وَ الرَّاسِخُونَ فى الْعِلْم قَائلين آمنّا به) şeklinde takdir edilir.

İlim erbâbının çoğuna göre; ilimde yüksek pâyeye erişenler Allahu Teâla ile birlikte âyetin te'vilini bilmezler, âyetin te'vilini sadece Allah (c.c.) bilir. Allahu Teâla kullarını imtihan etmek istediği için, Kur'ân-ı Kerim'de te'villeri gizli olan âyetler vardır. Mesela (إنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ)[494] " kıyamet zamanı mutlaka gelecektir." âyetinin te'vilini sadece Allah (c.c.) bilir.

355) (وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا)[495] :

" (Âd'ı, Semud'u, Ress halkını) ve bunlar arasında daha birçok nesilleri de (inkârcılıklarından ötürü helâk ettik.)"

(قُرُونٌ) kelimesinin altında Allahu Teâlâ'nın kimseye bildirmediği, sadece kendisinin bildiği bir sayı gizlidir.

356) (وَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أمْرِ رَبِّى)[496] :

" Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin işlerindendir."

Yahudiler Peygamberimiz (s.a.v.)'e ruh hakkında soru sorunca, o da onlara bu âyetle cevap vermiş, hakikati açıklamıştır. Yani, ruhun ne demek olduğunu sadece Allah (c.c.) bilir.

İbn Bureyde'ye göre ise, ruhun ne demek olduğunu Peygamberimiz de biliyordu.

357) (وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لاَ يَعْلَمُهُمْ إلاَّ اللهُ)[497] :

" (Sizden öncekilerin, Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin) ve onlardan sonrakilerin (haberleri size gelmedi mi?) Onları Allah'tan başkası bilmez."

---

[494] Tâhâ, 20/15
[495] Furkân, 25/38
[496] İsrâ, 17/85
[497] İbrahim, 14/9

(اَلَّذِينَ) ile kast edileni Allah'tan başkası bilemez. İbn Mes'ûd'un kıraati, (إنْ تَأويلُهُ إلاَّ عِنْدَ اللهِ وَالرَّاسِخُونَ فى الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ) bu sözün doğruluğunu kanıtlar.

Ubeyy'in kraatine göre (الرَّاسِخُونَ) ismi, (الرَّاسِخين) şeklinde okunur ve böylece onların Kur'an'ın te'vilini bilmedikleri açığa kavuşmuş olur.

Kisâî, Ferrâ, Ebû Ubeyde, Ebu'l-Abbâs ve el-Enbârî'ye göre; (الرَّاسِخُونَ) kelimesini , (الرَّاسِخين) şeklinde te'vil edebilmek için her hangi delilimiz yoktur. Ayrıca ilimde yüksek pâyeye erişenlerin, yüksek pâyeye erişemeyenlere karşı herhangi bir üstünlükleri yoktur. Çünkü bu te'vilde onların üstünlükleri gizlenmemiştir. Onlar kalplerinin ve gönüllerinin bildiği ve hissettiği şeye inanırlar. İlimde râsih olmayanlar, râsih olanları taklit ederler.

SONUÇ

Dilbilim uzmanı olan Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî hayatıyla bizlere örnek olmuş bir şahsiyettir. Gerek takvası ve zühd hayatı, gerekse ilim öğrenmedeki azmi ve hafızası ona haklı bir şöhret kazandırmıştır.

Ḳuṭrub'un, el-Eṣma'î'nin, İbnu's-Sikkît'in ve Ebû Ḥâtim es-Sicistânî'nin "Kitâbu'l-Ezdâd"larını inceleyen Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî bu eserlerin en genişini yazmış, bundan dolayı da kaynakları diğerlerinden daha zengin olmuştur.

İbnu'l-Enbârî kitabında oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Kitabında kullandığı istişhadlarda Kur'ân'a ve hadise öncelik vermiş daha sonra ise şiirlere ve Arapların söz kalıplarına yer vermiştir. Kitapta bol miktarda şiir bulunmaktadır.

Eserde dikkatimizi çeken diğer bir nokta İbnu'l-Enbârî'nin kendisinden önce bu alanda eser vermiş şahıslardan çok miktarda alıntı yapmasıdır. Özellikle Ḳuṭrub'dan, Ferrâ'dan, İbnu's-Sikkît'ten alıntılar çok fazladır.

Zaman zaman İbnu'l-Enbârî bu şahısların görüşlerine katılmadığını ifade ederek kendi görüşlerini de söyler.

Lehçe farklılıkları, mana genişlemesi, kelimelerdeki ses değişikliği, psikolojik ve sosyal sebepler, vezin farklılığı, mecaz, istiâre ve terkibler gibi pek çok sebep, ezdâdın ortaya çıkmasına neden olup, dilbilimle ilgilenen kimselerin bu konu hakkındaki görüşleri değişik olmuştur.

İbn Deresteveyh gibi kimi dilbilimciler ezdâdı kabul etmezken İbnu'l-Enbârî'den başka İbn Fâris ve es-Suyûtî gibi âlimler ezdâdı kabul ederler.

el-Ezdâd, zıd kelimesinin çoğulu olup, birbirine karşıt iki manası olan kelimelere verilen bir isimdir. Kasdedilen mana siyak ve sibaka göre bilinir. Örneğin hem "kolay" hem de "büyük" manasına gelen (جللا) kelimesinin şâir Lebîd'in (فَلَئِنْ عَفَوْتَ لَأَعْفُوْنَ جَلَلاً — وَلَئِنْ سَطَوْتَ لَأَوْهَنَنَّ عَظْمِي) beytinde "büyük" manasında kullanıldığını ve beytin "Şayet affedersem bu affım büyük olur" manasına geldiğini siyak ve sibaktan bakarak anlayabiliriz.

Aslında zıd anlamlı kelimeler sadece Arapçada değil diğer dillerde de mevcuttur. Türkçede eşadlılık olarak tanımlanan bazı kelimeler Arapçadaki zıd

anlamlı kelimelere benzer. Örnek olarak “dolu” (boş’un karşıtı) ve “dolu” (yağan buz taneleri); “kurt” (canavar) ve “kurt” (solucan ve benzeri küçük hayvancıklar) [498].kelimeleri, yazılışları aynı fakat cümle içindeki kullanımlarına bağlı olarak farklı anlamlara gelebiliyorlar.

Bundan dolayı dildeki bu türden birden fazla anlama gelebilen kelimeler o dil için bir noksanlık değil aksine o dilin bir zenginliği ve yaygınlığını gösteren bir delil olarak kabul edebiliriz.

Özetle Ebû Bekr İbnu’l-Enbârî’nin “el-Ezdâd fi’l-Luğa” adlı eseri alanında yazılmış tek eser olmayıp bu alanda hicri ikinci asrın sonlarından itibaren dil âlimleri birçok eser kaleme almışlardır. Ayrıca bu eserlerin, dönemlerinde yapılan dil çalışmalarını yansıtması bakımından da önemi büyüktür.

[498] Doğan, Aksan, a.g.e., III, s. 194

BİBLİYOGRAFYA

Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi-ANKARA-1982

AnaBritannica (Genel Kültür Ansiklopedisi), Ana Yayıncılık, İstanbul, 2004

Âlu Yâsîn, Muhammed Hüseyin, el-Ezdâd fi'l-Luğa, Matbaatü'l-Meârif, Bağdat, 1974

el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. el-Ḫatîb, Târîhu Bağdâd, , Dârü'l-Fikr, Beyrut, t.y.

Brockelmann, Karl, Târîḫu-l Edebi'l 'Arabî, (ter. Dr. Abdu'l Ḥalîm en-Neccâr), Dâru'l Me'ârif, Mısır, t.y.

el-Bustâni, Buṭrus b. Bulus, Dâiretü'l-Meârif: Kamûsun 'Âm li-Kulli Fen ve Maṭleb, Darü'l-Meârif, Beyrut, t.y.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Farâbî, es-Ṣıhâh Tâcu'l-Luğa, (tah. Ahmed Abdulğafûr Attâr) Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990

el-Cezerî, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali B.Muhammed B.Abdülkerim İbnü'l-Eṯîr, el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

Cl. Huart, Arap ve Arap Dilinde İslam Edebiyatı, (çev. Cemal Sezgin), Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1994

Çelebi, Muharrem, "Arapça'da Ezdâd Meselesi", T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (DEÜİFD) İzmir, 1987

Dayf, Şevkî, Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, Kahire, t.y.

Demirayak, Kenan, Abbasi Edebiyatı Tarihi, Erzurum, 1988

Enîs, İbrâhîm, Fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye, 8.baskı, Kahire, Mektebetü'l-Mıṣrıyye., t.y.

el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi, Tehzîbü'l-luğa (tah. Abdüsselâm Muhammed Hasan), ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, Kâhire, 1964.

Ferrûh, Ömer, Târihu'l-Edebi'l-Arabî el-A'suru'l-Abbâsiyye, Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1981

Feyyûmî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî, el-Miṣbâhu'l-Munîr, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Lübnan, Beyrut, t.y.

Furat, Ahmet Subhî, Arap Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1996

G.Walior, " Ezdâd " İ.A., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964

Goldziher, Ignace, Klasik Arap Literatürü (Orijinal ismi: A short history of classical Arabic literatüre) [trc.:Prof. Azmi Yüksel-Doç. Rahmi Er], Ankara, 1993

Işık, Emin, "İbnu'l-Enbârî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1995.

İbnü'l-Cûzâ, İmam, Ebü'l-Ferec, el-Haṯṯ alâ Hıfzi'l-İlm ve Zikr-i Kibâri'l-Huffâẓ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, Cemheratu'l-Luğa, (thk. Remzi Munîr Ba'lebekkî), I. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987

İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed, Nüzhetü'l-Elibbâ' fî ṭabaḳâti'l-üdebâ', (thk. İbrâhîm Samerrâî'), 3. Baskı, Mektebetü'l-Menâr, Zerḳâ'-Ürdün, 1985

İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed, Kitâbü'l-Ezdâd, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahîm), Saydâ, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1987

— ez-Ẕâhir fî Meânî Kelimâti'n-Nâs, (thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), Dâru'r-Reşid, Bağdad, 1979

— Şerḥu'l-Ḳaṣaidi's-Seb'ıt-Ṭıvâli'l-Câhiliyyât, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), 5. bsk., Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1993

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, es-Ṣâhibî, fî fıkhi'l-luğa ve sünenü'l-arabi fî kelâmihâ, (thk. Mustafa Şuveymî), Beyrut, 1963

İbn Ḫallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân (thk. İhsân Abbâs) Dâru Sâdır, Beyrut, 1978

İbnü'l-'İmâd, Ebü'l-Felah Abdülḥay b. Ahmed b. Muhammed, Şezerâtü'z-Zeheb fî Aḫbâri men Zeheb, (thk. Mahmûd Arnaut, Abdülkâdir Arnaut), Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1089/1679

el-İṣfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb, Müfredâtü Elfaẓi'l-Kur'ân**,** (thk. Ṣafvân Adnân Davûdî.), 3. bsk. Dımaşk, Darü'l-Kalem; Beyrut: Darü'ş-Şamiyye, 2002

el-İşbîlî, Ebu Bekr Muhammed İbn Ḫayr, Fehrese, Kahire 1382/1963

İbn Kesîr, ‘İmâduddîn, Ebi’l-Fidâ’ İsmaîl b. Ömer, el-Bidâye ve’n-Nihâye, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Hicr li’t-Tıbâa ve’n-Neşr, 1988

İbnü’l-Ḳıfṭî, Ebü’l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim, İnbâhu’r-Ruvât alâ Enbâhi’n-Nuḥât, (thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm) , Darü’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kâhire, 1955

ibn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrîm el-İfrîkî, Lisânu’l-Arap, Dâru’s-Sâdır, Beyrut, t.y.

İbn. Nedîm, Ebü’l-Ferec Muhammed b. İshâk, el-Fihrist, Daru’l-Ma‘rife, Beyrut, 1978

İbn Sîde, Ebü’l-Hasan Ali b. İsmâ‘îl, el-Muḫaṣṣaṣ, Beyrut, Darü’l-Fikr, 1978

Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kutub ve’l-Funûn, (haz. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), Ankara Milli Eğitim Bakanlığı, 1941

el-Kermî, Hasan Saîd, el-Hâdî ilâ Luğati’l-Arab, I., bsk., Dâru Lübnân, Beyrut, 1992

el-Ḳummî, Abbâs, el-Kunâ ve'l-Elḳâb, Müessesetü’l-Vefâ, Beyrut, 1983

Küçükkalay, Hüseyin, Kur’an Dili Arapça, Denizkuşları Mat., Konya, 1969

el-Luğavî, Ebu’t-Tayyib Abdulvâhid b. Alî, Kitâbu’l-Ezdâd fî Kelâmi’l-Arab, (thk. İzzet Hasan), 2. baskı, Dâru Talâs li’d-Dirâsât ve’t-Terceme ve’n-Neşr, Dimaşk, 1996

el-Maḫzûmî, Mehdî, Medresetü’l-Kûfe ve Menhecuhâ fî Dirâseti’l-Luğa ve’n-Nahv, Dâru’l-Râidi’l-Arabî, Beyrut-Lübnan, 1406/1986

Mev‘ad, Muhammed Atâ, Muhammed b. el-Kâsım b. el-Enbârî ve Cuhûduhu fi’n-Nahv ve’s-Sarf ve’l-Luğa, Daru’l-Fikr, Dımaşk, 2000

el-Müneccid, Muhammed Nureddîn, et-Tezâd fi’l-Kur’âni’l-Kerîm Beyne’n-Nazariyye ve’t-Tatbîk, Darü’l-Fikr, Dımaşk, 1999

er-Râfiî, Mustafâ Sâdık, Târîhu Âdâbi’l-‘Arab, Beyrut, 1974.

er-Râzî, Muhammed Ebû Bekr b. Abdilkâdir, Muhtâru’s-Sıhâh, (thk. Mahmûd Hâtır), Dâru’l-Kutubi’l-Mısrıyye, t.y.

es-Ṣâbûnî, Abdulvahhâb; Şuarâ ve Devâvîn; Mektebetu Dârü’ş-Şark, Beyrut t.y.

es-Şafedî, Ebü's-Safa Salahaddîn Halil b. Aybek b. Abdullah, Kitâbu-'l-Vâfî bi'l-Vefeyât, Neşriyatü'l-İslâmiyye, 1981

es-Şalihi, Muhammed Îsa, el-Mu'cemü'ş-Şâmil li't-Türâsi'l-Arabi, Ma'hadü'l-Mahtutati'l-Arabiyye, Kahire, 1992

es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi, el-Ensâb, (thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemânî), Beyrut, 1980.

es-Suyûṭî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, el-Müzhîr fî 'Ulumi'l-Luğa ve Envâiha, (thk. Muhammed Ahmed Cadelmevla, Ali Muhammed Bicavi, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.

— Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuḥât, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahîm) Darü'l-Fikr, Beyrut, 1979

el-Vadğîrî, Abdu'l-Ali, Ebû Ali el-Kâlî ve Eseruhu fi'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye ve'l-Edebiyye bi'l-Endelus, Matbaatu Fudâle, Rabat, 1983

Yaḳût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbuddîn Yaḳût b. Abdullâh, Mu'cemü'l-Udebâ, Darü'l-Me'mun, t.y.

el-Yemânî, Tâceddîn Abdülbâki b. Abdülmecîd, İşâratu't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nuḥât ve'l-Luğaviyyîn, (thk. Abdülmecid Diyâb), Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1986

ez-Zehebî, Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, el-İber fî Haberi Men Ğaber, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985

Zeydân, Corci, Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye, Beyrut